

82. Latvijas Universitātes
starptautiskā zinātniskā
konference 2024

Humanitāro zinātņu fakultāte

**VALODNIECĪBA
LITERATŪRZINĀTNE
FOLKLORISTIKA**

Referātu tēzes

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

**2024. GADA
JANVĀRIS-APRĪLIS**

Latvijas Universitātes 82. starptautiskā zinātniskā konference. Humanitāro zinātņu fakultāte. Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika. Referātu tēzes. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024. 150 lpp.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

**#STAND
WITH
UKRAINE**

Sastādītājas: Indra Karapetjana un Paula Ozola

Latviešu valodas redaktore Paula Ozola
Franču valodas redaktore Jeļena Vladimirska
Spāņu valodas redaktore Alla Placinska
Vācu valodas redaktore Tatjana Kuharenoka
Angļu valodas redaktore Indra Karapetjana

Korektore Ruta Puriņa
Maketētāja Andra Liepiņa

© Tēžu autori, 2024

© Latvijas Universitāte, 2024

<https://doi.org/10.22364/luszk.82.vlf.tk>
ISBN 978-9934-36-275-0 (PDF)

PRIEKŠVĀRDI

Šajā krājumā apkopotas tēzes, kas tapušas uz Latvijas Universitātes 82. starptautiskajā zinātniskajā konferencē nolasīto referātu pamata. Humanitāro zinātņu fakultātes (HZF) zinātnieku pētījumi tika veikti Latvijas Universitātes (LU) prioritārās pētniecības tēmas humanitārajās zinātnēs „Letonika un starpkultūru komunikācija” un HZF virstēmas „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” ietvarā.

HZF deviņās sekcijās kopumā tika prezentēti 99 referāti, kas atspoguļoja pētījumus valodniecībā, literatūrzinātnē un folkloristikā, kā arī starpdisciplinārā aspektā. Piemēram, LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas un LU Teoloģijas fakultātes organizētā sekcijā LITERATŪRA UN RELIĢIJA: RELIĢISKĀ VĒSTĪJUMA DAUDZVEIDĪBA tika diskutēts par dažādiem naratīviem un formām, kādos tiek reflektēts par reliģiskiem vēstījumiem literatūrā.

2024. gada 31. janvārī LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas docētāji, maģistrantūras un doktorantūras studenti un doktora grāda pretendenti nolasīja referātus un prezentēja stenda referātus Latviešu un vispārīgās valodniecības sekcijā GRAMATIKA UN VALODAS ELEKTRONISKIE RESURSI sadarbībā ar Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektiem „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze” (Nr. lzp-2022/1-0013, vadītāja prof. Andra Kalnača) un „Latviešu valodas skaitļojamo leksisko resursu attīstīšana dabiskās valodas sapratnei un tekstradei” (Nr. lzp-2022/1-0443, vadītāja asoc. prof. Ilze Lokmane), kā arī Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektu „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006, vadītāja *Dr. philol.* Ilze Auziņa, projekta 3. virzienu „Datos balstīti latviešu valodas gramatikas pētījumi”, vadītāja prof. Andra Kalnača). Konferencē piedalījās valodnieki no Poznaņas Adama Mickeviča universitātes (Polija), Kioto Universitātes (Japāna), Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas, Viļņas Universitātes (Lietuva), kā arī no LU iestādēm – Humanitāro zinātņu fakultātes, Latviešu valodas institūta, Libiešu institūta un Matemātikas un informātikas institūta.

2024. gada 12. februārī notika SASTATĀMĀS VALODNIECĪBAS UN TULKOŠANAS sekcija LU HZF Anglistikas nodaļas profesora Andreja Veisberga vadībā. Referātos aplūkoti dažādi valodniecības jautājumi – tulkošanas stratēģijas, politiskā terminoloģija, divvalodu vārdnīcu problemātika, tulkotāju viltus draugi, reklāmas tulkojumi, audiovizuālā tulkošana, kā arī tādi svarīgi profesionāli jautājumi kā tulkošanas profesiju nākotne Latvijas darba tirgū un tulku un tulkotāju darba drošība un veselība.

Franču valodniecības sekcija VALODA LINGVISTISKAJĀ, PROSODISKAJĀ UN ŽESTU MIJIEDARBĪBĀ norisinājās 2024. gada 6. martā. Klātienē un attālināti sekcijas darbā piedalījās gan LU HZF docētāji, gan Burgundijas Universitātes (Francija) zinātnieki. Vairākos referātos izskanēja atziņas, kas gūtas LU HZF Romānistikas nodaļas pētniecības projektā „Verbāls žests / mentāls žests” (Nr. LV-FR/2022/7, vadītāja prof. Jeļena Vladimirska), kurš tiek īstenots Francijas un Latvijas partnerības programmā OSMOZE.

LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas sekcija „ATRAITNES DĒLA” UN „EŽA KAŽOCIŅA” AUTORAM – 150, kas norisinājās sadarbībā ar Rakstniecības un mūzikas muzeju, notika 2024. gada 7. un 8. martā. Viļa Plūdoņa 150. dzimšanas dienai veltītajā konferencē tika nolasīti zinātniski referāti, rikota Rakstniecības un mūzikas muzeja ekspresizstāde

„V. Plūdoņa priekšmeti muzeja krājumā”, notika saruna ar Viesturu Roziņu par Viļa Plūdoņa poēmas „Atraitnes dēls” iestudējumu Valmieras Drāmas teātrī, bija iespēja piedalīties HZF bakalaurs studiju programmas „Latvistika” veidotajā spēlē „Ko Tu zini par Vili Plūdoni?”, kā arī varēja iepazīties ar LU Humanitāro zinātņu bibliotēkas izveidoto izstādi „Caur puķēm. Vilis Plūdons – 150”. Izstādē bija aplūkojams arī LU Bioloģijas institūta Botānikas laboratorijas herbārijs, kas papildināts ar fragmentiem no Viļa Plūdoņa darbiem.

LU HZF sekciju VALODA UN ATTĒLS TEKSTOS UN IKDIENAS SAZIŅĀ 2024. gada 15. martā organizēja LU HZF Romānistikas nodaļas Ibērijas un Latīņamerikas studiju centra vadītāja pētniece Alla Placinska. Sekcijas darbā piedalījās centra akadēmiskais personāls, kā arī zinātnieki no ASV, Kolumbijas, Paragvajas un Spānijas. Referātos tika diskutēts par tādiem aktuāliem jautājumiem kā digitālās komunikācijas multimodalitāte, attēla un teksta mijiedarbība, multimodālo resursu lingvistiskā analīze, to izmantošana spēļu valodas kā svešvalodas nodarbībās, kā arī ikdienas komunikācijas pragmatiskie aspekti, tostarp emocijas, humors un žestu valoda.

2024. gada 11. aprīlī notika LU HZF Ģermānistikas nodaļas sekcija LITERATŪRA–KULTŪRA–MEDIJI (vācu valodas telpā). Ar referātiem par literatūru un tās saikni ar kultūru, vēsturi, filmu, ceļojumiem uzstājās gan nodaļas akadēmiskais personāls, gan zinātniece no Latvijas Nacionālās bibliotēkas.

LU HZF Klasiskās filoloģijas nodaļas, Hellēnistikas centra un Latīniskā kultūrmantojuma centra sekcija *SINE QUA NON – VALODĀ, VĀRDNĪCĀ, TEKSTOS UN KONTEKSTOS* sadarbībā ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektu „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) notika 2024. gada 11. aprīlī. Sekcijas darbā piedalījās gan klasiskās filoloģijas un antīkās kultūras pētnieki, gan jaunie zinātnieki, doktoranti un studenti, diskutējot par būtiskiem klasisko valodu un antīkās pasaules kultūrmantojuma aspektiem.

LU HZF Rusistikas un Slāvistikas nodaļas sekcija *GLOBĀLIE UN LOKĀLIE PROCESI SLĀVU VALODĀS, LITERATŪRĀ UN KULTŪRĀ 7* 2024. gada 25. un 26. aprīlī pulcēja plašu pētnieku loku no Baltijas Starptautiskās akadēmijas (Latvija), Daugavpils Universitātes (Latvija), Jagaiļu Universitātes (Polija), Kazimira Lielā Universitātes Bidgošča (Polija), Kijivas Tarasa Ševčenko Nacionālās universitātes (Ukraina), Klermona-Overņa Universitātes (Francija), Latvijas Rēriha biedrības (Latvija), Lodzas Universitātes (Polija), Marijas Sklodovskas-Kirī Universitātes (Polija), Mateja Bela Universitātes (Slovākija), Ļubļinas Katoļu universitātes (Polija), Olomoucas Palacka universitātes (Čehija), Rīgas Tehniskās universitātes (Latvija), Tartu Universitātes (Igaunija), Varšavas Universitātes (Polija), Vroclavas Universitātes (Polija) un Žana Mūlina Universitātes Lionā 3 (Francija). Konference noslēdzās ar Alekseja Guseva un Romana Šmeljova prozas lasījumiem.

Šajā krājumā astoņu sekciju konferences tēzes ir publicētas valodās, kādās tika nolāsti referāti klātienē un tiešsaistē, un sakārtotas hronoloģiskā secībā, kādā tās noritēja LU 82. starptautiskajā zinātniskajā konferencē.

Tēžu krājumā atspoguļotie pētījumu rezultāti ir lieliska iespēja novērtēt daļu no paveiktā zinātnē Humanitāro zinātņu fakultātē gada griezumā un rast dziļāku priekšstatu par pētniecību valodniecībā, literatūrzinātnē, folkloristikā gan nacionālā, gan starptautiskā mērogā.

Tēžu krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu tēžu sagatavošanā.

Indra Karapetjana, profesore

SATURA RĀDĪTĀJS

TABLE OF CONTENTS

Priekšvārdi	3
-------------------	---

GRAMATIKA UN VALODAS ELEKTRONISKIE RESURSI

Ilze Auziņa, Baiba Saulīte, Normunds Grūzītis LATE izstrādātie un pilnveidotie resursi un rīki lingvistiskiem pētījumiem	9
--	---

Ilze Auziņa, Guna Rābante-Buša, Roberts Darģis Latviešu valodas runas korpusi LATE: izveide, struktūra un lietojums	12
---	----

Gita Bērziņa, Ilze Rūmniece, Brigita Cīrule Nomenu gramatiskā pamatinformācija latīņu valodas elektroniskajā vārdnīcā	14
---	----

Daiga Deksnē Korpusa piemēros balstīta substantīvu motivētu verbu un verbālu vārdkopu sinonīmijas analīze	18
---	----

Mikus Grasmanis, Agute Klints, Ilze Lokmane, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Laura Rītuma, Madara Stāde Vairākvārdu leksēmu klasificēšana elektroniskajā vārdnīcā <i>Tēzaurus.lv</i>	21
---	----

Daiki Horigučī (Daiki Horiguchi) Nominālie salikteņi ar <i>paš-</i>	24
---	----

Andra Kalnača, Tatjana Pakalne Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze – idejas un īstenošanas gaita	26
--	----

Linda Lauze Verbālu vārdkopu lietojums sociālajos medijos: lokatīva un prievārda <i>UZ</i> konkurence	29
---	----

Kristīne Levāne-Petrova Vārdu secība pasīva konstrukcijās	31
---	----

Ilze Lokmane, Normunds Grūzītis, Mikus Grasmanis, Agute Klints, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Pēteris Paikens, Lauma Pretkalniņa, Laura Rītuma, Madara Stāde Atvasinājumu semantisko attieksmju modelis elektroniskajā vārdnīcā <i>Tēzaurus.lv</i>	33
---	----

Nikole Naua (Nicole Nau) Darbības vārdu konjugācijas svārstības latgaliešu rakstu valodā un latgaliskajās izloksnēs	36
---	----

Tatjana Pakalne Galotnes un citi salikteņu daļu saistītājelementi latviešu valodā: vai interfiksi? LVK2018 dati	38
---	----

Baiba Saulīte	
Nelokāmā divdabja teicieni „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”	40
Inta Urbanoviča, Vanesa Balmane, Paula Kļaviņa	
Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes lemmu atlase	43
Evelīna Zilgalve	
Apgalvojuma partikulu lietojums Nacionālajā korpusu kolekcijā	45

SASTATĀMĀ VALODNIECĪBA UN TULKOŠANA

Dens Dimiņš	
Tulkošanas stratēģijas Halgrīma Helgasona romāna „Sieviete 1000 grādos” (<i>Konan við 1000°</i>) latviskošanā	48
Evelīna Ķiršakmene	
Viltusdraugu diahroniskās pārmaiņas	51
Gunta Ločmele	
Laika cilpas drukātajā reklāmā – no pirmajiem tulkojumiem līdz mūsdienu adaptācijām	54
Ivars Orehovs	
Somijas zviedru autores Edītes Sēdergrānas (<i>Edith Södergran</i>) modernisma dzejas pozīcijas Latvijā – tulkojumi un recepcija	57
Andrejs Veisbergs	
Politisko terminu definīcijas, diahronisks skats angļu un latviešu vārdnīcās	61
Ieva Zauberga	
Tulkošanas profesiju nākotne Latvijas darba tirgū	65

VALODA LINGVISTISKAJĀ, PROSODISKAJĀ UN ŽESTU MIJIEDARBĪBĀ

Oļga Billere	
Dénominations phrastiques de niveau générique en tant que gestes déictiques	68
Jeļena Gridina	
Entre l’audible et le visible : l’interaction avec l’environnement dans le roman de Carlo Collodi “ Le avventure di Pinocchio ”	71
Serge Tchougounnikov	
Le “ geste verbal ” comme un dispositif spatial : essai de typologie	74
Elena Vladimirska	
La forme schématique et la variation sémantique : quel rôle attribuer à une expression gestuelle ?	77

„ATRAITNES DĒLA” UN „EŽA KAŽOCIŅA” AUTORAM – 150

Ingus Barovskis

Mītiski maģiskais Viļa Plūdoņa dzejā: „Pirmie akordi” piemērs 80

Austra Celmiņa-Ķeirāne

Ieskats Viļa Plūdoņa darbu vizuālajā noformējumā 82

Ausma Cimdiņa

Motīvu paralēles Plūdoņa un Aspazijas dzejā: mīlas lirika 83

Anna Freiberga

Plūdoņa daiļrades un uzskatu interpretācija staļinisma ideoloģijā 85

Ieva Kalniņa

Viļa Plūdoņa darbs „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas” latviešu autobiogrāfisko stāstu kontekstā 87

Ilona Miezīte

Viļa Plūdoņa personības atspulgi Rakstniecības un mūzikas muzejā 90

Iveta Narodovska

Vilis Plūdons slāvu tulkojumos 93

Sandra Okuņeva

Viļa Plūdoņa bērnu grāmatu recepcija dažādos mākslas veidos 95

Zane Radzobe

Atraitne un viņas dēls 2023: Plūdonis un psihoanalīze 100

Viesturs Zanders

Vilis Plūdons grāmatnieku atmiņās un sarakstē 102

VALODA UN ATTĒLS TEKSTOS UN IKDIENAS SAZIŅĀ

Noa Philippón Salinas

Knolling en el aula de lenguas extranjeras 104

Alla Placinska

La comunicación no verbal en la fraseología española 107

Alberto Torres Fernández

Uso de textos literarios en un aula ELE: simulación y expresión oral 110

LITERATŪRA–KULTŪRA–MEDIJI (VĀCU VALODAS TĒLPĀ)

Dmitrijs Golonovs

Zwei Maler, zwei Reisen, zwei Perspektiven: Paul Klee’s Reise nach Tunis und Jazeps Grosvalds’s Reise durch den Nahen Osten 113

Tatjana Kuharenoka

Der diaristische Selbstentwurf einer Fotografin: Madame D’Oras Tagebücher aus dem französischen Exil 115

Ivars Orehovs

Eine junge Frau an der Grenze der Kulturen – Aktualisierung von Aspekten des Themas im Roman *Die Walsche* (1982) des Südtiroler Autors Joseph Zoderer und im gleichnamigen Film (1986) 118

Beata Paškevica

Literatūra un vēsture Frīdriha Bernharda Blaufūsa (1697–1756) autobiogrāfijā 122

SINE QUA NON – VALODĀ, VĀRDNĪCĀ, TEKSTOS UN KONTEKSTOS

Dina Eiduka, Ilze Leite-Apine

Traumas izzināšanas aspekti recepcijas tekstos: Brīvēdas piemērs 125

Ilona Gorņeva

Mēdeja ekoloģisko katastrofu atspulgā. Tima Oksera luga „Ūdens atmiņas” un tās iestudējums Jaunajā Rīgas teātrī 128

Ilze Rūmniece, Gita Bērziņa, Brigita Cīrule

Latīņu *nomina gentilia* latviešu valodā 131

GLOBĀLIE UN LOKĀLIE PROCESI SLĀVU VALODĀS, LITERATŪRĀ UN KULTŪRĀ 7

Irīna Dimante

Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju runas īpatnības 134

Alona Dolinda

“Empire V”: text and film adaptation 138

Viktória Liashuk

The linguistic image of the world as the basis for comparing folk texts and literary texts related to the folklore in their generic aspect 141

Svetlana Pogodina

Narratives About the Holocaust in Russian-Speaking Folklore of the Dwellers of Latgalia 144

Alla Saltikova

Dvēsele A. Ivanova romānos „Parmas sirds” un „Sacelšanās zelts”: putns vai krusta nesējs 146

Iuliia Troitskaia

Adaptation of English Loanwords in Marketing Discourse: a Comparative Study on the Material of Russian-language Marketing Blogs 148

GRAMATIKA UN VALODAS ELEKTRONISKIE RESURSI

LATE IZSTRĀDĀTIE UN PILNVEIDOTIE RESURSI UN RĪKI LINGVISTISKIEM PĒTĪJUMIEM¹

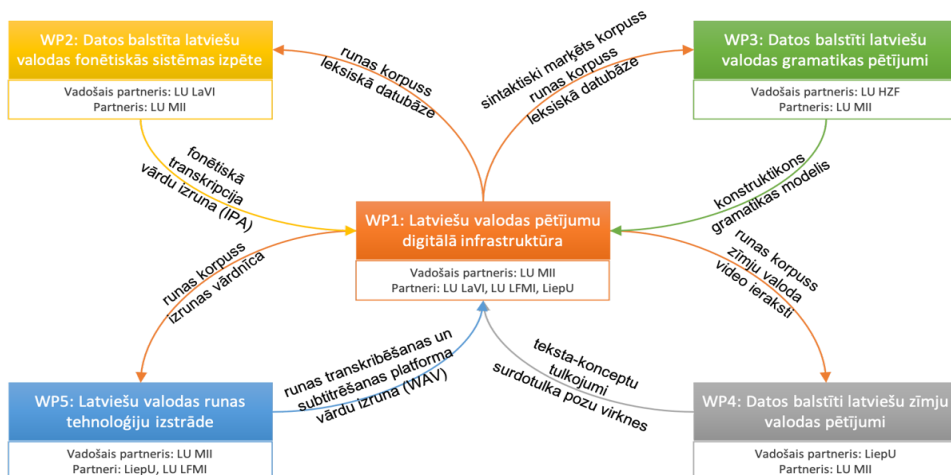
Ilze Auziņa, Baiba Saulīte, Normunds Grūzītis

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

ilze.auzina@lumii.lv, baiba.valkovska@lumii.lv, normunds.gruzitis@lumii.lv

Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (LATE) mērķis ir mūsdienu latviešu valodas fonētiski fonoloģiskās, gramatiskās, leksiskās sistēmas, kā arī latviešu zīmju valodas izpēte, izmantojot datus balstītas metodes un attīstot ilgtspējīgus latviešu valodas resursus un rīkus.

Pētniecība, jaunu resursu un rīku izstrāde un jau esošo valodas resursu pilnveide, kā arī digitālās infrastruktūras izveide valodas pētniecībai norit vairākos savstarpēji saistītos projekta virzienos (sk. att.), kur iesaistīti pētnieki no piecām zinātniskajām institūcijām – Latvijas Universitātes (LU) Matemātikas un informātikas institūta, LU Humanitāro zinātņu fakultātes, LU Latviešu valodas institūta, LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta un RTU Liepājas akadēmijas (iepriekš – Liepājas Universitāte).

Attēls. Shematisks LATE virzienu attēlojums.

¹ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (LATE) (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

Leksisko resursu pilnveide

Kopš projekta sākuma 2022. gadā ir pilnveidota un papildināta *Tēzaurus.lv* mikrostruktūra:

1) precizēts „Tēzaura saturs”, piem., kategorizēti un normalizēti vairāk nekā 40 tūkstoši vairākvārdu savienojumu;

2) pilnveidota Tēzaura redaktora funkcionalitāte, piem., paredzēta iespēja pievienot informāciju par dialekta iezīmēm (sk. Grasmanis, Peikmanis, Pretkalniņa et al. 2023).

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” (MLVV) ir papildināta ar jauniem šķirkļiem, kas atspoguļo aktuālo leksiku. Tāpat ir pievienotas vai precizētas norādes par vārda izrunu, cilmi, normatīvie komentāri, norādes par ierobežojumiem formā. Tiek risināts jautājums par frazeoloģismu / stabilo vārdsavienojumu piesaisti attiecīgajiem šķirkļiem. Izstrādāti, apspriesti un vārdnīcu platformā ieviesti dažādi jauninājumi.

Reizi ceturksnī tiek publicēta jauna, pilnīgota *Tēzaurus.lv* un MLVV versija, kas tiek publicēta arī CLARIN-LV repozitorijā (<https://repository.clarin.lv/repository/xmlui/?locale-attribute=lv>).

Valodas korpusu izveide un pilnveide

Jau ir izveidoti brīvi pieejami ortogrāfiski transkribēti un automātiski morfoloģiski marķēti mūsdienu latviešu valodas runas korpusi: „LATE sarunu korpus” (LATE-sarunas) un „LATE plašsaziņas līdzekļu korpus” (LATE-mediji). Abi korpusi ir gan iekļauti Nacionālajā korpusu kolekcijā un vienotajā meklēšanā, gan pārlūkojami *noSketchEngine* korpusu platformā. Lai gan korpusi vēl aizvien tiek papildināti, tie jau plaši tiek izmantoti gan lingvistiskos pētījumos, gan automātiskās runas atpazīšanas (ASR) un runas sintēzes sistēmu izstrādē.

Analizējot dažādas latviešu valodas konstrukcijas, piem., salīdzinājuma konstrukcijas un vārdkopas analogus, tiek pilnveidots „Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” (LVTB) gramatikas modelis (Rituma, Saulīte, Nešpore-Bērzkalne 2019). No LVTB datiem automātiski tiek atvasināts „Latviešu valodas universālo atkarību korpus” (UDLV-LVTB), kas marķēts atbilstoši *Universal Dependencies*² (UD) gramatikas modelim. Ir sagatavotas LVTB un no tām atvasinātā UDLV-LVTB versijas, kas publicētas CLARIN repozitorijos – jaunākajā versijā (v2.13) ir 18 295 teikumi (309 419 tekstvienību), sk. LVTB; UDLV-LVTB. Jaunās versijas ir gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi uzlabotas, jo dati tiek analizēti, veicot dažādus sintakses pētījumus izveidotajos sintaktiski marķētajos un citos latviešu valodas korpusos.

Tiek veidoti valodas resursi teksta-runas sintēzei un teksta tulkošanai zīmju valodā. Pirmkārt, izmantojot sešas vīrieša balsi ierunātas audiogrāmatas, tiek izstrādāts specializēts, ortogrāfiski transkribēts korpus neironu tīklu modeļu apmācībai latviešu valodas teksta-runas sintēzei (TTS) – līdz šim kopumā ir marķēti 19 stundu audio dati un daļa no tiem tiek izmantoti runas sintēzes sistēmas izveidē. Otrkārt, notiek specializēta zīmju valodas tulkojumu (SLT) pilotkorpusa izstrāde pētniecībai un SLT tehnoloģiju attīstīšanai – tiek ortogrāfiski transkribēti dati, kas ietver video, audio un surdotulku ierakstus. Treškārt, turpinās darbs pie latviešu zīmju valodas paraugkorpusa izstrādes, izmantojot Latvijas Nedzirdīgo savienības radīto oriģinālsaturu – video ziņas tiek pārrakstītas ELAN programmā, norādot informāciju trīs līmeņos: jēdziens, zīme, izteikums. Pašreizējais kopas apjoms ir vairāk nekā viena stunda un zīmju skaits – vairāk nekā seši tūkstoši zīmju.

² <https://universaldependencies.org/>

Lingvistiskie pētījumi

Veicot datus balstītus latviešu valodas pētījumus, tiek pilnveidots gramatiski marķētais latviešu valodas korpuss un fonētiski fonoloģiskās sistēmas apraksts – mūsdienu latviešu valodas patskaņu, divskaņu un līdzskaņu pozicionālo variantu kvantitatīva un kvalitatīva analīze.

Izmantojot dažādus latviešu valodas korpusus, tiek pētīti atvasinājumi (vārddarināšana), dažādu vārdšķiru vārdu semantika, saistāmība un funkcijas, gramatisko formu nozīme un funkcijas, pragmatika, modalitāte, vairākvārdu savienojumu sintaktiskā un semantiskā struktūra, analizēta verbu un verbālu vārdkopu sinonīmija u. tml. Pētījumu rezultāti publicēti starptautiski recenzētos rakstos, daļa pētījumu iekļauta arī speciālajā rakstu krājumā „Valoda: nozīme forma” 14. numurā (Kalnača 2023).

Pētniecības infrastruktūras attīstība/attīstīšana

Izveidotie un pilnveidotie resursi pakāpeniski tiek integrēti kopīgā latviešu valodas pētniecības infrastruktūrā un tiek iekļauti arī CLARIN-LV datu repozitorijā. Projekta laikā ir pilnīgota „Nacionālās korpusu kolekcijas” (NKK) platforma *Korpuss.lv* (Saulīte, Dargis, Grūzītis et al. 2022): pievienoti jauni korpusi (t. sk. LATE-mediji, LATE-sarunas, *Balsutalka.lv* un *BolsuTolka.lv* runas korpusi), papildinātas korpusu vizītkartes un atsauces uz korpusiem kā datu kopām; pilnveidota NKK vienotās meklēšanas sistēma (<https://korpuss.lv/search>). *Tēzaurs.lv*, MLVV, LVTB, UDLV-LVTB jaunākās versijas ir reģistrētas CLARIN repozitorijos.

Izveidota fonētiķa virtuālā darba vieta, kas ļauj vizualizēt marķētos un ar skriptiem apstrādātos pamattoņa un 1. un 2. formanta (F1/F2) mērījumus heterotoniskos minimālajos pāros.

Lai demonstrētu projektā izveidoto valodas resursu un programmatūras komponentu izmantošanu, ir izstrādāts LATE platformas prototips audioierakstu automatizētai transkripcijai un video subtitrēšanai (sk. <https://late.ailab.lv/>).

Literatūra

- Grasmanis, Mikus, Peikens, Pēteris, Pretkalniņa, Lauma et al. 2023. Tēzaurs.lv – the experience of building a multifunctional lexical resource. *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference*. Medved, Marek, Měchura, Michal, Tiberius, Carole, Kosem, Iztok, Kallas, Jelena, Jakubiček, Miloš, Krek, Simon (eds.). Brno: Lexical Computing CZ s.r.o. 410–428. Pieejams: <https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/89.pdf>
- Kalnača, Andra (red.). 2023. Gramatika un korpusa pētījumi. *Valoda: nozīme un forma*. 14. <https://doi.org/10.22364/vnf.14>
- Rituma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2019. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 200–216. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.16>
- Saulīte, Baiba, Dargis, Roberts, Grūzītis, Normunds et al. 2022. Latvian National Corpora Collection – Korpuss.lv. *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*. Calzolari, Nicoletta, Choukri, Khalid, Declerck, Thierry et al. (eds.). Marseille, France: European Language Resources Association (ELRA), 5123–5129. Pieejams: <https://aclanthology.org/2022.lrec-1.548.pdf>

LATVIEŠU VALODAS RUNAS KORPUSI LATE: IZVEIDE, STRUKTŪRA UN LIETOJUMS³

Ilze Auziņa, Guna Rābante-Buša, Roberts Dargis

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts
ilze.auzina@lumii.lv, g.rabante@gmail.com, roberts.dargis@lumii.lv

Runas korpusi ir nozīmīgi digitāli valodas resursi, kuri nodrošina bagātīgu audioierakstu un to atšifrējumu klāstu gan lingvistiskai analīzei, gan arī valodas tehnoloģiju izstrādei. Tie tiek izmantoti, lai analizētu runātās valodas struktūru, sintaksi, intonāciju, vārdu lietojumu, skaņu savstarpējo ietekmi runas plūsmā un citus lingvistiskos aspektus. Pieaugot pieprasījumam pēc valodu tehnoloģijām, šie korpusi kļūst par vērtīgiem resursiem gan automatiskajai runas atpazīšanas modeļu, dabiskās valodas apstrādes lietojumprogrammu un citu ar runu saistītu tehnoloģiju apmācībai un novērtēšanai.

Vēl nesen lielākā daļa latviešu runas korpusu, kuri iekļauti Nacionālajā korpusu kolekcijā (NKK, <https://korpuss.lv>) (Saulīte, Dargis, Grūzītis et al. 2022) un kurus izmantoja pētniecības iestādes un valodu tehnoloģiju uzņēmumi, bija vai nu patentēti vai domēnspecifiski, vai arī ļoti nelieli. 2024. gadā Nacionālajā korpusu kolekcijā ir iekļauti un lingvistiskajai analīzei *noSketchEngine* pārļūkprogrammā brīvi pieejami vairāki runas korpusi, tostarp Valsts pētījuma programmas projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (LATE) veidotie mūsdienu latviešu runas korpusi – „LATE sarunu korpus” (LATE-sarunas) un „LATE plašsaziņas līdzekļu korpus” (LATE-mediji).

Korpusā „LATE-sarunas” (<https://korpuss.lv/id/LATE-sarunas>) ir iekļauti privātu sarunu, interviju un publisku uzstāšanos ieraksti un to atšifrējumi ortogrāfiskajā transkripcijā, piem., tiek norādīti neverbāli elementi, neskaidra runa un fizioloģisks troksnis. Cipari un saīsinājumi ir izvērsti (sk. 1. tabulu). Katram audioierakstam ir pievienoti metadati: runātāja dzimums un vecumgrupa (12–15, 16–25, 26–50, 51–75, 76+), informācija par runas formu – dialogos, monologs, spontāna vai sagatavota runa u. tml.

1. tabula. Korpusā „LATE-sarunas” ortogrāfiskajā transkripcijā izmantotie apzīmējumi.

Apzīmējamā parādība	Apzīmējums/pieraksts
Akronīms	ASV [<i>ā es vē</i>]
Interneta adrese	<i>www.rigaslaiks.lv</i> [vē vē vē rīgas laiks punkts el vē]
Teksts svešvalodā	<en> <i>shortcuts</i> [šartkats] </en>
Neskaidrs teksts	{ <i>teksts</i> } {--}
Aprauts vārds	<i>min* nu tas labklājības ministrs</i>
Izrunas variants	<i>paskatīties</i> [<i>pastīties</i>], <i>četrdesmit</i> [čēesmit]
Aizpildīta pauze	(ē) (ā) (m) u. tml.
Izelpa	<h.>
Ieelpa	<.h>
Smiekli	@
Smejoties izrunāts teksts	<@> <i>teksts</i> </@>

³ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (LATE) (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

Korpusā „LATE-mediji” (<https://korpuss.lv/id/LATE-mediji>) ir iekļauti Latvijas sabiedrisko mediju raidījumu ieraksti – gan spontāna, gan sagatavota (galvenokārt lasīta) runa. Dati pierakstīti latviešu literārās valodas ortogrāfijā, ievērojot arī interpunkcijas principus. Ja nepieciešams, kvadrātiekavās tiek norādītas atkāpes no pareizrūnas normām (piem., *lasām* [lasam]; *interesanti* [intresanti]), abreviatūru un citvalodu vārdu izruna (*SIA* [siā]; *ZZS* [zē zē es]; *Rail* [reil] *Baltica* [boltik]), kā arī vārdu atkārtojumi, aprauti vārdi (piem., *bet ka**) un skaitļu lasījums (piem., 7,8 [septiņ, komats, astoņi] *miljoni eiro; līdz 1940.* [tūkstoš deviņsimt četrdesmitajam] *gadam*).

Korpusa „LATE-sarunas” apjoms ir 35 stundas (347 000 tekstvienību), savukārt korpusa „LATE-mediji” apjoms ir 50 stundas (433 000 tekstvienību). Abi korpusi vēl aizvien tiek papildināti. Korpusi „LATE-sarunas” un „LATE-mediji” ir automātiski morfoloģiski marķēti (Paikens, Rituma, Pretkalniņa 2013) un iekļauti NKK vienotajā meklēšanā (<https://korpuss.lv/search>). Katrā korpusā atsevišķi *noSketchEngine* pārlūkprogrammā, izmantojot regulārās izteiksmes, var meklēt vārdu vai frāzi, konkrētu gramatisku kategoriju. Ir iespējams atskaņot un lejupielādēt atlasītos runas segmentus. Tā kā korpus „LATE-sarunas” ir papildināts ar ekstralingvistisko informāciju, iespējams atrast visas vietas, kur runā lietotas gan aizpildītās, gan klusuma pauzes, ieelpas un izelpas vietas, smieklī, piem., vaicājuma logā CQL ierakstot izteiksmi $\langle f/\rangle$, tiks atrastas visas aizpildītās pauzes.

Korpusi „LATE-sarunas” un „LATE-mediji” jau tiek izmantoti runas tehnoloģiju izstrādē – ir izstrādāts atvērtā koda modelis automātiskai latviešu valodas runas atpazīšanai (ASR), precizējot atvērtā koda *Whisper* modeli, un integrēts LATE platformas prototipā (sk. <https://late.ailab.lv/>). LATE platforma paredzēta audioierakstu automatizētai transkribēšanai un video subtitru sagatavošanai.

Literatūra

- Paikens, Pēteris, Rituma, Laura, Pretkalniņa, Lauma. 2013. Morphological analysis with limited resources: Latvian example. *Proceedings of the 19th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA)*. Oopen, Stephan, Hagen, Kristin, Johannessen, Janne, Bondi (eds.). Sweden: Linköping University Electronic Press, 267–278. Pieejams: <https://aclanthology.org/W13-5624.pdf>
- Saulīte, Baiba, Darģis, Roberts, Grūzītis, Normunds et al. 2022. Latvian National Corpora Collection – Korpus.lv. *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*. Calzolari, Nicoletta, Choukri, Khalid, Declerck, Thierry et al. (eds.). Marseille, France: European Language Resources Association (ELRA), 5123–5129. Pieejams: <https://aclanthology.org/2022.lrec-1.548.pdf>

NOMENU GRAMATISKĀ PAMATINFORMĀCIJA LATĪŅU VALODAS ELEKTRONISKAJĀ VĀRDNĪCĀ

Gita Bērziņa, Ilze Rūmniece, Brigita Cīrule

Latvijas Universitāte

gita.berzina.hzf@lu.lv, ilze.rumniece@lu.lv, brigita.cirule@lu.lv

Mūsdienās, informācijas laikmetā, kad mainījusies lietotāju uzvedība digitālajā vidē, elektronisko leksikogrāfisko resursu attīstība kļuvusi īpaši aktuāla. Tieši elektroniskas vārdnīcas, tostarp klasiskām valodām veltītās, gūst aizvien lielāku atzinību lietotāju vidū, jo elektroniskais formāts piedāvā vairākas priekšrocības, proti, iespēju ātri atrast nepieciešamo, bagātīgu vārda nozīmju un lietojuma atainojumu, plašas papildināšanas iespējas, u. c. Latvijā elektroniskas vārdnīcas sāk veidot deviņdesmito gadu beigās Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā (Rapa 2022, 298).

LU HZF Klasiskās filoloģijas nodaļā VPP „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (2021–2024) šobrīd notiek darbs pie pirmās latīņu–latviešu elektroniskās vārdnīcas pamatstruktūras izstrādes. Daudzpusīgi atainojot latīņu valodas vārdu nozīmes un lietojumu, tā iecerēta kā plašs, mūsdienīgs, ar piemēriem un gramatisko informāciju papildināts leksikogrāfisks rīks. Vārdnīca tiek veidota uz 1955. gadā izdotās *Latīņu–latviešu vārdnīcas* (Veitmane et al. 1955) bāzes, to rediģējot, papildinot un pilnveidojot atbilstoši mūsdienu leksikogrāfijas prasībām. Vārdnīcas leksisko bāzi veido klasiskā un pēcklasiskā laikmeta (līdz m. ē. 2. gs.) tekstu leksika un frazeoloģija. Pakāpeniski paredzēts vārdnīcu papildināt ar vēlāku periodu (piem., viduslaiku, renesanses) leksisko materiālu, kā arī ar atsevišķu jomu specifisko terminoloģiju.

Darba mērķis ir mūsdienīga, plašam lietotāju lokam ērti lietojama un laika gaitā papildināma elektroniskā vārdnīca. Darba procesā tiek apzināta dažādu latīņu valodas elektronisko vārdnīcu prakse un paraugi, izvērtējot *Latīņu–latviešu vārdnīcā* ietveramās informācijas kontekstā un no lietotāja izziņas un ērtības viedokļa to pozitīvos, noderīgos aspektus.

Latīņu elektroniskās vārdnīcas

Elektroniskā vārdnīca ir vārdnīca, kuras dati sniegti digitālā veidā un kuriem var piekļūt, izmantojot dažādus medijus (Nesi 2009, 458–478). Šobrīd pieejamie elektroniskie latīņu valodas leksikogrāfiskie resursi ir divējādi. Pirmkārt, vairums pirmo dažādu valodu elektronisko vārdnīcu pasaulē, arī Latvijā, top kā drukāto vārdnīcu elektronisks atspulgs, kad informācija viens pret vienu ievadīta elektroniskā vidē (sk. Rapa 2022, 298), un tā arī latīņu leksikogrāfijā ir resursi, kuru pamatā ir iepriekš izstrādātas un publicētas (resp., izdotas drukātā veidā) vārdnīcas (piem., *Logeion* (kas ietver Lewis, Short 1879; Lewis 1890; Gaffiot 2016; daļēji Latham, Howlett, Ashdowne 1975–2013 u. c.), *Perseus Digital Library*, savā ziņā *Numen – the Latin Lexicon* u. c.). Tās mēģināts pielāgot elektroniska resursa specifikai, bet iekšējās informācijas saites ne vienmēr izstrādātas vai izstrādātas nepilnīgi (izstrāde joprojām procesā). Taču leksikogrāfiskā, arī gramatiskā, avotu u. c. informācija ir citkārt salīdzinoši plaša.

No otras puses, ir speciāli elektroniskam formātam izstrādāti resursi, kas nereti sniedz tikai leksēmu pamatnozīmi vai atsevišķas nozīmes (ne visas to atvasinātās, pārņestās nozīmes, savienojumus, frazeoloģismus, avotu piemērus u. tml.), bet piedāvā konkrētu gramatisku formu atšifrējumu un raksturojumu (t. sk. meklēt gramatiskas formas), saites uz paradigām u. tml. Piem., www.online-latin-dictionary.com, <https://latin-dictionary.net/> u. c.

Nomeni un to gramatiskās kategorijas

Nomenus – lietvārdus, īpašības vārdus un skaitļa vārdus – vieno vienas un tās pašas gramatiskās kategorijas: dzimte (m, f, n), skaitlis (sg., pl.), locījums (nom., gen., dat., acc., abl., voc.). Pēc semantiskajām un gramatiskajām pazīmēm nomeni veido pretstatu darbības vārdiem, kā arī nereti savstarpēji cieši saistīti semantiskās attīstības procesos (piem., substantivācijā) latīņu valodas leksiskā krājuma ietvarā.

Lietvārds jeb substantīvs

Lietvārdi latīņu valodā iedalās piecās deklinācijās, un klasifikācijas pazīme ir vienskaitļa ģenitīva galotne: I dekl. *-ae*, II dekl. *-ī*, III dekl. *-is*, IV dekl. *-ūs*, V dekl. *-eī*.

Tādējādi lietvārdu atainojumam vārdnīcā kā būtiska nepieciešamā gramatiskā informācija ir gan norāde par vārdšķiru (subst.), gan nominatīva un ģenitīva formas, gan norāde par dzimti (m, f, n). Lai lietotājam sniegtu skaidru informāciju par locīšanas paradigmu, iespējams, apsverama arī norāde par deklināciju, kas iepriekš 1955. gada vārdnīcā nav iekļauta.

Ja lietvārds izveidojies substantivēšanās rezultātā (piem., no īpašības vārda), tiek veidots atsevišķs šķirklis (*vs* tradicionālais vārdnīcu variants, norādot to kā *subst.* primārā vārda šķirkļa ietvarā), kā, piem., *basilica*, *basilicum* un *basilicus* no īpašības vārda *basilicus*, *-a*, *-um*:

- (1) ***basilica*, *basilicae*** f (subst.) (gr. *τὰ βασιλικά* ‘valdnieka mītnes’) ‘bazilika (celtne tiesas sēdēm un tirdznieciskiem darījumiem)’
- (2) ***basilicum*, *basilicī*** n (subst.) ‘(burt.) valdnieces tērps, ļoti grezns sieviešu tērps’
- (3) ***basilicus*, *basilica*, *basilicum*** (adi., 1./2. dekl.) (gr.) ‘majestātisks; lielisks, krāšņs’
- (4) ***basilicus*, *basilicī*** m (subst.) (sc. *iactus*) ‘meistarīgs/prasmīgs, valdnieka metiens (labākais metiens kauliņu spēlē)’

Latīņu valodas vārdu krājuma vēsturiskās attīstības gaitā, kā arī daudzveidīgā lietojumā virknei lietvārdu lietotas paralēlas atsevišķu locījumu formas, kas tādā gadījumā arī ietveramas lietvārda gramatiskās informācijas klāstā:

- (5) ***bōs*, *bovis*** mf (subst.) (gen. pl. *bovm/bovom*, dat. un abl. pl. *būbus/bōbus*) ‘vērsis; gov; liellops; *bovi imponere clitellas* (*prov.*) ‘apseglot vērsi (dot kādam nepiemērotu uzdevumu)’
Tāpat nepieciešama norāde par skaitļa formām, kas lietotas ar specifisku nozīmi:
- (6) ***castrum*, *castrī*** n (subst.) ‘1. nocietinājums, forts; *Castrum Album* ‘Baltais forts (pilsētiņa Spānijā); 2. (pl.) *castra*, *castrōrum* n ‘(kara) nometne’
- (7) ***cervus*, *cervī*** m (subst.) ‘1. briedis; 2. (pl.) *cervī* ‘ragi (brīža ragiem līdzīgi, dakšveidīgi stumbri ienaidnieku atvairīšanai)’

Īpašības vārds jeb adjektīvs

Īpašības vārdiem latīņu valodā tiek lietotas un attiecīgi norādāmas dažādo dzimšu vienskaitļa nominatīva formas (8), (11) un 3. deklinācijas kopdzimtes adjektīviem arī vienskaitļa ģenitīva forma (12).

- (8) **bonus, bona, bonum** (adi., 1./2. dekl.) (comp. **melior, melius**; superl. **optimus, optima, optimum/optumus, optuma, optimum**) '1. labs, piemērots, derīgs, lietderīgs (*domus, oratio*); *bona dicta* 'asprātības' [..]
- (9) **bonum, boni** n (subst.), [*bonus*] 'labums; priekšrocība; labklājība [..]'
- (10) **bona, bonorum** n (subst. pl.), [*bonum*] 'manta, īpašums [..]'
- (11) **celer, celeris, celere** (adi., 3. dekl.) 'ātrs, žiģls, raits, nasks, veikls'
- (12) **felix, felicitas** (adi., 3. dekl.) '1. auglīgs; ražīgs; 2. laimīgs, aplaimots'

Informācijai par deklinēšanas paradigmu noderīga norāde par adjektīva deklināciju. Īpašības vārdiem ar neregulārām salīdzināmām pakāpēm gramatiskā informācija papildināma ar komparatīva un superlatīva formām nominatīvā, kā arī paralēli lietotu formu gadījumā – iekļaujamas tās (8). Substantīvējumi uzrādāmi atsevišķos šķirkļos, un pievienojamas norādes par vārdšķiru, dzimti (9), (10), daudzskaitlinieku gadījumā arī skaitli (10).

Skaitļa vārds jeb numerālis

Lokāmiem skaitļa vārdiem 'viens, viena', 'divi, divas' un 'trīs', kas funkcionē kā adjektīvi, atsevišķos locījumos (piem., ģenitīvā, datīvā) tiek lietotas specifiskas formas, kas vārdnīcā tad norādāmas, tāpat iekļaujamas arhaiskās (klasiskos tekstos lietotas!) vai paralēli lietotās formas:

- (13) **ūnus, ūna, ūnum** (num. card., adi.) / (arh.) **oinos, oina, oinum/oenus, oena, oenum** (gen. **ūnūs**, poēt. arī **ūnius/ūnī**; dat. **ūnī**) '1. viens'; *u. ex duobus* 'viens no diviem' [..]
- (14) **duo, duae, duo** (num. card., adi.) (gen. m, n **-ōrum/-um**; f **-ārum**) 'divi/divas, abi/abas'

Nelokāmiem skaitļa vārdiem savukārt ietverama norāde par nelokāmību:

- (15) **septem** (num. card., indecl.) 'septiņi'

Secinājumi

Elektroniskā vārdnīca piedāvā iespējas veidot un strukturēt informāciju plaši un dziļi; to veidotāju uzdevums ir atlasīt objektīvi nepieciešamo informāciju.

Izsmēloša gramatiskā informācija paredzēta, lai vārdnīcas mērķauditorija – gan latīņu valodas speciālisti, gan tie, kuri to tikai vēl apgūst, gan arī tie, kuri vārdnīcā meklē atsevišķu vārdu, nepārzinot dziļāk latīņu valodas struktūru, – spētu gūt skaidru sev nepieciešamo informāciju par vārda nozīmi un tā gramatiskajām kategorijām, kas tālāk ir būtiski latīņu vārda pareizai izpratnei un interpretācijai attiecīgā tekstvidē, paplašinot vārdnīcas izstrādes perspektīvā lietotājam noderīgo informāciju, piem., lokāmiem nomeniem potenciāli pievienojamas saites uz pilnām locījumu paradigmām.

Literatūra

Dik, Helma et al. *Logeion* (Greek and Latin resources platform). Pieejams: <https://logeion.uchicago.edu>

- Gaffiot, Felix. 2016. *Dictionnaire Latin Français*. (Corrected and expanded version of 1934 edition.) Pieejams: <http://gerardgreco.free.fr/spip.php?article43&lang=fr>
- Latham, Ronald, Edward, Howlett, David, Robert, Ashdowne, Richard K. (eds.). 1975–2013. *The Dictionary of Medieval Latin from British Sources*. London: British Academy.
- Lewis, Charlton Thomas, Short, Charles. 1879. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Lewis, Charlton Thomas. 1890. *An Elementary Latin Dictionary*. New York, Cincinnati, and Chicago: American Book Company.
- Mahoney, Kevin D. 2002–2024. *Latdict*. Pieejams: <https://latin-dictionary.net/>
- Nesi, Hilary. 2009. Dictionaries in electronic form. *The Oxford History of English Lexicography*. Cowie, A. P. (ed.). Oxford University Press, 458–478.
- Numen – the Latin Lexicon*. Pieejams: <https://latinlexicon.org/>
- Olivetti, Enrico. 2003–2027. *Latin Dictionary*. Pieejams: https://www.online-latin-dictionary.com/?utm_content=cmp-true
- Perseus Digital Library* (t. sk. Lewis, Charlton Thomas, Short, Charles. *A Latin Dictionary*). Pieejams: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
- Rapa, Sanda. 2022. Vārdnīcas digitālā struktūra. *Letonica*. 47, 298–308. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0047.S.R.298.311>
- Veitmane, Klāra et al. 1955. *Latīņu–latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

KORPUSA PIEMĒROS BALSTĪTA SUBSTANTĪVU MOTIVĒTU VERBU UN VERBĀLU VĀRDKOPU SINONĪMIJAS ANALĪZE

Daiga Deksnē

Latvijas Universitāte

daigade@inbox.lv

Sufiksācija ir produktīvs verbu darināšanas paņēmiens latviešu valodā. Par motivētāju var būt dažādu vārdsķiru vārdi. Šajā referātā aplūkoti verbi, kuru motivētājs ir lietvārds, kā arī šādiem vārdiem atbilstošas verbālas vārdkopas. Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kādas sinonīmiskas iezīmes eksistē starp minētajām sintaktiskajām konstrukcijām. Šim nolūkam izmantoti no korpusa LVK2022 ekscerpēti piemēri:

- 1) 544 lietvārdu motivēti bezpriedēkļa verbi, kuri beidzas ar izskaņām *-ot*, *-oties*;
- 2) verbālas vārdkopas ar dažādiem vārdiem, piem., *iet*, *dot*, *ņemt*, *teikt*, *būt*, *braukt*, un tiem sekojošiem lietvārdiem akuzatīvā, datīvā vai lokatīvā, kā arī verbālas vārdkopas ar verbu, prievārdiem *par* vai *ar* un lietvārdu. Ekscerpētajiem lietvārdu motivētajiem vārdiem atbilst 94 vārdkopas.

Substantīvu motivēti verbi tiek darināti, pievienojot lietvārda celmam izskaņas *-ot*, *-ēt*, *-āt*, *-īt* vai *-ināt*. Ir trīs produktīvākie apakštipi:

- 1) verbi ar darbības veicēja motivāciju;
- 2) verbi ar rīku nosaukumu motivāciju;
- 3) verbi ar objekta nosaukuma motivāciju (Soida 2009, 178–186).

Verbu nozīmi var transformēt, sadalot divos komponentos – motivētājs lietvārds kādā locījuma formā un vispārīgas nozīmes verbs (Soida 2009, 178–187).

Pētījumos angļu valodā tiek aplūkoti salikti predikāti, kuru sastāvā ir *light verb* ‘vieglais verbs’, artikuls vai prievārds un deverbāls lietvārds (Stevenson, Fazly, North 2004; Andor 2010). Neliels skaits verbu kombinējas ar dažādiem lietvārdiem. Šādus verbus sauc arī par vektorverbiem (Hopper, Traugott 2003, 112). Latviešu valodā īpaša termina šādiem vārdiem nav. Biežāk sastopamie vektorverbi angļu valodā ir *take* ‘ņemt’, *give* ‘dot’, *make* ‘taisīt’, *have* ‘piederēt’ un *do* ‘darīt’. Tiek uzskatīts, ka ir aspektuālas atšķirības starp verbālu vārdkopu un tai atbilstošu verbu (sk. (1) un (2) piemēru) (Wierzbicka 1982).

- (1) *have a thought* ‘(man) ir doma – teliska vārdkopa’
- (2) *to think* ‘domāt – atelisks verbs’

No korpusa ekscerpēti 50 verbi ar darbības veicēja motivāciju. Ir gan ļoti bieži, gan reti sastopami vārdi (sk. (3) un (4) piemēru). Ir vairāki vārdi, kuru motivētājs ir reti lietots apvīdvars un kuri raksturo darbības veicēja pārvietošanās veidu (sk. (5) piemēru).

- (3) *kalps* > *kalpot* ‘8349 piemēri korpusā’
- (4) *dīdžejs* > *dīdžejojot* ‘5 piemēri korpusā’
- (5) *klunkurs* > *klunkurot* ‘7 piemēri korpusā’

Aplūkojot verba *saimniekot* un vārdkopas *būt saimniekam* piemērus korpusā, var secināt, ka verbs izsaka praktisku darbību (sk. (7) piemēru), savukārt verbāla vārdkopa – ilgstošu, eksistenciālu stāvokli (sk. (6) piemēru). Tomēr ir piemēri, kuros verbu var aizstāt ar verbālu

vārdkopu, nezaudējot teikuma nozīmi. (8) piemērā ilgstoša stāvokļa izteikšanai izmantots viens pats verbs, ko var aizstāt ar verbālu vārdkopu.

- (6) *Bet mans mērķis tomēr ir restorāns, kur pats esmu saimnieks.*
- (7) *Sniegbaltīte saimniekoja virtuvē, kad atgriezās Jautrulis.* ‘verbs izsaka praktisku darbību’
- (8) *Viņa dzimta saimniekoja muižā līdz 1920. gada agrārājai reformai.* Var aizstāt ar: ‘[...] bija saimnieki muižā [...]’

No korpusa ekscerpēti 139 verbi ar darbības rīka motivāciju. Pēc nozīmes šos verbus var iedalīt vairākās grupās: pārvietošanās ar transportlīdzekli (9); pārvietošanās veids (10); objekta papildināšana (11); darbības rīks (12); sastiprināšana, nostiprināšana (13); ar sportu saistīti verbi (14); cita nodarbošanās (15).

- (9) *kuģis > kuģot*
- (10) *kūlenis > kūleņot*
- (11) *laka > lakot*
- (12) *lāpsta > lāpstot*
- (13) *nagla > naglot*
- (14) *slēpes > slēpot*
- (15) *tīmeklis > tīmekļot*

Verbiem ar darbības veikšanas rīka motivāciju atbilstošas vārdkopas visbiežāk saistītas ar pārvietošanos, izmantojot transportlīdzekli. Vārdkopa (16) parasti izsaka pārvietošanos, savukārt atbilstošs verbs – sportiskas aktivitātes (17). Minētajos piemēros sintaktiskās konstrukcijas nav savstarpēji aizstājamas.

- (16) *Bijušais hokejists pirmsdien kopā ar ģimeni braucis ar laivu pa ezeru, kad viņš sūdzējies par sāpēm krūškurvī.*
- (17) *Pieredzējuši laivotāji asas emocijas var gūt arī laivojot pa Raunu, Vaivi vai Abulu.*

No korpusa ekscerpēti 354 verbi ar darbības rīka motivāciju. Starp tiem ir nodarbošanās vai radīšanas verbi un verbālas vārdkopas (18), vākšanas verbi un verbālas vārdkopas (19), ēšanas verbi un verbālas vārdkopas (20), jušanas verbi un verbālas vārdkopas (21), piešķiršanas verbi un verbālas vārdkopas (22). Verbs dažkārt saistīts ar konkrētu darbību, bet verbāla vārdkopa – ar ilgstošu stāvokli (21). Taču to nevar apgalvot par visiem piemēriem.

- (18) *blogs > blogot jeb rakstīt blogu*
- (19) *sēne > sēņot jeb lasīt sēnes*
- (20) *vakariņas > vakariņot jeb ēst vakariņas*
- (21) *stress > stresot jeb izjust stresu*
- (22) *buča > bučot jeb dot buču*

No aplūkoto verbu un verbālu vārdkopu lietojuma korpusā var secināt, ka ne vienmēr verbāla vārdkopa ir aizstājama ar verbu, nezaudējot izteikuma nozīmi. Sinonīmisku iezīmju izteiktību ietekmē gan verba motivētais lietvārds, gan vārdkopā lietots verbs. Piem., vārdkopās lietotie verbi *būt* un *izjust* saistīti ar ilgstošu stāvokli, bet *ēst* un *rakstīt* – ar konkrētu darbību.

Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

Literatūra

- Andor, József. 2010. The Distribution of Light Verbs in English: An Empirical, Corpus-Based Study. *BAS British and American Studies*. 16, 189–201. <https://doi.org/10.15823/zz.2016.14>
- Hopper, Paul J., Traugott, Closs, Elizabeth. 2003. *Grammaticalization*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165525>
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Paegle, Dzintra (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Stevenson, Suzanne, Fazly, Afsaneh, North, Ryan. 2004. Statistical measures of the semi-productivity of light verb constructions. *Proceedings of the Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing*, 1–8. <https://doi.org/10.3115/1613186.1613187>
- Wierzbicka, Anna. 1982. 'Why can you have a drink when you can't have an eat?' *Language*, 58(4), 753–799. <https://doi.org/10.2307/413956>

VAIRĀKVĀRDU LEKSĒMU KLASIFICĒŠANA ELEKTRONISKAJĀ VĀRDNĪCĀ TĒZAURS.LV⁴

**Mikus Grasmanis, Agute Klints, Ilze Lokmane,
Gunta Nešpore-Bērzkalne, Laura Rituma, Madara Stāde**

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts
*mikus.grasmanis@lumii.lv, agute.klints@lumii.lv, ilze.lokmane@lu.lv,
gunta.nespore@lumii.lv, laura.rituma@lumii.lv, stade.madara@gmail.com*

Tēzaurs.lv ir lielākā latviešu valodas elektroniskā vārdnīca, kas veidota kopš deviņdesmito gadu sākuma, digitalizējot un apvienojot visas pieejamās latviešu valodas vārdnīcas un citus leksikas krājumus (vairāk nekā 340 avoti), tās papildināšana un datu kārtošana turpinās. Vārdnīcā ir ~ 400 000 šķirklju, no kuriem vairāk nekā 73 000 ir vairākvārdu leksēmu šķirklji. Vairākvārdu leksēma (turpmāk – VVL, ang. *multi-word expression*) ir vārdnīcas lemma, ko veido vairāk nekā viens ortogrāfisks vārds (Bauer 2022, 5).

Vārdnīcā ir visdažādākā leksika: vispārlietojami vārdi, paaugstināta un pazemināta stila leksika, apvidvārdi, termini, saīsinājumi u. tml. Arī vairākvārdu leksēmu šķirklji ir dažādi – ģeogrāfiskie nosaukumi, termini, frazeoloģismi, dažādi izteicieni –, turklāt vienā vārdnīcas šķirklī var būt norādīti vairāki desmiti un pat simti VVL (piem., šķirklī *acs* ir norādīti 230 vārdu savienojumi). Sākotnēji *Tēzaurs.lv* nekāda VVL klasifikācija netika veidota, tomēr nepieciešamība kaut kā sistematizēt milzīgo datu apjomu bija neapšaubāma.

Pēdējos gados ir notikušas divas VVL šķirošanas talkas – 2022. gadā tika nošķirti īpašvārdi, atsevišķi marķējot vietvārdus, un sugu nosaukumi latīņu valodā. Savukārt 2023. gada rudenī notika otrā talka, kuras mērķis bija sašķirot pārējās VVL, īpašu uzmanību pievēršot frazeoloģismu nošķiršanai no pārējām vairākvārdu leksēmām un to sīkākam dalījumam idiomās un frazēmās. Talkā piedalījās 12 Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas (AiLab) valodnieces. Šķirojamajā materiālā tika iekļauts apmēram 46 000 leksēmu.

Tika izveidota šāda VVL klasifikācija:

- 1) frazeoloģisms – relatīvi stabils ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnese. Frazeoloģismi tika dalīti sīkāk:
 - a) idioma – frazeoloģisms, kura kopējā nozīme atšķiras no tā komponentu nozīmes (*jūra līdz ceļiem, kaķis maisā*);
 - b) frazēma – frazeoloģisms, kurā viens komponents lietots savā leksiskajā nozīmē (*domu grauds, azbesta vecene*);
- 2) vārdkoptermīns – vārdu savienojums, kas apzīmē jēdzienu kādā nozarē un kam ir specializēta nozīme un lietošanas joma (*skaņu raksts, iekšzemes kopprodukts*);
- 3) taksons – sugas, dzimtes vai ģints nosaukums latviešu valodā (*blāvā akācija, purva piekūns*);
- 4) kolokācija – bieži lietots vārdu savienojums bez nozīmes pārnesuma (*izdarīt ierakstu*).

⁴ Pētījums sagatavots Latvijas Zinātnes padomes projektā „Latviešu valodas skaitļojamo leksisko resursu attīstīšana dabiskās valodas sapratnei un tekstradei” (Izp-2022/1-0443).

2023. gada talkā tika klasificēti ~ 90 % no apstrādājamā materiāla jeb ~ 41 000 VVL. Tika marķēti 22 555 termini; 7858 taksoni; 7341 frazeoloģisms, tostarp 4151 idioma un 2838 frazēmas un 362 frazeoloģismi, kuriem tips nav norādīts; 3222 kolokācijas.

Talkā neapstrādātas palika šādas VVL grupas:

- 1) izteicieni svešvalodā, kas vēl nebija attiecīgi marķēti (*laterna magica, opera buffa*);
- 2) latviski pierakstīti neliterāri citvalodu izteicieni (*baba jaga, jo majo, gud bai*);
- 3) saīsinājumi (*op. cit., a. god., t. sk.*);
- 4) nosaukumi ar nomenklatūrvārdu, kuru šķirkļus vajadzētu pārstrādāt, lai šķirkļa vārds būtu nosaukums bez nomenklatūrvārda (*ātrvilciens Eurostar, datne README*);
- 5) mitoloģijas tēlu, rotaļu, deju, mēnešu u. tml. nosaukumi, kuri tradicionāli netiek iekļauti frazeoloģismu kategorijā (*dieva dēli, babiloniešu netikle, čūsku ķēniņš, sietiņa dzīšana, lapu mēnesis, garais Ancis*);
- 6) ēdienu nosaukumi, kas tematiskās grupas daudzveidības dēļ tika atstāti nemarkēti vēlākai izpētei un papildināta marķējuma modelēšanai.

Klasificēšanas problēmas un risinājumi

Tā kā izmantotā dalījuma pamatā ir dažādi kritēriji, pirmkārt, pēc tēlainības (frazeoloģismi) vai tās trūkuma (kolokācijas), otrkārt, pēc funkcijām un lietojuma jomas (termini, taksoni), grupu pārklāšanās un robežošanās ir neizbēgama.

2023. gada talkā tika veikts arī neliels vienprātības eksperiments, kurā piedalījās desmit Latviešu valodas, literatūras un kultūras maģistra studiju programmas studenti (katrs marķēja aptuveni 100 VVL), paralēli visas 1000 VVL marķēja docētājs. Vislielākā vienprātība tika konstatēta taksonu marķēšanā, jo tie ir relatīvi viegli nosakāmi, bet viedokļi atšķīrās galvenokārt šādās VVL grupās:

- 1) termini vai kolokācijas;
- 2) frazeoloģismi vai kolokācijas;
- 3) frazēmas vai idiomas.

Termins tiek definēts kā „konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārdiskā apzīmējums – vārds vai vārdkopa, kas izteic (nosauc un iezīmē) attiecīgās jomas (nozares) noteiktu jēdzienu kā nozares jēdzienu sistēmas sastāvdaļu” (Skujiņa 2007). Tomēr noteiktā profesionālās darbības jomā lietoti vārdu savienojumi, kas nav iekļauti datubāzē <https://termini.gov.lv/>, nav droši nošķirami no profesionālismiem, jo tie nav oficiāli pieņemti termina statusā, tomēr ir viens no zinātniskās terminoloģijas papildināšanas avotiem (Skujiņa 2007). Tādējādi marķētāji terminu kandidātus bija iekļāvuši vai nu terminu, vai kolokāciju grupā. Turklāt termini var būt tēlaini (*auna piere, auss gliemene*), tādēļ robežojas ar frazeoloģismiem.

Frazeoloģismus raksturo trīs galvenās pazīmes:

- 1) vairākvārdu struktūra;
- 2) tradicionalitāte;
- 3) pārnesta nozīme, kas raksturīga vārdu savienojumam kopumā un neizriet no atsevišķo komponentu nozīmēm (Laua 1992, 20; Veisbergs 2019, 114).

Pirmās divas pazīmes ir vienlīdz attiecināmas arī uz kolokācijām, tādējādi būtiskā frazeoloģismu atšķirība ir nozīmes pārnesums. Tomēr ne kolokācijas, ne frazeoloģismi nozīmes pārnesuma ziņā nav viendabīgi.

Pirmkārt, kā iepriekš norādīts, frazeoloģismu apakšgrupai idiomām raksturīgs pilnīgs pārsemantizējums, kas izriet no vārdu savienojuma kā veseluma (*ar gariem zobiem*

‘negribīgi’, *pa galvu, pa kaklu* ‘steigā’), turpretim frazēmā viens komponents lietots savā leksiskajā nozīmē (*zili brīnumi* ‘lieli brīnumi’, *slinks kā maiss* ‘ļoti slinks’) (Laua 1992, 24) un parasti tiek izmantots arī frazēmas nozīmes skaidrojumā. Jādomā, ka šāda frazēmas interpretācija nav pietiekami precīza, jo savā leksiskajā nozīmē lietotais vārds var būt:

- 1) pamatnozīmē (kā A. Lauas minētajos piemēros);
- 2) atvasinātā tiešā nozīmē;
- 3) atvasinātā pārnestā nozīmē.

Abos pēdējos gadījumos frazeoloģisms drīzāk būtu iekļaujams idiomu grupā, piem., *cūkas laime* ‘necerēta, negaidīta veiksmē’. Neraugoties uz to, ka vārdam *laime* ir atvasināta nozīme ‘veiksmē’ (*Tēzaurus.lv*), frazeoloģisma tēlainība izriet no vārdu savienojuma kopumā. Tuvāka frazeoloģismu un to komponentu semantikas izpēte varētu likt pārskatīt frazeoloģismu dalījumu minētajās divās apakšgrupās.

Otrkārt, līdzās neapšaubāmām kolokācijām, kur visi vārdi lietoti pamatnozīmē (*veikt izpēti, dot ziņu, laba slava*), ir tādas, kurās ietilpst atvasinātās nozīmēs lietoti vārdi (*labas acis* ‘laba redze’, *celt trauksmi* ‘radīt trauksmi’) un kuras marķētājs var interpretēt dažādi atkarībā no tā, vai atvasināto nozīmi uztver kā pārnestu vai tiešu. Kā zināms, sākotnēji metaforiskas nozīmes laika gaitā tēlainību mēdz zaudēt, bet šis process ir pakāpenisks un subjektīvi interpretējams. Tomēr VVL šķirošanas talkā tika nolemts balstīties uz *Tēzaurus.lv* atrodamām pārnesto (un tiešo) nozīmju norādēm, kas ļauj VVL iekļaut vai nu kolokācijās (bez nozīmes pārnesuma), vai frazeoloģismos (ar nozīmes pārnesumu).

Secinājumi

Daudzu valodnieku piedalīšanās VVL šķirošanas talkā un viņu atšķirīgā pieredze darbā ar leksisko semantiku, no vienas puses, rada viedokļu dažādību un līdz ar to atšķirības piešķirtajā marķējumā, bet, no otras puses, ļauj labāk apzināties problēmgadījumus, meklēt viedokļu atšķirību cēloņus un precizēt VVL grupu nošķiršanas kritērijus. Katrā grupā iekļautās VVL būs iespējams pārskatīt vēlreiz, dažos gadījumos, iespējams, piešķirot dubultu marķējumu (piem., taksons un frazeoloģisms vai termins un frazeoloģisms). Tomēr iegūtā sākotnējā klasifikācija ir ieguvums gan vārdnīcas lietotājiem, jo lielākajā daļā VVL šķirkļu tagad var redzēt papildu informāciju par VVL funkciju, gan valodniekiem, jo būs iespējams veikt katras grupas dziļāku izpēti un nepieciešamības gadījumā veidot sīkāku klasifikāciju.

Literatūra

- Bauer, Laurie. 2022. *An Introduction to English Lexicology*. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9781474477918>
- Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <https://llvv.tezaurus.lv>
- Laua, Alise. 1992. *Latviešu valodas frazeoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: <https://termini.gov.lv>
- Spektors, Andrejs et al. *Tēzaurus.lv* (rudens laidniens, 2023). CLARIN-LV repozitorijs LUMII. Pieejams: <https://tezaurus.lv>
- Veisbergs, Andrejs. 2019. The fuzzy concept of idiom and what it might mean for bilingual dictionaries. *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*. 9, 111–129. <https://doi.org/10.22364/BJELLC.09.2019.08>

NOMINĀLIE SALIKTEŅI AR PAŠ-

Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi*)

Kioto Universitāte (*Kyoto University*)
horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp

Ar vietniekvārda *pats* celmu *paš-* tiek visproduktīvāk darināti lietvārdi. Citu valodu materiāls rāda, ka laika gaitā pieaudzis nominālo salikteņu skaits ar *paš-* (Dugas 1992, 23; König 2011, 122), kā arī salikto verbu skaits (Mackenzie 2018, 68). Latviešu valodas materiālā nav skaitlisku datu, bet, ņemot vērā, ka vēsturiski darinājumi ar *paš-* radušies vācu un krievu valodas ietekmē (Ahero et al. 1959, 218; Ahero 1967, 15–16), jādodomā, ka arī latviešu valodā arvien vairāk tiek darināti nominālie salikteņi ar *paš-*.

Iepriekšējā pētījumā (Horiguči 2024 (sagatavošanā)) par darbības lietvārdiem ar *-šan-* tika konstatēti 289 atgriezeniski un 159 tiešie darbības lietvārdi. Šajā pētījumā plašsaziņas līdzekļu datubāzē „Laikrakstu bibliotēka” (*news.lv*) tika konstatēti 1144 nominālie darinājumi ar *paš-*. Salīdzinot ar citiem sufiksiem, sufikss *-šan-* ar atgriezenisko galotni demonstrē vislielāko darinājumu skaitu (289). Pēc tā ir sufikss *-šan-* bez atgriezeniskās galotnes (159), sufiksi *-um-* (136), *-īb-* (113) un *-ācij-* (105). Darinājumi ir ļoti atšķirīgi pēc lietojuma skaita jeb biežuma. Pētījumā darinājumi, kas datubāzē parādās tikai vienā vai pāris tekstos, tiek pieskaitīti pie grupas ar vienu un to pašu sufiksu līdztiesīgi ar bieži lietotiem vārdiem, izrietot no tā, ka arī šādi darinājumi apliecina vārddarināšanas modeļa produktivitāti (Baayen 2009). Analogijas loma vārddarināšanā ir ļoti svarīga, jo darinājumi, kas iesakņojušies valodā, veicina arī citu tāda paša modeļa vārdu darināšanu (Haspelmath & Sims 2010, 128; Mackenzie 2018, 73).

No divām akadēmiskajām gramatikām (Ahero et al. 1959; Vulāne 2013) nominālā darināšanā *paš-* semantika plašāk iztīrāta 1959. gada gramatikā. Visbiežāk nominālie darinājumi norāda uz subjekta un objekta koreferenci. Šādus nominālus sauc par refleksīvajiem saliktajiem lietvārdiem (ang. *reflexive compound nouns*; sk. König 2011). Atsaucoties uz attiecīga verba argumentu struktūru un pārfrāzējot to verba izteiksmē, objekts ir akuzatīvā (*pašpārbaude*), bet iespējams arī datīvā (*pašpalīdzība*) un citos veidos (*pašrūpe*, *paškonkurence*).

Bez subjekta un objekta references vērojama arī subjekta koreference, kur pastiprināti izteikts subjekta patstāvīgums (*pašmācība*, *pašnoteikšanās*). Šādam lietojumam piemīt adverbiāli ekskluzīva nozīme (ang. *adverbial exclusive*) (Mackenzie 2018; König 2011). Šādi darinājumi implicē pretstatu ‘kāda cita, ar cita palīdzību/starptniecību veikta darbība’ (hapakss *pašekskursija*). Atkarībā no argumenta vienam un tam pašam vārdam var būt gan subjekta-objekta, gan subjekta koreference. Ja vārds ģenitīvā tiek izlaists, tad vērojama subjekta-objekta koreference. Ar subjekta ģenitīvu ir izteikta subjekta-objekta koreference (*bērna paškontrolē*), bet ar objekta ģenitīvu – subjekta koreference (*zināšanu paškontrolē*).

Sporādiski sastopami darinājumi, kur *paš-* norāda uz piederību subjektam (*pašzīmols*, *pašiniciatīva*). Šeit minami arī ģenitīveņi (*pašmāju/pašmājas*, un acīmredzot pēc analogijas radušies *pašzemes*, *paštīrgus*). Retumis ir kalkēti, leksikalizēti salikteņi (*pašmērķis*, *pašpuika*).

Savāktajos valodas faktos atrodami arī nedeverbālie darinājumi. Te jāatzīmē trīs aspekti. Pirmkārt, salikteņa otrais komponents nav vienmēr deverbāls (*pašironija*). Otrkārt, derivācijas virziens nav vienmēr viennozīmīgi nosakāms (*pašnožēla*). Treškārt, darinājumiem

derivatīvā ziņā nav atbilstošu darbības vārdu, kuri tomēr semantiski paredz kādu notikumu, kur iesaistās subjekts un/vai objekts (*pašterapija, pašagresija*).

Notikumu lietvārdiem bieži aktualizēta semantika darbības process/nosaukums un darbības rezultāts (kas izveidojies jau priekšmetiski). Turklāt lietvārdi pat ar vienu un to pašu sufiksu nav viendabīgi un stabili pēc semantikas.

Sufikss *-šan-* senāk darinājies gan procesa, gan rezultāta lietvārdus, bet vēlāk specializējies procesa lietvārdu darināšanā (Baltiņa 1975, 133–134). Darinājumi visregulārāk korelē ar darbības vārdiem, un, kā raksturo Nikole Nau, šeit ir tīra transpozīcija (Nau 2016, 471). Tieši šī salikteņu grupa sekmē salikto darbības vārdu darināšanu (Horiguchi 2023). Apskatīto salikteņu vidū tieši salikteņiem ar *-šan-* ir vienīgā iespēja morfoloģiski marķēt refleksivitāti.

Salikteņi ar *paš-* un *-um-* apzīmē procesu (*pašizmeklējums*), bet biežāk rezultātu (*pašbrūvējums, pašnosaukums*). Savukārt salikteņa otrā daļa ar *-īb-* apzīmē procesu (*pašmācība*), bet biežāk abstraktu jēdzienu (*pašpārlicība*). Tiek nominalizēti stāvokļa lietvārdi, ko apzīmē ciešamās kārtas pagātnes (*pašnodarbinātība*) un retāk darāmās kārtas tagadnes divdabji (*pašsaprotamība*). Pēc atvasinājumu skaita ievērojams arī interfiksēts sufikss *-ācij-*. Otrie komponenti regulāri korelē ar darbības vārdiem ar *-ēt*. Salīdzinot ar citiem sufiksēm, atvasinājumi ar šo sufiksu semantiski regulārāk korelē ar atvasinājumiem ar sufiksu *-šan-* (*pašrealizācija – pašrealizēšana/pašrealizēšanās*).

Tēzes sagatavotas Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas morfeņu un vārddarināšanas modeļu datubāze” (Nr. Izp-2022/1-0013).

Literatūra

- Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ahero, Antonija. 1967. Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3, 12–20.
- Baayen, Harald. 2009. Corpus linguistics in morphology: Morphological productivity. Lüdeling, Anke, Kytö, Merja (eds.). *Corpus Linguistics. An International Handbook*. Vol. 2, Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 889–919.
- Baltiņa, Maija. 1975. Deverbālo substantīvu ar *-šana* produktivitātes cēloņi. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 10, 130–135.
- Dugas, André. 1992. Le préfixe *auto-*. *Langue française*. 96, 20–29.
- Haspelmath, Martin, Andrea Sims. 2010. *Understanding Morphology*. 2nd ed. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203776506>
- Horiguchi, Daiki. 2023. Latvian reflexive verb with *paš-* ‘self-’. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 42–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.04>
- Horiguchi, Daiki. 2024. Latvian reflexive and direct verbs and action nouns with *paš-* ‘self-’. *Valoda: nozīme un forma*. 15 (sagatavošanā).
- König, Ekkehard. 2011. Reflexive nominal compounds. *Studies in Language*. 35(1), 112–127. <https://doi.org/10.1075/sl.35.1.04koe>
- Mackenzie, Lachlan, John. 2018. Self-prefixed verbs: analogy in the functional discourse grammar lexicon. *WORD Structure*. 11(1), 67–94. <https://doi.org/10.3366/word.2018.0116>
- Nau, Nicole. 2016. Argument realization in Latvian action nominal constructions: A corpus and text based investigation. *Argument Realization in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 461–522. <https://doi.org/10.1075/vargreb.3.11nau>
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

LATVIEŠU VALODAS MORFĒMU UN VĀRDDARINĀŠANAS MODEĻU DATUBĀZE – IDEJAS UN ĪSTENOŠANAS ĢAITA

Andra Kalnača, Tatjana Pakalne

Latvijas Universitāte

andra.kalnaca@lu.lv, tatjana.pakalne@lu.lv

Kopš 2023. gada Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļā tiek īstenots Latvijas Zinātnes padomes finansēts fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze” (Nr. lzp-2022/1-0013, vadītāja – prof. *Dr. philol.* Andra Kalnača). Projekta mērķis ir digitāls pamatresurss – datubāze teksta failu veidā, kurā ietverti vispusīgi un strukturēti dati par mūsdienu latviešu valodas vārdu sastāvdaļām (saknēm, galotnēm, piedēkļiem, priedēkļiem u. c.) un vārdu darināšanas modeļiem (par projektu plašāk sk. <https://www.dlmdm.lu.lv/>).

Datubāzes veidošanā izmantotais lemmu klāsts izgūts no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa LVK2018”, turklāt jau no projekta sākuma ir nodrošināta iespēja pievienot lemmas arī no citiem avotiem, tos atbilstoši marķējot. Pašreizējā projekta posmā tiek segmentēts un tālāk apstrādāts apmēram 75 000 lemmu.

Projekta zinātniskā ievirze saistāma ar tādām valodniecības nozarēm kā morfēmika (latviešu valodas morfēmas, to tipi, saistīšanās principi un semantika), morfonoloģija (morfēmu varianti latviešu valodā, to tipi un saikne ar valodas semantisko un gramatisko sistēmu) un vārddarināšana (latviešu valodas vārddarināšanas paņēmieni, to robežgadījumi, vārddarināšanas ķēdes, ligzdas u. c. jautājumi).

Projekta izstrādes gaitā būtiska ir dažādu zinātnisku un metodoloģisku jautājumu aktualizācija. Pirmkārt, svarīgas ir sinhroniskās un diahroniskās pieejas attieksmes morfēmikā, morfonoloģijā un vārddarināšanā. Lai gan projekta zinātniskā ievirze kopumā ir sinhroniska, tomēr vārdu morfēmiskajā dalījumā nav iespējams norobežoties no dažādiem diahroniskiem valodas elementiem, lai izprastu, vai vārds ir pirmatnīgs vai atvasināts. Piem., kā interpretēt vārdu morfēmisko dalījumu (1) piemērā?

(1) *zaglis, bēglis, iela*

Tā kā šiem lietvārdiem iespējams noteikt motivētāju darbības vārdu, t. i., skaidri redzams vārddarināšanas modelis, tad tie tiek uzskatīti par atvasinātiem ar piedēkli *-l-*, t. i., *zag-l-is*, *bēg-l-is*, *ie-l-a*. Līdzīgi analizējami īpašības vārdi (2) piemērā, jo arī tiem ir nosakāms motivētājs darbības vārds, tātad *-t-* ir piedēklis:

(2) *balts, silts, spirts*

Savukārt no (3) piemērā minētajiem vārdiem tikai vārdam *veidols* ir motivētājvārds *veids*, taču pārējiem mūsdienu latviešu valodā tādu nav, tomēr nepārprotami šķirams piedēklis *-ol-*, tātad visi šie vārdi arī ir atvasināti:

(3) *veidols, kamols, pūpols, ābols*

Lai izprastu vārda morfēmisko struktūru, ikvienā gadījumā arī nepieciešams noskaidrot tā cilmi, proti, vārds ir mantots vai aizgūts. Droši zināmiem aizgūtiem vārdiem datubāzē

sakne/celms nošķirta atsevišķi ar norādi *BORROWED*. Šie vārdi datubāzes redzamajā daļā netiks dalīti sīkāk, izņemot latviešu valodas afiksus (priedēkļus, piedēkļus, galotnes), ja tādi ir.

Starp t. s. nacionālajiem un internacionālajiem aizguvumiem vērojama izteikta atšķirība morfēmisko segmentu ziņā. Nacionālie aizguvumi parasti ir somugru, vācu, arī slāvu cilmes vārdi, kas nereti latviešu valodā ienākuši jau ļoti sen un pielāgojušies tās fonētiskajai un gramatiskajai sistēmai, tāpēc šādu aizgūtu vārdu sākotnējais morfēmiskais sastāvs parasti nav nosakāms. Nacionālajiem aizguvumiem bieži sastopamas arī t. s. neīstās jeb kvazimorfēmas – atsevišķi segmenti, kas atgādina latviešu valodas afiksus, visbiežāk piedēkļus (plašāk sk. Kalnača 2004), taču tiem valodā nav nekādu vārddarināšanas funkciju. Sal. (4) piemērā vārdus, kam *-iņ-* ir latviskots vācu (viduslejasvācu) valodas vārdu piedēklis *-ing(e)* (Kalnača *op. cit.*):

(4) *lādiņš, misiņš, tēriņš*, sal. *ladinge, missing, teringe* (Schiller, Lübben 1931)

Turpreti internacionālie aizguvumi un t. s. neoklasiskie atvasinājumi, parasti sengrieķu vai latīņu valodas cilmes, visbiežāk latviešu valodā pārņemti kā viena celma atvasinājumu kopas, kur iezīmējas arī noteikti avotvalodu vārddarināšanas modeļi un iespējams atsevišķu vārddāļu nošķirums. Tāpēc šo aizguvumu sakarā datubāzes veidošanā izmantots kompromiss – neoklasisku un internacionālu vārdu automatiski veiktais segmentējums tiek saglabāts vārdu grupēšanas vajadzībām (5a), taču datubāzes redzamajā versijā tas nebūs redzams (5b):

(5) a. *(nom)-in-āl-(tur)-ē-tāj-s*
b. *(nomināl)-(tur)-ē-tāj-s*

Izņēmums – latviskas galotnes u. c. morfēmas (saknes, piedēkļi, priedēkļi u. c.), kā arī latviešu valodā funkcionējošas aizgūtas vārddāļas, ja tādas ir, sk. (6) piemēru:

(6) *(pil)-(sēt)-(soc)-io-(log)-s*

Neoklasisku, internacionālu u. c. aizgūtu vārdu tuvāka analīze iecerēta nākamajos latviešu valodas morfēmu datubāzei veltītajos projektos.

Morfēmu datubāzes veidošanā īpaša teorētiski un praktiski risināma problēma ir arī morfēmu homonīmija. Analizējot no LVK2018 izgūto materiālu, latviešu valodā iezīmējas vismaz trīs dažādi homonīmisku morfēmu tipi:

(7) a. mantots vārds – aizgūts vārds (sakne)
(bur)-t – (bur)-a
b. mantoti vārdi (resp., saknes)
(las)-ī-t – (las)-is
c. mantots vārds (sakne), aizgūts vārds, aizgūta vārddāļa
(mat)-s – (mat)-s (šahā) un (fiz)-(mat)-s

Šie gadījumi ir svarīgi, hierarhiski grupējot mantotas un aizgūtas saknes/celms, lai nākamajā projekta izstrādes posmā pēc iespējas precīzāk būtu iespējams veidot latviešu valodas vārddarināšanas modeļus, nošķirot mantotas un aizgūtas morfēmas, jo īpaši saknes.

Projekta „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze” datu apstrāde iecerēta trīs posmos:

1) sākotnēji veiktais automatizētais lemmu segmentējums tiek manuāli pārskatīts un precizēts, rezultātā iegūstot anotētu latviešu valodas vārdu sastāvdaļu (sakņu, galotņu, piedēkļu, priedēkļu u. c.) sarakstu;

- 2) segmentētās lemmas tiek sakārtotas radniecīgu vārdu (gan mantotu, gan aizgūtu vārdu) grupās pēc saknēm, respektējot arī morfēmu variantus (alomorfus);
- 3) pēc pirmo divu posmu paveikšanas notiek vārddarināšanas attieksmju marķēšana starp iepriekš segmentētām un sakņu grupās sakārtotām lemmām.

Šobrīd projektā vienlaikus rit pirmais un otrais posms – pārskatot automātiski segmentēto lemmu kopumu, vienlaikus notiek arī sakņu/celmu hierarhiska grupēšana.

Projekta galvenais rezultāts būs *GitHub* repozitorijā publicēta brīvpieejas latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze TSV (*tab-separated values*) teksta failu veidā. Šobrīd (2024. g.) failu struktūra ir maksimāli pielāgota konkrētā projekta zinātnisku apsvērumu nosacītajām vajadzībām un, ja nepieciešams, tiek paplašināta, ieviešot papildu marķējumu, kur tas nepieciešams (*divdabis, ģenitīvenis, daudzskaitlinieks* u. c.). Pirms publicēšanas repozitorijā datubāzes faili tiks pārveidoti *CoNLL-U Plus* standartam atbilstošā formātā, lai dati būtu tālāk ērti konvertējami savietojamībai ar dažādiem rīkiem un projektiem, piem., *Universal Derivations (DeriNet)*.

Galvenie avoti, kur tiek iegūta informācija par latviešu valodas vārdu cilmi, morfēmisko dalījumu un vārddarināšanas tipiem, kā arī morfēmikas un vārddarināšanas teorētiskiem aspektiem, ir dažādas gramatikas (piem., Endzelīns 1951; Nītiņa, Grigorjevs 2013; Kalnača, Lokmane 2021), morfēmikas, morfonoloģijas un vēsturiskās valodniecības pētījumi (piem., Rudzīte 1993; Kalnača 2004; Embick 2015) un vārdnīcas (piem., Mühlenbachs, Endzelīns 1923–1932; Endzelīns, Hauzenberga 1934–1946; Smoczyński 2018; *Tēzaurs.lv*).

Literatūra

- Embick, David. 2015. *The Morpheme*. Boston/Berlin: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781501502569>
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. 1934–1946. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga: Kultūras fonds.
- Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss LVK2018*. CLARIN-LV digital library at IMCS, University of Latvia. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Mühlenbachs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis Jānis Endzelīns. I–IV sēj. Rīga: Izglītības ministrija.
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
- Schiller Karl, Lübben August. 1931. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. I–V Band. Münster.
- Smoczyński, Wojciech. 2018. *Lithuanian Etimological Dictionary*. Berlin: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b10786>
- Spektors, Andrejs et al. 2024. *Tēzaurs.lv 2024 (Spring Edition)*. CLARIN-LV digital library at IMCS, University of Latvia. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/104>

VERBĀLU VĀRDKOPU LIETOJUMS SOCIĀLAJOS MEDIJOS: LOKATĪVA UN PRIEVĀRDA UZ KONKURENCE⁵

Linda Lauze

Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmija
linda.lauze@rtu.lv

Mūsdienu latviešu valodā jau labu laiku ir vērojama locījumu konkurence, kas ir saistāma gan ar valodas kultūras jautājumiem, gan valodas kontaktiem un latviešu valodas attīstības tendencēm (sk. Kalnača 2002). Šis referāts savā ziņā ir turpinājums iepriekšējiem pētījumiem par nominatīva un ģenitīva konkurenci (Lauze, Auziņa 2023). Latviešu valodas attīstības gaita liecina arī par bezprievārdisku un prievārdisku konstrukciju lietojuma variantiem, piem., senāku vārdkopu ar ģenitīvu aizstāj prepozicionāls vārdu savienojums:

- (1) a. *bēgt vilka – bēgt no vilka*
- b. *bīties soda – bīties no soda*
- c. *vairīties vēja – vairīties no vēja*
- d. *kautrēties nabadzības – kautrēties no nabadzības*

Ilustrācijai izmantoti „Latviešu valodas gramatikā” (Nitiņa, Grigorjevs 2013, 349) minētie piemēri (1) ar norādi, ka ģenitīva konstrukcijas, kuras „ir saglabājušas senā ablatīva nozīmi”, un prepozicionāli vārdu savienojumi tiek lietoti paralēli.

Referāta mērķis ir analizēt verbālās vārdkopas sociālajos medijos no sintaktiskās valences viedokļa, salīdzinot lokatīva un prievārda UZ lietojumu telpiskā novietojuma un telpiskās virzības aspektā. Ne tikai no valodas kultūras viedokļa, bet arī sintakses aspektā ir būtiski pētīt, kāpēc latviešu valodas lietotāji prot pateikt, kurā ielā dzīvo, bet, runājot par iestāžu, uzņēmumu, veikalu atrašanās vietu, daudziem sanāk, ka tie ir uz ielas, nevis ielā. Uz nevēlamu prepozicionālā vārdu savienojuma izmantojumu (2) lokatīva vietā jau ir norādījis Jānis Endzelīns (1980, 35):

- (2) *Viņš dzīvo uz Tērbatas ielas (latv.: Tērbatas ielā).*

Lai pārlicinātos, vai valodas variantu gadījumā tiek lietots viens vai otrs variants, vai abas sintaktiskās konstrukcijas, mūsdienu latviešu valodas sintakses izpētē ir noderīgs tieši samērā spontāni veidots teksts. Ja viens lietojuma variants atbilst literārās valodas normai, bet otrs ne, tad literārais redaktors, ja tāds tiek piesaistīts, visticamāk, tekstu labotu. Pētījuma empīriskais materiāls ir nerediģēti sociālo mediju *Facebook* un *Twitter* jeb *X* ieraksti, kas ir fiksēti kopš 2022. gada. To autori mēdz būt gan ar īstu, gan izdomātu vārdu. Tā kā sociālo mediju ieraksti lielākoties ir publiski brīvi pieejami, tiek citēti arī plašsaziņas līdzekļos, tad piemēros tiek saglabāts ieraksta autora vārds. Pētījumā izmantota arī ekspresaptauja par verba *likt* sintaktisko valenci, kurā piedalījās 2371 respondents.

Var secināt, ka lokatīva pozīcijas verbālo vārdkopu lietojumā sociālajos medijos ir samērā stabilas. Telpiskā novietojuma un telpiskās virzības ziņā vienam un tam pašam verbam ir iespējams piesaistīt gan lokatīvu, gan prievārdu UZ. Paralēlisma gadījumos jāizvērtē, vai ir vērojama vārdkopu sintaktiskā sinonīmija vai lielākas vai mazākas semantiskās atšķirības.

⁵ Referāts sagatavots ar valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

Literatūra

- Endzelīns, Jānis. 1980. *Dažādas valodas kļūdas*. Papildināts ceturtais izdevums. Darbu izlase četros sējumos. III 2. daļa. Rīga: Zinātne, 9–45.
- Kalnača, Andra. 2002. Lietvārda locījumu formu konkurence latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 10, 135–150.
- Lauze, Linda, Auziņa, Ilze. 2023. Korpusu un individuālā vākuma salīdzinājums: ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar adverbu. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 111–125. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.08>
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

VĀRDU SECĪBA PASĪVA KONSTRUKCIJĀS⁶

Kristīne Levāne-Petrova

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

kristine.levane-petrova@lumii.lv

Referāta tapšanu rosināja pētījuma autores promocijas darbs „Ciešāmās kārtas funkcionālā sistēma latviešu valodā” (Levāne-Petrova 2023), kas veltīts darbības vārda ciešāmās kārtas sistēmiskai izpētei un lietojuma analīzei latviešu valodā plašā latviešu valodas korpusu materiālā. Šajā referātā aplūkota vārdu secība transitīvu un intransitīvu verbu pasīva konstrukcijās kvalitatīvā un kvantitatīvā aspektā. Vārdu secība analizēta šādām transitīvu verbu pasīva konstrukcijām, kas veidotas no:

1) palīgdarbības vārda *tikt/būt* kopā ar ciešāmās kārtas pagātnes divdabi (vsk. *-ts(-a)*; dsk. *-ti(-as)*). Formām, kas veidotas ar *tikt*, ir raksturīga procesa nozīme (dinamiskais pasīvs) (1), savukārt formām, kas veidotas ar *būt*, ir raksturīga stāvokļa un vienlaikus rezultatīva nozīme (statiskais pasīvs) (2) (sk., piem., Kalnača 2013, 505, 2014, 146–147; Kalnača, Lokmane 2021, 260);

(1) *Viņi tika godāti par varoņiem.*

(2) Šim pētījumam izvēlēta metodika *ir balstīta* [..]

2) diviem vai pat trim palīgdarbības vārdiem kopā ar ciešāmās kārtas pagātnes divdabi. Šajā referātā pasīva konstrukcijas, kas veidotas ar diviem vai pat trim palīgdarbības vārdiem un būtu atšķiramas no ciešāmās kārtas pagātnes divdabja pasīva konstrukcijām, kas veidotas ar vienu palīgdarbības vārdu, sauktas par dinamiskā (3) un statiskā pasīva (4) variantiem (kopā statiskā pasīva varianti);

(3) *Viņš uzskata, ka daudzi viņa apkopotie fakti tikuši nepareizi interpretēti* [..]

(4) *Ūdensapgādes sistēmas sakārtošanas projektos ir bijis piesaistīts finansējums* [..]

3) palīgdarbības vārda *būt* kopā ar ciešāmās kārtas tagadnes divdabi (vsk. *-ams(-a)*; *-āms(-a)*; dsk. *-ami(-amas)*; *-āmi(-āmas)*) (5), kas latviešu valodā nekad nav veidojušas paradigmātiskā pasīva formas, tomēr latviešu valodā tās tiek lietotas pasīva funkcijā (Levāne-Petrova 2023, 43).

(5) *Darbs ir darāms.*

Un intransitīvu verbu pasīva konstrukcijām (6), kas veidotas no neatgriezeniskiem, nepārejošiem darbības vārdiem, proti, no palīgdarbības vārda *būt/tikt* kopā ar ciešāmās kārtas pagātnes divdabi (Kalnača 2013, 503).

(6) *Tagad tiek iets dziļumā.*

Šī referāta izpratnē ar pasīva konstrukciju tiek saprasts ne tikai izteicējs pasīvā (9), (4), bet arī ar to saistītais teikuma priekšmets (8), netiešais objekts (2), kā arī adverbīālas nozīmes paplašinātāji (9) un subjekta nozīmes paplašinātāji (7), ja ar tiem izteikts darītājs. Pasīva konstrukcijā var ietilpt arī modāli verbi (8).

(7) *41 gadu vecie amerikāņi Dana un Arkels tomēr tika Dieva svētīti.*

6 Tēzes sagatavotas Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

- (8) *Santa var tikt izmantota arī naftas savākšanai, kā arī ugunsgrēku likvidēšanai [...]*
(9) *Katrā ziņā cirvis netika pamests pagalma vidū, kā tas būtu noticis senāk.*

Tādējādi referātā aplūkots ne tikai teikuma priekšmets izteicējs un izteicējs teikuma priekšmets vārdu secība, bet arī citu iespējamo teikuma paplašinātāju novietojums pasīva konstrukcijā un ar to saistītie aspekti. Tāpat aplūkots, vai starp pasīva konstrukcijas izteicēja daļām iespējami paplašinātāji (3).

Pētījuma avots ir „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” 2018. gada un 2022. gada versija (attiecīgi LVK2018 un LVK2022). Ciešamās kārtas pagātnes divdabja pasīva konstrukciju analīzei ir veidota datu kopa I (sk. detalizētāk par tās izveides metodiku Levāne-Petrova 2023, 15–16), ciešamās kārtas tagadnes divdabja pasīva konstrukciju analīzei ir veidota datu kopa II (sk. tās izveides metodiku *op. cit.* 2023, 131), statistiskā pasīva varianti analizēti visā LVK2018, savukārt intransitīvu verbu pasīva konstrukcijas analizētas no LVK2022 izgūtā datu kopā (sk. metodiku *op. cit.* 2023, 108–109).

Literatūra

- Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–564.
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw, Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Levāne-Petrova, Kristīne et al. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Levāne-Petrova, Kristīne. 2023. *Ciešamās kārtas funkcionālā sistēma latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64936>

ATVASINĀJUMU SEMANTISKO ATTIEKSMJU MODELIS ELEKTRONISKAJĀ VĀRDNĪCĀ TĒZAURS.LV

**Ilze Lokmane, Normunds Grūzītis, Mikus Grasmanis, Agute Klints,
Gunta Nešpore-Bērzkalne, Pēteris Paikens, Lauma Pretkalniņa,
Laura Rituma, Madara Stāde**

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts
*ilze.lokmane@lu.lv, normunds.gruzitis@lumii.lv, mikus.grasmanis@lumii.lv,
agute.klints@lumii.lv, gunta.nespore@lumii.lv, peteris.paikens@lumii.lv,
lauma.pretkalnina@lumii.lv, laura.rituma@lumii.lv, stade.madara@gmail.com*

Latviešu valodniecībā līdz šim uzmanība galvenokārt pievērsta vārddarināšanas formantu semantikas pētīšanai tikai vārdu pamatnozīmju līmenī (Kalnača, Lokmane, 2021; Soida, 2009), taču plašāku izpratni vārddarināšanas formantu izpētē sniegtu daudznozīmīgu vārdu leksisko nozīmju morfoloģisko attieksmju apzināšana.

Tiešsaistes skaidrojošā vārdnīca *Tēzaurs.lv* (Grasmanis, Paikens, Pretkalniņa et al. 2023) kopš 2020. gada tiek papildināta ar informāciju par semantiskajām attieksmēm starp vārdu leksiskajām nozīmēm *Latviešu valodas leksiskā tīklā (Latvian Wordnet)* (Paikens, Klints, Lokmane et al. 2023), tāpēc resursa papildināšana ar strukturētu informāciju par vārddarināšanas semantiskajām attieksmēm ir loģisks turpinājums vārdnīcas attīstīšanā. Šobrīd Latvijas Zinātnes padomes finansētajā projektā „Latviešu valodas skaitļojamo leksisko resursu attīstīšana dabiskās valodas sapratnei un tekstradei” (Izp-2022/1-0443) uz vārdnīcas *Tēzaurs.lv* bāzes tiek veidots pirmais atvasinājumu resurss latviešu valodā, kurā strukturētas atvasinājumu semantiskās attieksmes ar motivētājevārdiem, īpašu uzmanību pievēršot daudznozīmīgu motivētājevārdu nozīmju semantiskajām attieksmēm ar atvasinājumu nozīmēm.

Atvasinājumu marķēšanas procesā vārdnīcā *Tēzaurs.lv* tiek rediģēti un papildināti esošie motivētājevārdu un atvasinājumu šķirkļi, lielāku uzmanību pievēršot atvasinājumu šķirkļiem, jo atvasinājumu attēlojums vārdnīcā līdz šim bijis nepilnīgs. Atvasinājumu šķirkļos var tikt veidotas jaunas nozīmes, balstoties uz vārda lietojuma piemēriem dažādos latviešu valodas korpusos, kas apkopoti *Nacionālajā korpusu kolekcijā* (Saulīte, Dargīšs, Grūzītis et al. 2022), esošās nozīmes var tikt dalītas sīkāk, var tikt mainīta nozīmju secība, lai šī šķirkļa nozīmju dalījums pēc iespējas vairāk atbilstu motivētājevārda šķirklim. Tiek veidoti jauni šķirkļi regulāriem atvasinājumiem, jo tie līdz šim vārdnīcā bijuši reti atrodam.

Apstrādājamo šķirkļu izvēle balstīta uz visbiežāk lietoto atvasinājumu sarakstu, kas izveidots pēc *Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa (LVK2022)* datiem.

Resursā tiek veidotas divu veidu saites:

- 1) vārddarināšanas morfoloģiskās saites starp vārdnīcas šķirkļiem;
- 2) vārddarināšanas semantisko attieksmju saites starp konkrētām leksiskajām nozīmēm katrā no šķirkļiem.

Morfoloģiskās saites ietver informāciju par atvasinājuma celmu, formantiem un atvasināšanas virzienu (ja tāds ir zināms), proti, to sniegtā informācija ir saistīta ar formālajiem vārddarināšanas procesiem. Piem., morfoloģiskajā saitē starp šķirkļiem *gulēt* un *gulējums* tiek norādīts, ka vārds *gulējums* ir atvasināts no vārda *gulēt* un tā darināšanā izmantots pagātnes celms un formanti *-um-*, *-s*.

Semantisko attieksmju saites norāda attieksmes starp motivētāJVārdu un atvasinājumu leksiskajām nozīmēm, tās tiek raksturotas ar semantisko lomu pāri, piešķirot semantisko lomu gan motivētāJVārda, gan atvasinājuma nozīmei. Piem., semantiskās attieksmes starp darbības vārda *plānot* 2. nozīmi ‘Veidot plānu (kā) attīstībai, norisei, darbībai’ un lietvārda *plānotājs* 3. nozīmi ‘Tas (piezīmju grāmatiņa, ierīce, programma), kas palīdz plānveidīgi izstrādāt kā (piem., dienas, nedēļas) gaitu, secību’ raksturotas ar semantisko lomu pāri DARĪT – INSTRUMENTS.

Lomu klāsts definēts, kombinējot vairākas teorijas par atvasinājumiem un to semantiskajām lomām (Kalnača, Lokmane 2021; Vulāne 2013; Cruse 2004), lai izveidotu pēc iespējas plašāku teorētisko un metodoloģisko pamatojumu. Katram no vārdšķiru pāriem (piem., darbības vārds – lietvārds, lietvārds – īpašības vārds) tiek veidots atšķirīgs lomu komplekts. Semantisko lomu sarakstu vārdšķiru pāri lietvārds – darbības vārds skatīt 1. tabulā.

1. tabula. MotivētāJVārdu un atvasinājumu semantiskās lomas.

Darbības vārdi	Lietvārdi
Darīt (<i>braukt₁, paziņot₁</i>)	Darbība (<i>zīdīšana₁, krāpšana₁</i>)
Būt procesā (<i>mantot₁, ilgt₁</i>)	Process (<i>dzimšana₁, ilgšana₁</i>)
Būt stāvoklī (<i>gulēt₁, dominēt₁</i>)	Stāvoklis (<i>gribēšana₁, gulēšana₁, atpūta₁</i>)
	Darītājs (<i>kodējs₁, krāpnieks₁</i>)
	Instruments (<i>dzirdklis₁, mazgātne₁, miglotājs₂</i>)
	Vieta (<i>ārstētava₁, brauktuve₁, dzīvoklis₁, ēdnīca₁</i>)
	Rezultāts (<i>dziedājums₁, dziesma₁</i>)
	Cietējs (<i>vedekla₁, zaudētājs₁</i>)
	Pazīme (<i>redzamība₁, dejiskums₂</i>)
	Līdzeklis (<i>dzēsene₁</i>)
	Cēlonis (<i>ierosinātājs₂, vilinājums_{1,1}</i>)
	Ierīce (<i>mitrinātājs₁, modinātājs₂, zvans₂</i>)
	Izjutējs (<i>mirējs₁</i>)

MotivētāJVārdu un atvasinājumu nozīmju semantiskajās attieksmēs novēroti šādi asimetrijas gadījumi:

- 1) ne visām motivētāJVārdu nozīmēm veidojas atvasinājuma nozīmes (piem., vārda *atgādināt* 2. nozīmei ‘Likties līdzīgam, līdzināties (kam)’ semantiskas attieksmes ar nevienu no atvasinājumu nozīmēm neveidojas, bet pārējām šī vārda nozīmēm semantiski piesaistāmas atvasinājumu (*atgādne, atgādināšana, atgādinājums, atgādinātājs*) nozīmes);
- 2) vairākas atvasinājuma nozīmes var atbilst vienai motivētāJVārda nozīmei, un otrādi (piem., gan atvasinājuma *atgādinājums* 1. nozīme ‘Aizrādījums atcerēties, ievērot, izdarīt (ko)’, gan 1.1. nozīme ‘Rakstveida aizrādījums ievērot, izdarīt (ko)’ semantiski saistītas ar motivētāJVārda *atgādināt* 1. nozīmi ‘Pateikt, uzrakstīt kādam, lai atceras, ievēro, izdara (ko)’);
- 3) jaunas atvasinājuma nozīmes var veidoties no esošajām atvasinājuma nozīmēm, neveidojot semantisku saikni ar kādu no motivētāJVārda nozīmēm, piem., atvasinājuma *ieguvējs* 2.1. nozīme ‘Persona, kurai esošā situācija ir labvēlīga’ izriet no šī paša vārda 2. nozīmes, nevis no kādas no motivētāJVārda *iegūt* nozīmes.

Pētījuma tapšanas laikā tiek marķēti darbības vārdi un no tiem atvasinātie lietvārdi (*braukt* → *braukšana*; *redzēt* → *redzamība*). Plānots darbu turpināt, pielāgojot modeli arī citu patstāvīgo vārdšķiru pāru atvasināšanas attieksmju marķēšanai, piem., tiks marķēta darbības vārdu darināšana no lietvārdiem (*sapnis* → *sapņot*) un īpašības vārdu darināšana no lietvārdiem (*saule* → *saulains*).

Šobrīd apstrādāti 192 darbības vārdi, tiem piesaistīts 571 atvasinājums, novilkta 1115 semantiskās saites starp nozīmēm. Sagatavotie dati apstrādātajos šķirkļos jau šobrīd vārdnīcas lietotājam ir redzami sadaļās „Saistītie šķirkļi” un „Saistītās nozīmes”.

Semantisko lomu piešķiršanas procesā iespējams saskarties ar neviennozīmīgiem gadījumiem, jo robežas starp vārdu leksiskajām nozīmēm vai to semantiskajām lomām ne vienmēr ir skaidri noprotamas; padziļināta šādu gadījumu analīze ir viens no turpmākajiem projekta uzdevumiem. Tāpat tika secināts, ka semantisko lomu analīze ir nepieciešama ne vien tādēļ, lai labāk izprastu attieksmes starp vārdu nozīmēm, bet arī lai uzlabotu automatiskās vārdu nozīmju nošķiršanas procesu efektivitāti un vārdnīcas datu kvalitāti kopumā. Nākotnē plānots atvasināšanas semantisko attieksmju saites integrēt arī *Latviešu valodas leksiskajā tīklā (Latvian WordNet)* (Paikens, Klints, Lokmane et al. 2023), lai uzlabotu tā apjomu un daudzveidību.

Literatūra

- Cruse, Alan. 2004. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1017/S0272263106370295>
- Grasmanis, Mikus, Paikens, Pēteris, Pretkalniņa, Lauma et al. 2023. Tēzaur.lv – the experience of building a multifunctional lexical resource. *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference*.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Paikens, Pēteris, Klints, Agute, Lokmane, Ilze et al. 2023. Latvian WordNet. *Proceedings of the 12th Global Wordnet Conference, Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*. University of the Basque Country, Donostia – San Sebastian, Basque Country: Global Wordnet Association, 187–196.
- Saulīte, Baiba, Darģis, Roberts, Grūzītis, Normunds et al. 2022. Latvian national corpora collection – korpuss.lv. *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*, 5123–5129, Marseille, France: European Language Resources Association.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: University of Latvia Press.
- Spektors, Andrejs et al. *Tēzaur.lv* (rudens laidiens, 2023). CLARIN-LV repozitorijs LUMII. Pieejams: <https://tezaur.lv>
- Vulāne, Anna. 2013. *Vārddarināšana. Latviešu valodas gramatika*. Nitiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

DARBĪBAS VĀRDU KONJUGĀCIJAS SVĀRSTĪBAS LATGALIEŠU RAKSTU VALODĀ UN LATGALISKAJĀS IZLOKSNĒS

Nikole Naua (Nicole Nau)

Poznaņas Adama Mickeviča universitāte

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija

nicole.nau@amu.edu.pl

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, cik liela ir variācija darbības vārdu formu veidošanā mūsdienu latgaliešu rakstu valodas korpusā MuLa2022. Jautājums ir aktuāls dažādu elektronisko resursu un rīku izstrādē, kas uzsākts Valsts pētījuma programmas „Humanitāro zinātņu digitālie resursi” projektā „Atvērtas un FAIR principiem atbilstīgas digitālo humanitāro zinātņu ekosistēmas attīstība Latvijā” jeb DHELI (Nr. VPP-IZM-DH-2022/1-0002) Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā (RTA) un Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūtā (LUMII).

Latgaliešu rakstu valodai, kam Valsts valodas likums garantē iespēju pastāvēt un attīstīties, ir oficiāli atzīts pareizrakstības standarts, kas daļēji nosaka arī formveidošanas normas (LPN 2008). Tomēr latgaliski rakstītos tekstos konstatējama liela daudzveidība vārdu, sevišķi darbības vārdu, formu veidošanā un rakstīšanā. Iemesli ir dažādi: rakstības mācīšanas trūkums skolās, latgaliešu izloksņu daudzveidība, latviešu literārās valodas ietekme un citi. Turklāt 2007. gada standarts pieļauj dažādus variantus. Piem., nozīmē ‘(mēs) runājām’ korpusā atestētas piecas formas: *runuojom, runōjom, runovom, runuojam, runōjam, runovam*, no kurām pirmās trīs atbilst standartam, bet nozīmē ‘(viņš, viņa) pasācija’ – pat desmit formas: *pasaceja, pasacēja, pasacieja, pasacē, pasacie, pasceja, pascēja, pascieja, pascē, pascie*; standartā pirmā ir ieteikta un otrā pieļauta forma.

Cilvēkam, kas lasa latgaliski, šāda daudzveidība parasti neizraisa grūtības, līdzīgi, kā sarunā viegli pielāgojas pie dažādam izloksnēm. Taču datorprogrammām, kuru uzdevums ir atpazīt un pareizi kategorizēt visas viena vārda formas (lemmatizētājs un tagotājs), tā prasa papildu pūles, nevar vienkārši pielāgot latviešu literārajai valodai izstrādātos rīkus latgaliešu rakstu valodai. Arī no valodas kopšanas viedokļa ir svarīgi pārzināt formu – gan pareizu, gan nepareizu – lietojumu autentiskos tekstos. Latgaliešu elektroniskā datubāzē un vārdnīcā „LTG tezaurs”, kam RTA komanda sadarbibā ar LUMII tagad izstrādā prototipu, lietotājam būs redzamas lokāmo vārdu paradigmas, un vārdnīcas sastādītājiem ir jāizlemj, kuras standartā atzītas formas rādīt kurā veidā un secībā un par kurām standartā nepieļautām formām jāraksta normatīvs komentārs.

Līdz ar to pētījumam ir izvirzīti trīs galvenie jautājumi:

- 1) Kuras formas parādās mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā MuLa2022? Kāds ir konkurējošu formu biežums?
- 2) Cik daudz datu mēs zaudētu, ja analizators atpazītu tikai tās formas, kas atbilst standartam, bet ne, piem., izplatītas izloksņu formas?
- 3) Kuras formas ir jādod paradigmās, kas būs redzamas Tēzaura lietotājiem? Kuras formas var atzīmēt kā „retāk”?

Šajā referātā tiek prezentēti pētījuma pirmie rezultāti par svārstībām darbības vārdu celmu veidošanā.

I konjugācijā latgaliešu rakstu valodā un latgaliskajās izloksnēs pagātnes celmā atšķir divas grupas: *ā*-celmi un *ē*-celmi (sk. Bukšs & Placinskis 1973, 158–161; Cibuļs & Leikuma 2003, 64–65). Pirmajā grupā pagātnes trešās personas forma beidzas ar *-a* (*auga, bāga, dzyma, syta*), otrajā – ar *-e* (*brauce, cēle, grize, vede*). Korpusa dati lielākoties atbilst grupu atšķiršanas normām, konstatēts tikai neliels skaits gadījumu, kur *ē*-celma vietā lietots *ā*-celms, piem., *deva* (16 reizes), pareiza forma *deve* (1123), *brauca* (4 reizes), pareiza forma *brauce* (652). Liela svārstība atrasta tikai ar vārdu *suokt* ‘sākt’ (*suoce* vai *sōce* = 945, *suoka* vai *sōka* = 462).

Vislielākā daudzveidība konstatēta ar II un III konjugācijas darbības vārdiem, kur celmveidojošais piedēklis ir priekšējās rindas patskanis vai divskanis (*-ē-, -ei-, -ie-, -ej-*). Piem., darbības vārdam *dareit* ‘darīt’ atestētas nenoteiksmes formas *dareit, darēt, daret, nākotnes formas dareisim, darēsim, daries*, pagātnes trešās personas formas *dareja, darēja, darieja, darē*. No minētām formām pirmās (*dareit, dareisim, dareja*) ir standartā ieteiktas, un tās arī korpusā konstatētas visbiežāk (kopumā ap 90 % formu lietojuma). Tomēr citas formas nevar ignorēt, dažas (tā *darēsim* un *darēja*) arī ir standartā minētas kā pieļaujamas (LPN 2008, 44–45).

Ja arī nenoteiksmē un pagātnē atšķirība starp konjugācijām un to grupām korpusā (un izloksnēs) bieži pazūd, tad tā tomēr skaidri redzama tagadnes celmos un formās, piem., vārda *dareit* (vai *darēt*) tagadnes forma vienmēr ir *dora*, ne **dar* (analogi *redz*) vai **darej* (analogi *meklej*). Svārstības starp II un III konjugāciju vienīgi konstatētas ar dažiem II konjugācijas darbības vārdiem ar piedēkli *-ei-*, ko lieto arī kā III konjugācijas vārdus. Piemēri: *vuoreit* – tagadne *vuorej/vōrej* (60 reizes), retāk *vuora/vōra* (3 reizes); *teireit* – *teirej* (34) vai *teira* (3), *truopeit* – *truopej/trōpej* (11) vai *truopa/trōpa* (9). Te iemesls varētu būt latviešu literārās valodas paraugs.

Ar referātā prezentēto nelielo pētījumu iesākta darbības vārda formu veidošanas pārzināšana mūsdienu latgaliešu rakstu valodā, kas ir nepieciešama ne tikai valodas kopšanai, bet arī elektronisku rīku izstrādei. Turpinājumā uzmanība būs pievēršama daudzskaitļa pirmās un otrās personas galotnēm, kur tāpat atrodama liela daudzveidība, kā arī skaņu maiņām tagadnes, pagātnes un nākotnes formās.

Literatūra

- Bukšs, Miķelis, Placinskis, Juris. 1973. *Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica*. Otrais izdevums. Mūnchen: Latgalian Publishing Co.
- Cibuļs, Juris, Leikuma, Lidija. 2003. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: N.I.M.S.
- LPN 2008 = Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Valsts valodas centrs. 2008. *Latgaliešu pareizrakstības noteikumi*. Rīga–Rēzekne.

GALOTNES UN CITI SALIKTEŅU DAĻU SAISTĪTĀJELEMENTI LATVIEŠU VALODĀ: VAI INTERFIKSI? LVK2018 DATI

Tatjana Pakalne

Latvijas Universitāte
tatjana.pakalne@lu.lv

Veicot lemmu morfēmisko segmentēšanu „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes” vajadzībām, aktualizējies jautājums par to, kā labāk klasificējami salikteņu daļu saistītājelementi, sevišķi tādi, kas salikteņu motivētājvārdos funkcionē kā galotnes vai citas formveidošanas morfēmas. Līdz šim latviešu valodniecībā salikteņu daļu saistītājelementi klasificēti par interfiksiem (sīkāk sk. Kalnača 2004, 20–23; sk. arī Kalme, Smiltnece 2001, 19–20; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 150). Tomēr arī atzīts, ka ar terminu „interfiks” apzīmētas dažādas sinhroniski un diahroniski nevienmērīgas morfoloģiskas un morfonoloģiskas parādības vārddarināšanas un retāk formveidošanas sakarā (Kalnača 2004, 21). „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (2007, 160) sniegtajā interfiksa definīcijā redzams, ka interfiksa jēdziena kodolu veido divas pazīmes: semantikas trūkums un morfonoloģiskā funkcija, novēršot neērtas skaņu kopas.

Latviešu valodas salikteņos sastopami vismaz divi izteikti atšķirīgi salikteņu daļu saistītājelementu tipi:

- 1) elements, kas atbilst salikteņa pirmās daļas jeb komponenta galotnei vai citai formveidošanas morfēmai un nav iespraudums, bet salikteņdarināšanas gaitā saglabāta motivētājvārda morfēma, piem., *kāj-ām-gājējs*, *ceļ-o-t-milis*, *gal-ā-tikšana*, *vec-ā-māt-e*, *vair-āk-solišana*;
- 2) elements, kas neatbilst nevienai citai latviešu valodas morfēmai un salikteņdarināšanas procesā ir iesprausts starp aizgūtām vai aizgūtām un mantotām salikteņa daļām, piem., *imun-o-krāsošana*, *barikad-o-pēdija*, *kart-o-shēma*, *Austr-o-ungārija*.

Otrajā tipā „interfiksa daba”, t. i., semantikas trūkums un izteikti morfonoloģiskā funkcija, ir acīm redzama, bet pirmā tipa elementos tā tik skaidri nav saskatāma. Tādēļ, veidojot „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzi”, nolemts uzkrāt plašāku piemēru klāstu. Piemēru analīze rāda, ka pirmā tipa saistītājelementiem tomēr piemīt noteikta semantika, sevišķi sastatījumā:

- (1) *viņ-as-prāt* (F) – *viņ-a-prāt* (M) → dzimte
viņ-as-prāt, *viņ-a-prāt* (SG) – *viņ-u-prāt* (PL) → skaitlis
krūt-s-gals (SG) – *krūš-u-gali* (PL) → skaitlis
aus-veidīgs, *aus-skrimstala* (nav galotnes) – *aus-īm-dzirdams* (DAT) → locījums
māj-ās-braukšana (LOC) – *māj-vieta* (nav galotnes) → locījums
zīrg-a-lops (SG) – *zīrg-u-zaglis* (PL) → skaitlis
ceļ-a-mērķis (SG) – *ceļ-u-būve* (PL) → skaitlis

Turklāt salikteņu struktūrā pirmā tipa elementus var saglabāt dažādu vārdšķiru komponenti, šādiem elementiem veidojot samērā plašu klāstu, kas neatbilst priekšstatam par dažiem sastingušiem un semantiku zaudējušiem elementiem, piem.:

- (2) lietvārdi: *gais-ā-kāj-ām-gājējs*, *dumbr-a-krāsas* (I), *kaķ-u-dāma* (II), *led-us-jahta*, *med-us-dzeltens* (III), *muš-u-lācis*, *rūs-as-brūns* (IV), *drēbj-u-kods*, *puslod-es-veida*, *peļ-u-taka* (V), *ģift-s-nūdeles*, *cilt-s-kartīte* (VI)
skaitļa vārdi: *pirm-o-reiz*
adjektīvi: *mīl-u-prāt*, *mīl-o-tante*, *Balt-ais-kalns*
adverbi: *tāl-āk-izvēsums*, *zem-āk-uzskaitīts*
verbi: *ēs-t-gatavotājs*, *konserv-ē-t-aizsākts*, *darb-o-ties-kārs*
divdabji: *pagājuš-o-sestdien*, *strād-ā-j-am-rajons*, *sprauž-am-adata*
vietniekvārdi: *tās-pasaules*, *cit-u-prāt*, *vis-u-varošs*, *kād-u-viet*

Viens motivētājvārds var iesaistīties salikteņu struktūrā ar dažādām galotnēm, tādējādi salikteni ietverot vairāk informācijas par salikteni motivējošo vārdkopu:

- (3) *bērn-a-prāt*, *bērn-u-nīdējs*; *kaln-ā-kāpējs*, *kaln-u-mētra*, *Kaln-a-muiža*; *krust-ā-sišana*, *krust-a-karš*; *vard-es-purns*, *varž-u-purns*; *klint-s-blukis*, *klinš-u-vārna*

Visbeidzot, viens motivētājvārds var iesaistīties salikteņos, kā saglabājot, tā atmetot galotni. Tas netieši norāda uz to, ka pirmā tipa elementu morfonoloģiskā funkcija (neērtu skaņu kopu novēršana) nav obligāta:

- (4) *mež-a-kakts* – *mež-nora*; *darb-a-zirgs* – *darb-varis*; *mieg-a-sargs* – *mieg-pilns*; *mat-u-krāsa* – *mat-adata*; *vēj-a-bērns* – *vēj-brāzma*; *snieg-a-kurmīšs* – *snieg-lauzis*; *augļ-u-koks* – *augļ-koks*; *ēn-as-puse* – *ēn-strādnieks*; *Balt-ais-kalns* – *balt-kakle*; *peld-ē-t-apmācība* – *peld-līdzeklis*; *bērn-u-dārzs* – *bērn-dārzs*; *darb-a-virsma* – *darb-virsma*

Pētījumā analizētie piemēri rāda, ka, atšķirībā no otrā tipa salikteņu daļu saistītājelementiem (vienotājpatskaņiem), pirmā tipa elementiem salikteņu struktūrā interfiksa pamatpazīmes (semantikas trūkums un neērtu skaņu kopu novēršana kā galvenā funkcija) nepiemīt.

Tēzes sagatavotas Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas morfeņu un vārddarināšanas modeļu datubāze” (Nr. lzp-2022/1-0013).

Literatūra

- Kalme, Vilma, Smiltiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePA.
- Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds. *Latviešu valodas morfeņu un vārddarināšanas modeļu datubāze* (izstrādes stadijā). Pieejams: <https://www.dlmdm.lu.lv/>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018*. CLARIN-LV digital library at IMCS, University of Latvia. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamattermiņu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas institūts.

NELOKĀMĀ DIVDABJA TEICIENI „LATVIEŠU VALODAS SINTAKTISKI MARĶĒTAJĀ KORPUSĀ”⁷

Baiba Saulīte

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts
baiba.valkovska@lumii.lv

Divdabja teiciens ir viens no izplatītākajiem savrupinājumu veidiem latviešu valodā, turklāt īpaši iecienīts ir divdabja teiciens, ko veido nelokāmais divdabjis ar izskaņu *-ot(ies)* (Lokmane 2006a, 97) jeb nelokāmā divdabja teiciens. Veidojot nelokāmā divdabja teicienus, jāievēro šādi aspekti:

- 1) šo divdabju lietošanā nepieciešama skaidrība par darbības veicēju;
- 2) šis divdabjis izsaka vienlaicīgumu;
- 3) šādam divdabja teicienam ir noteiktas jēdzieniskas attieksmes ar pārējo teikumu (Lokmane 2006b, 223–224).

Nelokāmo divdabju ar izskaņu *-ot(ies)* sintaktiskās un pragmatiskās funkcijas latviešu valodā jau ir pētītas iepriekš (piem., Jansone 2023; Kalnača, Lokmane 2018; Lokmane 2006a) un norādīts, ka šādu divdabja teicienu lietojums ne vienmēr atbilst latviešu literārās valodas principiem, jo var padarīt neskaidru teikuma satura uztverei nepieciešamo darbības un tās subjekta saikni (Kalnača, Lokmane 2018), pat ja ir ievēroti iepriekš minētie divdabja teiciena izveides aspekti.

Šajā pētījumā kvantitatīvi un kvalitatīvi analizēta divdabja teiciena kontrolētāja, t. i., ar divdabi nosauktās darbības darītāja, realizācija rediģētos tekstos – „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” (LVTB, <https://korpuss.lv/id/LVTB>). LVTB ir automātiski morfoloģiski marķēts un manuāli sintaktiski marķēts tekstu kopums, kurā katram teikumam ir kokveida struktūra un katram teikuma elementam – sintaktiskā loma. LVTB izveidē izmantots hibrīds gramatikas modelis, t. i., atkarību sintaksē balstīts gramatikas modelis, kas papildināts ar frāzes struktūras gramatikas elementiem (Rituma, Saulīte, Nešpore-Bērzkalne 2019):

- 1) x-vārda frāze attēlo, piem., saliktus izteicējus, prievārdiskas konstrukcijas,
- 2) pieturzīmju konstrukcija attēlo, piem., palīgteikumu, divdabja teicienu,
- 3) sakārtojuma konstrukcijas attēlo sakārtojuma sakaru.

Ar dažādiem vaicājumiem šajā korpusā (vairāk nekā 18 000 teikumu, pētījumam izmantotā LVTB versija – v2.13) var atrast interesējošās sintaktiskās konstrukcijas, piem., visus teikuma priekšmetus datīvā, izteicējus ar semantisko modificētāju, vienlīdzīgus apstākļus, teikuma priekšmeta palīgteikumus (vaicājumu piemērus sk. <https://lindat.mff.cuni.cz/services/pmltq/#!/treebank/lvtb213/help>).

⁷ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (VPP-LETONIKA-2021/1-0006) sinerģijā ar Fundamentāli lietišķo pētījumu projektu „Biezākās kļūdas latviešu valodā: korpusā balstīta kļūdu analīze un teksta labošana” (lzp-2023/1-0481).

Divdabja teiciena kontrolētāja realizācija

Šim pētījumam ar īpašu vaicājumu LVTB tika atlasīti visi nelokāmā divdabja teicieni – kopumā vairāk nekā 1500 divdabja teicienu. Tie klasificēti divās lielākās grupās – ar nosauktu kontrolētāju (63 % no visiem aplūkotajiem divdabja teicieniem) un ar nenosauktu kontrolētāju (37 % no aplūkotajiem divdabja teicieniem). Katra no šīm kopām tālāk grupēta sīkāk.

Nosaukts kontrolētājs

Vairumā gadījumu ar divdabi nosauktās darbības darītājs atklājas ar kādu no pamatteikuma locekļiem. Visbiežāk (772 reizes) tas ir izteikts ar teikuma priekšmetu:

(1) **Būda**, uz bārmeni nepaskatoties, izvilkta no kabatas saņurcītu piecīti un uzmeta uz galda.

Tāpat darbības darītājs var būt nosaukts ar determinantu (41 piemērs):

(2) **Smilgīm** bija maniere mest ūdeni, nejautājot, vai aktieris māk peldēt vai ne.

Retāk (kopumā 24 piemēri) kontrolētājs ir nosaukts ar objektu (3. piemērā) vai apzīmētāju (4. piemērā).

(3) **Slapjais sniegs** un drēgnums **mani** bija te iedzinis, nākot no biroja [...]

(4) **Darbojoties** Valmieras pilsētas pašvaldībā, **manu** darbību novērtēja arī Valsts prezidents.

119 piemēros konstatētas absolūtā datīva konstrukcijas, kur lietvārda vai vietniekvārda datīvs nosauc ar divdabi nosauktās darbības darītāju:

(5) „Lai dzīvo māksla!” **viņam** promējot, uzsauca kāda daiļava.

Nenosaukts kontrolētājs

Teikumos, kuros kontrolētājs nav nosaukts, tas var sakrist vai nesakrist ar teikumā neminēto pamatdarbības veicēju. Ar teikumā neminēto pamatdarbības veicēju kontrolētājs parasti **sakrīt** teikumos ar ciešamo kārtu (124 teikumos):

(6) **Tāpēc**, lietojot jēdzienu Latvija, **tiem domāta** mūsdienu Latvijas teritorija.

Arī vispārinātas vai nenoteiktas personas teikumos ar divdabi nosauktās darbības darītājs ir vispārinātais vai nenoteiktais pamatteikuma priekšmets (kopumā 205 piemēri):

(7) Pārmeklējot apkārtni, kāpās **atrada** niķelētu suņa siksnu.

Gadījumos, kad kontrolētājs **nesakrīt** ar teikumā minēto teikuma priekšmetu, divdabī bieži liets stabils vārdu savienojumos (216 piemēru):

(8) Nemot vērā zemos dzimstības rādītājus, **emigrācija veicina Latvijas depopulāciju**.

Tomēr darbības darītājs var būt arī neskaidrs, kontekstā norādīts, no situācijas kopumā izsecināms (43 piemēri). Piem., teikumā ar adjektīvisku izteicēju darītājs vai darbības izjutējs neparādās:

(9) [Viņas norāpās uz pēdējās lāvas.] **Grīda bija patikami vēsa**, to skarot ar pēdām.

Arī teikumos ar verbālu izteicēju, kur nav minēts darbības izjutējs, divdabja kontrolētājs var būt izsecināms no konteksta:

(10) [„Cenšos gan kaut minimāli atzīmēt vārda svētkus, bet ar tradīciju pildīšanu nekad neesmu aizrāviens.] **Arī šogad Mārtiņdienu paies**, cītīgi strādājot. [Diena izplānota līdz pat vēlām vakaram,] nosaka Mārtiņš.]

Nobeigums

Katrā no apskatītajām grupām var būt gadījumi, kad ir neskaidrs kontrolētājs un ir apšaubāma divdabja teiciena lietošanas nepieciešamība, tomēr visbiežāk neveiklas un neskaidras konstrukcijas veidojas tad, ja kontrolētājs nosaukts ar apzīmētāju vai objektu, kā arī tad, ja teikumā ir minēts teikuma priekšmets, kas nesakrīt ar divdabja teiciena kontrolētāju. Divdabja teicieni kā stabili vārdu savienojumi analizējami sīkāk.

Literatūra

- Jansone, Laura, Paula. 2023. *Sintaktiskās konstrukcijas ar daļēji lokāmo divdabi un nelokāmo divdabi ar -ot(ies) plašsaziņas līdzekļos*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64508>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018. Syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)*. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 96–111. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.8>
- Lokmane, Ilze. 2006a. Divdabju semantika un sintaktiskās funkcijas plašsaziņas līdzekļos. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 223–229.
- Lokmane, Ilze. 2006b. Sintaktisko konstrukciju veidojuma kļūdas publicistikā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 2, 93–104.
- Rituma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2019. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 200–216. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.16>
- Rituma, Laura, Pretkalniņa, Lauma, Saulīte, Baiba et al. 2023. Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss (LVTB), v2.13. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/91>

LATVIEŠU VALODAS MORFĒMU UN VĀRDDARINĀŠANAS MODEĻU DATUBĀZES LEMMU ATLASE

Inta Urbanoviča, Vanesa Balmane, Paula Kļaviņa

Latvijas Universitāte

inta.urbanovica@lu.lv, vanesa.balmane@lu.lv, paula.klavina@lu.lv

Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts „Latviešu valodas morfēmu un vārd darināšanas modeļu datubāze (LVMVMD)” (Nr. Izp-2022/1-0013) tiek īstenots Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļā laika posmā no 01.04.2023. līdz 31.03.2026., plašāk sk. <https://www.dlmdm.lu.lv/>. Šī projekta mērķis ir izveidot digitālu pamatresursu (datubāzi) ar vispusīgiem strukturētiem datiem par mūsdienu latviešu valodas vārdu sastāvdaļām (saknēm, galotnēm, piedēkļiem, piedēkļiem u. c.) un vārdu darināšanas sistēmas likumībām.

Datubāzes pamatu veido lemmas, kas izgūtas no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas korpusa LVK2018” (Levāne-Petrova, Darģis 2018). Kad tika gatavots projekta pieteikums, „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus LVK2018” (turpmāk – LVK2018) bija jaunākā sabalansētā korpusa versija, tāpēc tā tika izvēlēta piemēru izgūšanai, turklāt tā iekļauj arī vecākus tekstus no iepriekšējām versijām atšķirībā no nākamās līdzsvarotās tekstu korpusa versijas – LVK2022. 2023. gada aprīlī no LVK2018, izmantojot vaicājumu iegūt visu korpusā sastopamo lemmu sarakstu, tika izgūtas 165 090 lemmas.

Pirmais lemmu pārskatīšanas posms tika nodrošināts automātiski – no izgūto ekscerptu saraksta tika izņemtas lemmas, kuras ietver rakstzīmes un simbolus, kas nav latviešu alfabēta burti, piem., *worry, μg, Puza, цщ, pĀrrietot, ĀĒĀ“rbties, inĀ%enieris, ceĀ%otĀ□js* (LVK2018). Tika izņemti arī dažādi saīsinājumi, piem., *lpp., u. c., u. tml., att.* (LVK2018), kā arī lemmas, kurās iekļautas interpunkcijas zīmes, piem., *Ābelītes-2, Anna-Mari* (LVK2018). Pēc šādas apstrādes no ekscerptu saraksta kopumā tika izņemtas 16 094 lemmas.

Otrais lemmu saraksta pārbaudes posms tika organizēts manuāli – tika izskatītas pēc pirmā posma apstrādes atlikušās 148 996 lemmas. No šī skaita tika izgūtas lemmas, ko neatpazīna pareizrakstības pārbaudes rīks, kā arī tās, kas nebija fiksētas latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā Tēzauris (Spektors et al. 2023). Šādu lemmu kopumā bija 78 518. Pēc manuālas pārskatīšanas no datubāzē iekļaujamo lemmu saraksta tika izņemtas dažādas burtu kopas, kas neveido vārdus, piem., *aa, Ā, bpm* (LVK2018); abreviatūras, piem., *ABBA, FIFA* (LVK2018); citu valodu vārdi, piem., *bacillus* (latīņu valodā), *dragracing* (angļu valodā) (LVK2018).

Tāpat tika izņemti arī aizgūti īpašvārdi, piem., *Dženifera, Girgensons* (LVK2018), kam nav nozīmes latviešu valodas derivatīvajā segmentācijā. Vēl no lemmu saraksta tika izņemtas tādas vārdformas, kas atspoguļo citvalodu vārdu vai konstrukciju oriģinālizrūnu, piem., *džiografik, prosņik, Ārenbī* (LVK2018). Savukārt lemmas, kurās tika konstatētas drukas kļūdas, piem., *hērza (bērza), aizsargbarjerāt (aizsargbarjera), akdēmisks (akadēmisks)* (LVK2018); neprecīzs lielo burtu lietojums, piem., *DRUSCIŅA (drusciņa), BIEZPIENMAIZĪTE (biezpienmaizīte)* (LVK2018); neprecīzi veidotas vārdformas, piem., *stundi (stunda), dziesmusvētks*

(*dziesmusvētki*), *nodrošinēt (nodrošināt)* (LVK2018), tika labotas un iekļautas datubāzes lemmu sarakstā.

Lemmas, kuru izcelsme un nozīme projekta dalībniekiem nebija skaidra un kuras netika identificētas nevienā no izplatītākajām latviešu valodas vārdnīcām, pagaidām tika izņemtas no analizējamo lemmu saraksta un novietotas īpašā krātuvē turpmākai detalizētai izpētei, piem., *deiteronomisks, durva, Ozimko, pereat* (LVK2018). Pēc šīs pārskatīšanas no atlasītajām pārskatāmajām 78 518 lemmām par datubāzei derīgām tika atzīta 20 561 lemma.

Trešajam lemmu pārskatīšanas posmam bija atlikuši derīgi 91 039 ekscerpti. Arī šis posms tika īstenots manuāli. Šajā posmā no lemmu saraksta tika izņemti 4912 dublikāti, piem., *skrēja → skriet // skrien → skriet; norunātos → norunāts // norunātā → norunāts* (LVK2018). Šajā posmā tika konstatētas arī 9003 neeksistējošas vārdformas, piem., *nola, jest, credīts* (LVK2018).

Kopumā pēc iepriekš aprakstītajiem trīs filtrācijas posmiem, kas tika veikti gan automātiski, gan arī manuāli, datubāzei ir atlasītas 77 124 lemmas no LVK2018, kas atbilst šādām pazīmēm:

- 1) vārdi, kas uzrakstīti ar latviešu alfabēta burtiem;
- 2) vārdi, kuros nav drukas kļūdu;
- 3) vārdi, kas ietilpst dažādos latviešu valodas nacionālajos paveidos (gan literāri, gan neliterāri vārdi);
- 4) perifērās leksikas vārdi, piem., jaunvārdi, apvidvārdi;
- 5) gan mantoti vārdi, gan aizgūti vārdi;
- 6) visu vārdšķiru vārdi;
- 7) gan sugas vārdi, gan daļa īpašvārdu (latviešu valodā izplatīti personvārdi, Latvijas vietvārdi);
- 8) ģenitīveņi;
- 9) divdabju formas.

Projektā iekļauto lemmu skaits nav galīgs, jo datubāzes izstrādē ir ietverta iespēja papildināt lemmu sarakstu ar ekscerptiem no citiem avotiem. Tādā veidā pašreizējā projekta izstrādes posmā tiks izveidots strukturāls modelis, ko nākotnē varēs izmantot par pamatu turpmāko vārddarināšanas tendenču apkopošanai un izpētei.

Literatūra

Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze (izstrādes stadijā). Pieejams: <https://www.dlmdm.lu.lv/>

Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus* LVK2018. CLARIN-LV digital library at IMCS, University of Latvia. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>

Spektors, Andrejs et al. 2023. *Tēzaurus.lv*. CLARIN-LV digital library at IMCS. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/92>

APGALVOJUMA PARTIKULU LIETOJUMS NACIONĀLAJĀ KORPUSU KOLEKCIJĀ

Evelīna Zilgalve

Latvijas Universitāte
evelina.zilgalve@lu.lv

Apgalvojumu un apstiprinājumu latviešu valodā ir iespējams izteikt dažādiem līdzekļiem. Pirmkārt, ar apgalvojuma partikulu *jā*, kā arī savienojumiem *nu ja* un *nu jā*, arī rakstītiem vienā vārdā *nuja*, *nujā*. Līdzīgas nozīmes vārdi ir arī aizguvumi, kā *jap*, *jes*, *jē*, *jū*, kas piederīgi pie slenga. Tāpat apstiprinājumu iespējams izteikt arī ar apstākļa vārdiem un partikulu funkcijā lietotiem apstākļa vārdiem, kā *kā tad*, *labi*, *noteikti*, *patiesi*, *patiešām*, *protams*, *tiesa*, *tiešām*, *tieši tā* (Tēzaurš.lv; Kalnača, Lokmane 2021; Breņķe 2013; Kalnača 2013; Blinkena 2009; Paegle 2003; Kalme 2001; Porīte 1959 u. c.).

Nacionālajā korpusu kolekcijā ir 36 korpusi, vienotā meklēšana ir iespējama 30 no tiem. Meklētājā rakstāma vārda pamatforma, konkrēta vārdforma, divu vai vairāku vārdu pamatformas, kā arī iespējams izmantot zvaigznīti vai jautājuma zīmi, vai vertikālu līniju specifiskākiem meklējumiem. Tātad vienotajā meklētājā netiek izmantotas regulārās izteiksmes, netiek kombinētas pamatformas, morfoloģiskās pazīmes, vārdformas (sk. Auziņa, Darģis, Saulīte et al. 2022; Auziņa, Saulīte 2022; Saulīte, Darģis, Grūzītis 2022).

Pētījuma mērķis: izpētīt vienotā meklētāja priekšrocības un trūkumus apgalvojuma partikulu izpētē. Lai sasniegtu mērķi, veicami trīs uzdevumi.

1. Izmantojot meklēšanas iespēju NKK, iegūt vispārīgus statistikas datus par apgalvojuma partikulu lietojumu korpusos.
2. Noskaidrot, kuros korpusos partikulas lietotas visbiežāk, kuros – visretāk, kuros korpusos tās nav sastopamas.
3. Konstatēt, kādas ir grūtības vaicājumu veidošanā un neprecizitātes meklējumu rezultātos.

1. tabula. Partikula *jā* Nacionālajā korpusu kolekcijā.

Partikula	Pieminējumi kopā	Korpusu skaits	Relatīvais biežums				Absolūtais biežums				Nav korpusā
			Augstākais		Zemākais		Augstākais		Zemākais		
jā	823 591	29	BalsuTalka	2458	Senie	2	Barometrs	453 326	Senie	7	BolsuTolka
			LRK2013	1721	Vikipēdija	7	Tīmeklis2020	155 022	LaVA	13	
			Subtitri	1348	LAvīzes	13	Ziņas	61 612	LVMED	27	

1. tabulā sniegts ieskats partikulas *jā* pieminējumos Nacionālajā korpusu kolekcijā. Partikula *jā* ir pieminēta gandrīz visos korpusos, izņemot *Bolsutolka.lv* runas korpusu

BolsuTolka, pieminējumu skaits ir vairāk nekā astoņsimt tūkstošu. Tabulā rādīti abi biežumi: gan relatīvais, gan absolūtais. Absolūtais biežums rāda valodas elementu biežumu konkrētajā korpusā, savukārt relatīvais biežums rāda absolūtā biežuma attiecību pret visu datu skaitu. Tieši relatīvo biežumu ir iespējams salīdzināt.

Partikulas *jā* augstākais relatīvais biežums ir „Balsutalka.lv runas korpusā” (BalsuTalka), „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpusā” (LRK2013) un „Latvijas sabiedrisko mediju subtitru korpusā” (Subtitri). Zemākie rādītāji ir „Latviešu valodas seno tekstu korpusā” (Senie), „Vikipēdijas korpusā” (Vikipēdija) un korpusā „Latviešu Avīzes” (LAvīzes). Pēc absolūtā biežuma augstākais rādītājs ir korpusā „Interneta agresivitātes indekss” (Barometrs), „Latviešu valodas tīmekļa korpusā” (Tīmeklis2020) un korpusā „Latvijas ziņu portālu raksti” (Ziņas). Zemākie absolūtā biežuma rādītāji arī šeit ir „Latviešu valodas seno tekstu korpusā” (Senie), „Latviešu valodas apguvēju korpusā” (LaVA) un „Radioloģisko izmeklējumu transkripciju korpusā” (LVMED).

Šādi iespējams salīdzināt arī citu apgalvojuma izteikšanas funkcijā lietotu vārdu un vārdu savienojumu lietojuma biežumu, tostarp arī ar noteiktām sekojošām pieturzīmēm. Piem., meklējot savienojumu *nu ja*, vērts izmantot izsaukuma zīmi, tādējādi iegūstot tikai apgalvojuma nozīmi, nevis, piem., partikulas *nu* un nosacījuma saikļa *ja* lietojumu blakus. Savukārt punkta lietojums var sniegt maldīgus rezultātus, jo ar to apzīmēta ne tikai konkrēta pieturzīme, bet jebkāds sekojošs elements.

Secinājumi

Vienotā meklējumu sistēma Nacionālajā korpusu kolekcijā ir ērts rīks, lai gūtu vispārīgu ieskatu viena vai vairāku vārdu lietojuma statistikā, kā arī lai uzreiz būtu skaidrs, kuros korpusos meklējumi ir turpināmi.

Palīgvārdu (šī pētījuma gadījumā partikulu) meklējumu rezultāti zema relatīvā un absolūtā biežuma gadījumā allaž pārbaudāmi, jo rezultātu skaits vienotajā meklētājā var atšķirties no skaita konkrētajā korpusā. To, ļoti iespējams, ietekmē vaicājuma izveide, piem., punkta lietojums.

Apgalvojuma jeb apstiprinājuma partikulu meklēšana vienotajā meklējumu sistēmā ir īstenojama, vaicājumā lietojot arī pieturzīmes. Atšķirīgie atradumi dažādu pieturzīmju gadījumā gan varētu būt skaidrojami ar konkrētu autoru vai redaktoru pieturzīmju izvēli. Ticami rezultāti iegūstami tikai ar kombinētiem vaicājumiem konkrētajos korpusos.

Pēc relatīvā biežuma visvairāk apgalvojuma partikulu sastopams korpusos „BalsuTalka” un „Barometrs”, pēc absolūtā biežuma – „Barometrs un Tīmeklis2020”.

Literatūra

Auziņa, Ilze, Dargis, Roberts, Saulīte, Baiba et al. 2022. Specializēta latviešu valodas runas korpusa un izrunas vārdnīcas izveide vizuālās diagnostikas izmeklējumu lingvistiskai analīzei un sistemātiskai transkribēšanai. *Letonica*. 47, 244–262.

Auziņa, Ilze, Saulīte, Baiba. 2022. *Meklēšana korpusos un datu kārtošana (noSketchEngine platformā)*. Pieejams: https://clarin.lv/images/meklesana_korpusos_noSketchEngine.pdf

Blinkena, Aina. 2009. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Brenķe, Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 669–678.

Kalme, Vilma. 2001. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja: LiePA.

- Kalnača, Andra. 2013. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 45–108.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Porīte, Tamāra. 1959. Partikulas. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I daļa. Ahero, Antonija et al. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 778–801.
- Saulīte, Baiba, Dargis, Roberts, Grūzītis, Normunds et al. 2022. Latvian National Corpora Collection – Korpuss.lv. *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*, 5123–5129. Pieejams: <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2022/pdf/2022.lrec-1.548.pdf>
- Spektors, Andrejs et al. 2023. *Tēzaurus.lv*. CLARIN-LV digital library at IMCS. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/92>

SASTATĀMĀ VALODNIECĪBA UN TULKOŠANA

TULKOŠANAS STRATĒGIJAS HALGRĪMA HELGASONA ROMĀNA „SIEVIETE 1000 GRĀDOS” (KONAN VIÐ 1000°) LATVISKOŠANĀ

Dens Dimiņš

Latvijas Universitāte, Islandes Universitāte
ddeens@gmail.com; ded2@hi.is

2023. gada nogalē iznāk Halgrīma Helgasona (dz. 1959) romāns „Sieviete 1000 grādos” Dena Dimiņa tulkojumā no islandiešu valodas (Helgasons 2023). Romāns oriģinālā pirm-publicēts apgādā *JPV* 2011. gadā. Šis ir otrais Halgrīma romāna tulkojums latviešu valodā; pirmais bija „101 Reikjavika” (Helgasons 2007), oriģināls apgādā *Mál og menning* 1996. gadā, kas apliecina izdevēju interesi par šo autoru.

Halgrīms ir bēdīgi slavens ar to, ka ir grūts autors. Viņa pirmajā latviski tulkotajā romānā lielas grūtības sagādāja bagātais oriģināla vārdu krājums, kas aptver ļoti senus, arhaiskus valodas slāņus un arī pavisam jēlu leksiku abās šā vārda nozīmēs – nesen uzradušos, svaigu slengu un aizskarošu, nepieklājīgu leksiku, arī dažādas kultūratsauces (sk. sīkāk Dimiņš 2009, 45–54). Arī viņa otrajā latviski tulkotajā romānā situācija ir līdzīga. Papildus leksikai neskaidrs ir arī žanrs, ko varētu aplūkot kā postmodernu dokumentālu romānu; tas balstīts uz reālas personas dzīves apraksta, kas pārveidots un beletrizēts. „Autors lūdz lasītājus izrādīt sapratni pret lomju modeļiem un nejaukt to patiesos stāstus ar likteņiem, ko viņš tiem lēmis šajā grāmatā. Vēsture ir balstīta faktos, literatūra – iztēlē.” (Helgasons 2023, 5) Darbs ir ar enciklopēdisku vērienu, tajā ir vēsturiski dati (Vācija un PSRS Otrajā pasaules karā, Islande, Dānija, Polija, Dienvidamerika), kultūras reālijas, citāti un frāzes svešvalodās, kā arī atklāti un slēpti citu autoru un avotkultūrā pazīstamu zīmju citāti. Teksts prasa ļoti plašas un specifiskas zināšanas Islandes un pasaules kultūrā.

Saskaņā ar Endrū Čestermenu stratēģijas ir procesi, kas tiek izvēlēti, reaģējot uz avotteksta un mērķteksta atšķirīgumu sintakses, semantikas un pragmatikas līmenī (Čestermens 2019, 97). Globālā stratēģija darbā ar šādu avottekstu ir literārs, oriģinālam maksimāli tuvs tulkojums, paturot prātā teksta estētisko funkciju, ritmu, labskanību, kas prasa lokālas stratēģijas, konkrētu problēmu risinājumus. Retos gadījumos pieļauti izlaidumi (*zero translation*), kad no tā būtiski necieš oriģināla doma. Tas darīts, piem., gadījumā, kad oriģinālā ir asprātīgs vairāku atskaņotu vārdu virknējums, kura burtisks tulkojums nedod tādu pašu rezultātu tulkojumā. 1. piemērā izlaists vārds *lagastafur* ‘likuma pants’:

- (1) *Í grábirtu sumarmorguns reikaði hann frá dönsku rúmi (þar sem lífsförunautur hans svaf enn sínun drottningarlega svefni) á ristarmjúkum inniskóm og flosþykkum ríkisstjórasloppi fram á loftið en studdi sig á leiðinni við staf, dyrastaf, lagastaf...* (Helgason 2011, 303–304)

‘Vasaras rīta pelēcībā viņš izrāpās savas dāņu gultas (kur viņa dzīvesbiedre vēl gulēja karalienes miegā), iekāpa mīkstās čībās, apvilka biezu flanelīgu valsts vadītāja halātu un devās uz bēniņiem, bet pa ceļam uzskrēja durvju listei, stenderei...’ (Helgasons 2023, 339)

Viena no pragmatiskajām stratēģijām ir tulkotāja „iejaukšanās” autortekstā, t. i., meta-teksta izmantošana, tas ir, komentāru iekļaušana. Darbam ir gandrīz 400 komentāru, kas redakcijas posmā nedaudz īsināti. Komentāri sniegti gadījumos, kad tulkotāja ieskatā teksts bez tiem varētu būt nesaprotams mērķauditorijai, proti, kultūras, ģeogrāfijas, vēstures, folkloras, literatūras mitoloģijas utt. **reālijas** Islandē un citur, piem.:

- 1) urbānā topogrāfija, ielu nosaukumi (atveidoti fonētiski, nevis tulkoti, kā tas bija darīts romānā „101 Reikjavīka”);
- 2) personvārdi:
 - a) personvārdu etimoloģijas, ciktāl tas nepieciešams teksta izpratnei,
 - b) mīļvārdu skaidrojumi (piem., Goije, *Gauji*, mīļvārduņš no *Guðjón*, Gudjons),
 - c) neparasti veidoti patronīmi (piem., Gunna Sveins, Aurne Finns);
- 3) teiciens svešvalodās, norādes uz kļūdainību (oriģinālā nav ne skaidroti, ne tulkoti);
- 4) citāti, t. sk. fiktīvi citāti un slēpti citāti (interteksts);
- 5) netulkojamās vārdu spēles, piem.:

(2) *Auðvitað var enginn helvítis Guð og er enginn helvítis Guð í þessum heimi – aðeins Puð.* (Helgason 2011, 430)

‘Protams, šai pasaulē nav bijis un nav nekāda sūda Dieva, ir tikai Likteņrieva.’ (Helgasons 2023, 485)

Zem šī piemēra dota piezīme:

(3) Oriģinālā vārdu spēle *Guð* ‘Dievs’ un *Puð* ‘vagāna, liktenis’ (Helgasons 2023, 485).

Tulkošanas procesā laikietilpīga ir slēpto citātu identificēšana un tulkošana, ņemot vērā to īpašo statusu avotkultūrā (piem., atsauci uz Egila sāgu, Islandes himnu). Komentārā, piem., ir ticis norādīts autora nepareizi apzīmētais viduslaiku dzejas pantmērs (Helgasons 2023, 66), bet pats dzejas fragments ir atdzejots, ievērojot metriskos ierobežojumus un, iespēju robežās, arī aliterācijas, kas arī oriģināltekstā izmantotas nepilnīgi, kas liecina par stilizāciju. Šis komentārs, kas sākotnēji bija daudz izvērstāks un ietvēra ziņas par skaldiskās dzejas īpatnībām, struktūru, aliterāciju veidus un izvietojumu, pēc redakcijas lūguma tika ievērojami saīsināts, ņemot vērā romāna domājamo mērķauditoriju. Svarīgi atrast līdzsvaru starp pārāk akadēmiskiem komentāriem un komentāru trūkumu vispār, kas var liecināt par nepietiekamu ieinteresētību citādajā (svešajā kultūrā), nekompetenci, tulkotāja neizdarību vai izdevēja politiku.

Salīdzinot romāna apjomu oriģinālā un tulkojumā, atklājās, ka latviešu izdevums ir gandrīz par 100 lpp. apjomīgāks nekā oriģināls, kas skaidrojams ar teksta noformējumu un burtveidolu izveidi. Teksts latviešu valodā un islandiešu valodā sakrīt, bet, piem., angļu valodas versijā ir par 35 nodaļām mazāk, mainīta to secība, tulkojums ir īsināts, bieži vien izlaižot kultūrspecifiskas reālijas vai politiski „nekorektus” momentus, tā ka rodas jautājums par cenzūras klātbūtni anglosakšu kultūrtelpā. Daudz īsināti vēstītāja iekšējie monologi. Autors atzīst, ka tas viņam ir zināms (privāta sarakste 2024. gada 22. janvārī):

(4) *Já þetta er öðruvísi á ensku þar sem ég lenti í editing, eins og mikið er stundað þar, þau vildu sleppa einu og öðru og gera bókina “aðgengilegri” fyrir USA. Varð að kyngja því. Og var reyndar heppinn með editir, mjög góð kona. Verra fór í Þýskalandi þar sem mun meira var*

stytt, og segja sumir að það hafi verið ritskoðun vegna nasistakafla, en ég neita nú að trúá því.

‘Jā, angļu valodā ir atšķirības, kurās es iekūlos rediģēšanas gaitā, kā tur bieži dara, viņi gribēja šo to izlaist un grāmatu padarīt „pieejamāku” ASV. Nācās to norīt. Un patiesībā man paveicās ar redaktori, ļoti prasmīgu sievieti. Sliktāk izgāja Vācijā, tur esot izgriezts vairāk, un daži apgalvo, ka tur esot bijusi cenzūra nacistu nodaļu dēļ, bet es gan atsakos tam ticēt.’

Diemžēl tas ir pavisam ticams un šāda prakse ir ne tikai autoritārajā Krievijā, kur iznāk grāmatas ar aizkrāsojumiem (piem., marksista Roberto Karnero darbs „Pazolīni. Mirt par idejām” nupat iznācis tikai daļēji, vairāki desmiti lappušu, apmēram 1/5 daļa (!) teksta aizkrāsota ar melnām svītrām. Izdevniecības AST pārstāvji paziņojuši, ka tas darīts saskaņā ar 2022. gada 5. decembra federālo likumu Nr. 478, kas aizliedz *LGBT* propagandu; aizkrāsot tekstu esot godīgāk nekā to vienkārši izgriezt (Realnoe vremya 2024)), bet arī daudzviet Eiropā, piem., Francijā, kur tikai 2021. gadā ierobežotā metienā ir pārpublicēta Žana Ženē 1948. gada romāna „Zaģļa dienasgrāmata” necenzētā (pilnā) versija, no kuras ir darināts nule iznākušais arī latviešu tulkojums, bet paralēli aprītē gan oriģinālā, gan tulkojumos daudz biežāk ir sastopams „kabatas izdevums”, kuru pēc izdevēja Galimāra pieprasījuma no „pie-dauzīgām detaļām” neilgi pēc pirmās versijas iznākšanas iztirījis pats autors, tā ka atsevišķas sižeta norises kļūst neskaidrākas, jucekļīgākas, nesaprotamākas, cieš arī romāna poētiskums un ekspresivitāte (Dimiņš 2024, 246–247). Šādas versijas tālāka lietošana ir pasaules uzlūkošana ar liekulības brillēm, savukārt ikviens pilnīgs un necenzēts tulkojums – kāds, jācer, ir romāna „Sieviete 1000 grādos” latviskojums – bagātina tulkojuma valodas kultūrtelpu.

Literatūra

- Čestermens, Endrū. 2019. *Tulkošanas mēmi. Ideju izplatīšanās tulkošanas teorijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Dimiņš, Dens. 2009. “Bad words” and the Latvian Translation of Hallgrímur Helgason’s *101 Reykjavík*. “*Lost and Found in Translation*” The 5th Rīga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: University of Latvia, 45–54.
- Dimiņš, Dens. 2024. Autors, feerija, pārtapšana: Žans Ženē un viņa „Zaģļa dienasgrāmata”. Ženē, Žans. *Zaģļa dienasgrāmata*. Rīga: Aminori, 241–248.
- Helgason, Hallgrímur. 2011. *Konan við 1000°. Herbjörg María Björnsson segir frá*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Helgason, Halgríms. 2007. *101 Reikjavíka*. Rīga: Valters un Rapa.
- Helgason, Halgríms. 2023. *Sieviete 1000 grādos. Stāsta Herbjorga Marija Bjornsons*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Realnoe vremya. 2024. *AST zakrasilo pyatuyu chast’ knigi Roberto Karnero “Pazolini” chernymi liniyami*. 25. aprīlis. Pieejams: <https://realnoevremya.ru/news/307878-ast-zakrasilo-pyatuyu-chast-knigi-roberto-karnero-pazolini-chernymi-liniyami>

VILTUSDRAUGU DIAHRONISKĀS PĀRMAIŅAS

Evelīna Ķiršakmene

Latvijas Universitāte

evelina.kirsakmene@gmail.com

Viltusdraugu termins latviešu valodniecībā asociējas ar homonīmiem vai homogrāfiem, kuru semantika pilnībā vai daļēji atšķiras. Tie galvenokārt novērojami tulkošanas, valodu apguves, mācīšanas sfērās, kā arī dažādās saziņas situācijās. Radītais efekts var atšķirties atkarībā no lietojuma motivācijas: ja tie lietoti nejausā kārtā, var tikt kavēta saziņa, ieviesties dažādi pārpratumi un rasties kļūdas tulkojumā. Tomēr tie var tikt lietoti arī humoristisku mērķu sasniegšanai – tādā gadījumā tie lietoti apzināti (Chamizo-Domínguez 2012, 24). Jāpiebilst, ka lielākoties termina konotācija ir negatīva, to saistot ar kļūdainu valodas lietojumu. Viltusdraugi minēti arī nesen izveidotajā Eiropas Komisijas informatīvajā materiālā „Rakstīsim skaidri” ar aicinājumu izraudzīties pareizo vārdu: „Izvēloties aplamo vārdu, mēs atsvešinām lasītājus. Viņiem rodas priekšstats, ka ES iestādes ir tālas no reālās dzīves.” (Eiropas Komisija, Tulkošanas ģenerāldirektorāts, Field 2015, 11.) Tas norāda uz tēmas aktualitāti visas Eiropas Savienības kontekstā.

Parasti tiek šķirti vairāki viltusdraugu veidi: kopīgas izcelsmes vārdi ar vienu atšķirīgu nozīmi vai vairākām nozīmēm abās valodās, ko attiecīgi dēvē par monosemantiskiem vai polisemantiskiem viltusdraugiem. Gadījuma viltusdraugi visbiežāk pastāv starp kopējas izcelsmes valodām – šo vārdu grafiskā vai fonētiskā līdzība novērojama nejausas sakritības dēļ. Tos uzskata par samērā viegli atpazīstamiem, jo nereti atšķiras konkrēto vārdu vārdšķiras, kas valodas lietotājam norāda par iespējamu semantisku nesakritību (Veisbergs 1998, 15).

Kopīgas izcelsmes viltusdraugi ir interferences un aizgūšanas rezultāts; laika gaitā aizgūvumu nozīme mainās, tādējādi kļūstot par viltusdraugiem. Tāpat iespējama jaunu nozīmju pārņemšana, pievienojot jaunu nozīmi vai izslēdzot iepriekš stabili lietoto nozīmi ar jauno (Broz 2008). Šādas izmaiņas skaidrojamas ar ārēju valodu ietekmi. Latviešu valodas vēsturē novērojami periodi ar lielāku vācu valodas, tad krievu valodas ietekmi. 21. gs., kad kā globālā saziņas valoda tiek lietota angļu valoda, novērojama visaptveroša angļu valodas ietekme uz latviešu valodu (Baldunčiks 2005).

Turpmāk tiks apskatīti trīs viltusdraugu piemēri no angļu valodas latviešu valodā, kam novērojama iepriekšējās nozīmes aizstāšana vai nozīmju spektra paplašināšanās. Viltusdraugu sastatāmajai analīzei izmantotas „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” (MLVV) un *Oxford Learner’s Dictionary* (OLD) pieejamās definīcijas. Veikta statistiskā analīze, apkopojot pieejamos datus tīmekļvietnē *periodika.lv* par viltusdraugu „dekāde”, ko bija iespējams veikt konkrētā viltusdrauga daudzo piemēru dēļ. MLVV minēta viena nozīme – ‘desmit dienas’, turpretī no angļu valodas iegājusies otra nozīme – ‘desmit gadi’. Taču medijos novērojami šādi piemēri ar angļu valodas nozīmi:

- (1) *[..] mākslinieka vairāk nekā dekādes garumā izkoptajā radošajā praksē.* (Satori 22.08.2023.)
- (2) *Latvijai nākamajā dekādē jāklūst par paraugu.* (lsm.lv 08.07.2019.)
- (3) *Eiropai draud “zudusī dekāde”, ja tuvāko desmit gadu laikā [..]* (lsm.lv 12.09.2013.)

Apkopojot periodikā pieejamo informāciju, laika posmā no 2000. līdz 2010. gadam *dekāde* ar nozīmi ‘desmit gadi’ lietots vidēji 47 % gadījumu. Jāpiebilst, ka rezultāti iegūti

no tīmekļvietnes *periodika.lv*, kas neatbaido kopējo valodas lietojuma situāciju. Šāda analīze veikta tikai vienam no minētajiem piemēriem, jo pieejamais piemēru skaits ir daudz lielāks nekā pārējiem minētajiem viltusdraugiem.

1. tabula. Vārda *dekāde* lietojums periodikā no 2000. līdz 2010. gadam.

Gads	Kopējā vārda „dekāde” sastopamība tekstā, reizes	No tiem ar nozīmi ‘10 gadi’, reizes	Biežums
2000	59	33	56 %
2001	54	13	24 %
2002	43	25	58 %
2003	44	19	43 %
2004	23	6	26 %
2005	38	11	29 %
2006	34	16	47 %
2007	20	9	45 %
2008	26	18	69 %
2009	17	17	71 %
2010	20	10	50 %

Iepriekš latviešu valodā nostabilizējies vārdu savienojums „pilsoņu karš”, tomēr nereti presē un publiskajos medijos novērojama arī šī vārdu savienojuma kalks no angļu valodas ‘civil war’ (burtiski: civilais karš):

- (4) *civilais karš PSRS* (Diena 12.02.2005.), *civilais karš ASV* (Dienas Bizness 15.04.2009., nra.lv 20.07.2017.), *civilais karš Sīrijā* (Diena 01.06.2017.)
- (5) *Amerikas Civilkarš* (Biznesa psiholoģija, jūnijs–jūlijs 2007, 56. lpp.)
- (6) *civilais karš islāmā* (lsm.lv 28.06.2015., Delfi 07.09.2021.)

Novērojami arī senāki šī vārda savienojuma lietojumi presē:

- (7) *Ķīnas civilais karš* (Latvijas Tirgotājs, Nr. 7, 01.07.1929.)
- (8) *civilais karš Dienvidslāvijā* (Tēvzeme: Latvian Newspaper, Nr. 41–42, 29.05.1948.)
- (9) *mūsu civilais karš* (Latvija Amerikā, Nr. 74, 13.09.1958.)
- (10) *Padomju Savienībā sagaidāms civilais karš* (Laiks, Nr. 33, 24.04.1991.)

Redzama neviennozīmība vārda rakstībā, kas vēlāk nostabilizējies uz „civils”. 2004. gada 30. septembra Saeimas sēdes stenogrammā fiksēta šāda frāze:

- (11) *starp jums, latviešiem, notiek aukstais civilais karš* (Latvijas Vēstnesis, Nr. 159, 07.10.2004.)

2007. latviešu diasporas presē rakstīts:

- (12) *Krievijas revolūcija, Hitlera vara Vācijā un Spānijas pilsoņu karš (un tas ir labāks vārds nekā angļu civilais karš) [...] (Latvija Amerikā, Nr. 19, 12.05.2007.)*

Pēdējais piemērs – *arhitekts* (ang. *architect*). Latviski ar to apzīmē konkrētu profesiju, turpretī angļu valodā vārda semantiskais diapazons ir plašāks, ar to apzīmējot arī atbildīgo personu vai kā radītāju. Periodikā minēts:

- (13) *karjeras arhitekts* (Klubs, Nr. 8, 01.08.2022.)

Arī medijos atsevišķos gadījumos parādās līdzīgs lietojums:

(14) *viņi abi lielā mērā ir bijuši arhitekti šā brīža Somijas ārpolitikai* (lsm.lv 26.01.2024.)

(15) *vēlāk politiķis un viens no perestroikas arhitektiem* (jauns.lv 09.03.2024.)

(16) *aizsardzības ministra vietnieka, par Ukrainas kara arhitektu dēvētā* (apollo.lv 30.04.2024.)

Var secināt, ka atsevišķos gadījumos ir novērojamas bijušo viltusdraugu semantiskās izmaiņas, kas, domājams, notikušas angļu valodas ietekmē. Proti, vārds latviešu valodā tiek lietots vārda angļu valodas nozīmē, tā izslidot no viltusdraugu kategorijas. Tādējādi dažu viltusdraugu gadījumā esošās robežas izplūst. Minētā problēma nosaka nepieciešamību veikt padziļinātus pētījumus par semantiskām pārmaiņām un to atspoguļošanu vārdnīcās un citos materiālos.

Literatūra

Baldunčiks, Juris. 2005. Tulkotāju viltusdraugu problēma: no vārdiem pie darbiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 1, 56–64.

Broz, Vlatko. 2008. Diachronic Investigations of False Friends. *Suvremena lingvistika*. 34(66), 199–222.

Chamizo-Domínguez, Pedro, José. 2012. *Semantics and Pragmatics of False friends*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203941775>

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca (MLVV). Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/>

Oxford Learner's Dictionary (OLD). Pieejams: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>

Veisbergs, Andrejs. 1998. False friends in Latvian, dictionaries, current problems. *Linguistica Lettica*. 3, 12–26.

LAIKA CILPAS DRUKĀTAJĀ REKLĀMĀ – NO PIRMAJĒM TULKOJUMIEM LĪDZ MŪSDIENU ADAPTĀCIJĀM

Gunta Ločmele

Latvijas Universitāte
gunta.locmele@lu.lv

Latvijas reklāmas vēsture atspoguļo tās ievērojamo pārmaiņu ceļu. Sākot ar pirmajām reklāmām „Latviešu Avīzēs” 1822. gadā, kad iznāca to pirmais numurs, līdz mūsdienu žurnāliem, drukātās reklāmas valoda satur sabiedriski svarīgu norišu pēdas. Pirmās reklāmas tika veidotas latviešu valodas attīstības un zemnieku izglītošanas gaisotnē pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzēmē 1817. gadā, bet pašreiz reklāmā vērojamas digitālās revolūcijas sekas.

Viena no raksturīgām reklāmas valodas iezīmēm ir jaunu terminu izmantošana, tie visos laikos ienākuši valodā arī caur reklāmu. Tajā lietotie termini ietver sevī laikmeta elpu. Latviešu preses reklāmas pirmsākumos preču nosaukumi atspoguļoja tautsaimniecības attīstību. Piem., *Ollanderu feeri*, *Ollanderu filkes* ir preču apzīmējumi laikrakstā „Vidzemes Latviešu Avīzes” (1824, Nr. 4, 10) publicētajā sludinājumā. Holandes sieru tika eksportēti jau viduslaikos – sākumā galvenokārt uz Vāciju, vēlāk arī uz Dāniju (Van Bavel, Gelderblom 2009). Lai arī citās valodās tie bieži saukti par Haudas (*Gouda*) sieriem – dēvētiem slavenā Haudas siera tirgus vārdā, kas Holandē darbojies no 14. gs. (European Commission 2024), latviešu valodā tie iegūst vispārēju apzīmējumu – terminu, kas mūsdienās kļuvis par eponīmu *holandes siers*. Savukārt tautības apzīmējumu *Ollanderi* rakstos latviešu valodā ieviesuši vācu mācītāji (Thomas 2000), tas minēts Vecā Stendera „Augstas gudrības grāmata”, kur Stenders (1796, 47) raksta: *Tee Ollanderi, no kurrenes daudf Kuggi us Rihgu un Leepajas nahk [..]* To un citu tautību nosaukumus latviskot uzņēmušies Juris Alunāns un Krišjānis Valdemārs (Thomas 2000).

„Latviešu Avīzēs” publicētajos sludinājumos un tiesas sludinājumos, kuros arī atrodami reklāmas elementi (Ločmele 2023, 16–17), bieži minēti zirgi – būtisks transportlīdzeklis un palīgs zemkopībā. To aprakstos izmanto dažādus krāsu apzīmējumus, kur līdzās arī mūsdienās lietotajiem *bruhsns*, *melns* bieži sastopams arī *pahts* (Latviešu Avīzes, 1822, Nr. 1, 11). *Bruhsns* vairs nav atrodams Universitātes veterinārmedicīnas fakultātē gadsimtu vēlāk – 1925. gadā – izstrādātā klasifikācijā, kuras pamatā ir armijā lietoti zirgu spalvas krāsas apzīmējumi (Bērtiņš 1925, 579–580), bet tiek izmantots apzīmējums *bērs* (par zirgu krāsām 19. gs. sākumā sk. arī Thomas 2000). Šāds apzīmējums līdzās pātai, losai, lūsainai, dārkai u. c. zirga spalvas krāsām minēts arī 1926. gadā Rēzeknes apriņķī izdotā zirga pasē (sk. 1. attēlu).

Pielikums pie instrukcijas 10. panta.

Zirga spalvas krāsa apzīmējama

(saskaņā ar kaļa resorā ieviesto apzīmējumu).

1. **Melna** — var būt spilgti melna spalva un bez spīduma.
2. **Dūka** — melna spalva atsit rūžganumu (brūnumu).
3. **Bēra** — ķermenis brūns, bet aste, krēpes un kājgali melni. a) dūkanbēra — līdzīga melnai, tikai purns, paslēpenes un pie pleciem gaišāks; b) dzidri bēra (gaiši bēra).
4. **Ruda** (jeb rauda) — iesarkana jeb ruda, krēpes un aste var būt gaišākas. a) dūkanruda — krēpes un aste tumši brūnas; b) dzidri ruda (gaiši ruda).
5. **Losā** — ķermeņa spalva dzeltena, bet krēpes, aste un kājgali melni; bieži arī pa muguru iet melna švītra.
6. **Palsā** — viscaur dzeltena vai baltgana spalva; līdzīga dzidri rudai. Visgaišākā noskaņa saucāma pāļa spalva.
7. **Pāta** — līdzīga brieža vai vilka spalvai; jaukta sastāva spalva: gaiši dzeltenas un tumšas, vai pie saknes gaišas ar tumšu vai melnu akotu galā. Krēpes un aste tumšas vai melnas.

— 9 —

1. attēls. Zirga spalvas krāsu apzīmējumu fragments zirga pasē 1926. gadā.

Arī mūsdienu transportlīdzekļu krāsa ir būtisks to raksturlielums. Tikpat izsmalcināti kā pašas krāsas ir to nosaukumi. Automašīnu reklāmas bukletos tos atstāj netulkotus.

- (1) *Moon White metāliska krāsa; Brilliant Silver metāliska krāsa; Arctic Silver metāliska krāsa; Black Magic Pearlescent metāliska krāsa; Velvet Red speciālā krāsa; Race Blue metāliska krāsa; Energy-Blue standarta krāsa; Mamba Green standarta krāsa* ‘automašīnu Škoda Enyak krāsu apzīmējumi pie to attēliem (skoda.lv)’.

Tie ir kā netulkotas preču zīmes, taču diezin vai palīdzētu nozagtas automašīnas meklēšanā Latvijā, ja pēc auto apraksta vēlētos atrast kādu liecinieku. Mūsdienu krāsu pasaules dažkārt visai dīvainie, par reklāmām kalpojošie un bieži vien terminoloģisko funkciju zaudējušie nosaukumi ir izpelnījušies arī parodijas un nonākuši ārzemju žurnālistu slejās (piem., Beddington 2024).

Mūsdienu laikmetu raksturo reklāmā izmantotais, ar ģeopolitisko situāciju un kibernetiku saistītais termins *progresīvi draudi*, piem., vārdu savienojumā *aizsardzība pret progresīviem draudiem* (Klubs, 2023, Nr. 11, 2), kas veidots kā ekvivalents angļu avottekstā lietotajam *Advanced Threat Defense* (ESET Protect Elite 2024). Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas laikrakstu kolekcijā „Periodika” (Periodika 2024) īpašības vārds *progresīvs* parādās 19. gs. beigās, un tā lietojums strauji pieaug 20. gs. otrajā pusē, savukārt mūsdienās tas lietots krietni mazāk. Turklāt 19. gs. beigās publicistikā ienākošais termins *progresīvs* galvenokārt lietots nozīmē *tāds, kas pakāpeniski pieaug, pastiprinās* (Baldunčiks, Pokrotniece 1999). Ļoti reti sastopama nozīme *jauns, moderns, laikmetam atbilstošs* (Baldunčiks, Pokrotniece 1999),

piem., *weenota progresīva walfts* (Baltijas Vēstnesis 1903). Savukārt padomju laika presē pārliecinošs pārsvars ir termina *progresīvs* lietojumam nozīmē *tāds, kas sekmē progresu* (Baldunčiks, Pokrotiece 1999), piem., žurnālā „Karogs” no 1940. līdz 1995. gadam ir 6009 vārda *progresīvs* lietojumi, no kuriem ir tikai četri vārdu savienojumi, kuru nozīme saistās ar pakāpenisku pieaugumu, pastiprinājumu. Pārējie lietojumi raksturo komunistiskos ideālus un apzīmē pretmetu konservatīvajam, atpalikušajam. Termins kļūst par sava veida reklāmu padomju dzīves stilam, tā propagandas līdzekli. Tādējādi mūsdienu termina *progresīvie draudi* viena vārda vairākas nozīmes it kā nonāk semantiskā konfliktā – parādās vārda nozīmju savstarpēja spriedze ļoti lakonisku reklāmu situācijā, turklāt laikā, kad vēl dzīva paaudze, kuras pieredzē vārds pārsvarā lietots nozīmē *tāds, kas sekmē progresu*: augošie draudi vienlaicīgi atbilst laikmeta prasībām un turklāt sekmē progresu.

Mūsdienu reklāmu veidošanu, tulkošanu, arī terminu atveidi tulkotajās reklāmās sāk noteikt mākslīgais intelekts. Tā izmantošanas dēļ dažkārt pie patērētāja nonāk neveiksmīgas reklāmu adaptācijas, kas kropļo valodu, atmetot mūs laikā, kad pirmajos reklāmas sludinājumos latviešu valoda vēl nebija kvalitatīva, tomēr avīžu redaktori centās to veidot un kopt. Reklāmas, lai arī šķietami gaistošas, satur paliekošas liecības par sava laika norisēm valodā, sabiedrībā un tautsaimniecībā, tāpēc to valodai pievēršama pienācīga uzmanība.

Literatūra

- Baldunčiks, Juris, Pokrotiece, Kornēlija. 1999. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
- Baltijas Vēstnesis, 1903, Nr. 189.
- Beddington, Emma. 2024. Let's hear it for the true geniuses: the people who name paints. *The Guardian*. 22.04. Pieejams: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/apr/22/lets-hear-it-for-the-true-geniuses-the-people-who-name-paints> (sk. 19.05.2024.).
- Bērtiņš, J. 1925. Par zirgu spalvas krāsas apzīmēšanu. *Zemkopis*, Nr. 37, 16.09., 579–580.
- ESET Protect Elite. 2024. Pieejams: <https://www.eset.com/int/business/elite-protection/> (sk. 20.05.2024.).
- European Commission. 2024. *Gouda Holland PGI / Noord-Hollandse Gouda PDO*. Pieejams: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/geographical-indications-and-quality-schemes/geographical-indications-food-and-drink/gouda-holland-pgi-noord-hollandse-gouda-pdo_en (sk. 19.05.2024.).
- Klubs, 2023, Nr. 11.
- Latviešu Avīzes, 1822, Nr. 1.
- Ločmele, Gunta. 2023. Latviešu reklāmas veidošanās 19. gs. pirmajā pusē. *Latvijas Universitātes 81. starptautiskā zinātniskā konference. Humanitāro zinātņu fakultāte. Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika*. Referātu tēzes. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 15–17.
- Periodika. 2024. Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcija. Pieejams: <https://periodika.lv/> (sk. 20.05.2024.).
- skoda.lv (sk. 22.04.2024.).
- Stenders, Gothards, Frīdrihs. 1796. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas*. Jelgava: Johans Frīdrihs Steffenhagens (*Johann Friedrich Steffenhagen*).
- Thomas, Ilze. 2000. Jaunu vārdu darināšana 19. gadsimtā. *Treji Vārti*, Nr. 194, 01.04.
- Van Bavel, Bas, Gelderblom, Oscar. 2009. The Economic Origins of Cleanliness in the Dutch Golden Age. *Past & Present*. 205(1), 41–69. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtp041>
- Vidzemes Latviešu Avīzes, 1824, Nr. 4.

SOMIJAS ZVIEDRU AUTORES EDĪTES SĒDERGRĀNAS (EDITH SÖDERGRAN) MODERNISMA DZEJAS POZĪCIJAS LATVIJĀ – TULKOJUMI UN RECEPCIJA

Ivars Orehovs

Latvijas Universitāte
ivars.orehovs@lu.lv

100 gadus pēc Somijas zviedru modernisma dzejnieces Edītes Sēdergrānas (1892–1923) mūža beigām Latvijas mediju virtuālajos resursos atrodams citāts, kas tulkojumā⁸ skan šādi:

- (1) *Jūsu nostalgija ir jūra, kurā varat pārvietoties, jūsu nostalgija ir reljefs, pa kuru varat staigāt, kāpēc tad jūs esat inerts un atturīgs, skatoties tukšumā? Rīts pienāks ar horizontu sarkanāku kā nekā visi pārējie, nāks vējš, lai piedāvātu jums savu roku [...] dodieties prom!* (Sēdergrāna 2023)

Vēl viena spārnota dzejnieces frāze uzrādīta dažādu autoru citātu vietnē par laimes un sapņu tematiku:

- (2) *Neticiet saviem sapņiem. Tie ir lidojoši, piemēram, kā viegli dūmi, bet tie ir arī bīstami, jo tie var piepildīties.* (Sēdergrāna 2018)

Mūsdienu izaicinājumu kontekstā E. Sēdergrānas dzimtā Baltijas reģiona dabas un cilvēka identifikatori – jūra, vējš, atturīgums, kā arī piesardzība – skaidri izpaužas šajos pozicionējumos.

E. Sēdergrānas vārds un dzīves gadu skaitļi minēti citu „Somijas zviedru rakstniecības” populāru (Egle, Upīts 1934, 564, 572) 20. gs. sākuma pārstāvju vidū bez bibliogrāfiskiem faktiem starptautiski plašā literatūras vēstures iztirzājumā Rūdolfa Egles un Andreja Upīša izdotās „Pasaules rakstniecības vēstures” 4. sējumā. Arī viņas laikabiedre un tuva draudzene Hāgara Ulsonē (*Hagar Olsson*; 1893–1978) nosaukta „kritiķu, literatūras vēsturnieku un teorētiķu” (Egle, Upīts 1934, 572) vārdu un uzvārdu uzskaitījumā.⁹

Sēdergrāna dzimusi Sanktpēterburgā 1892. gadā pārtikušā vidusšķiras ģimenē, bet, tuberkulozes slimības novārdzināta, mirusi jau 31 gada vecumā Karēlijas apgabala Raivolas pilsētiņā, kura toreiz atradās Somijas teritorijā, taču vēlāko ģeopolitisko pārmaiņu rezultātā tā nonākusi un pašlaik ir Krievijas sastāvā ar nosaukumu “Roščino”. Dzejniece uzaugusi zviedru valodā runājošā ģimenes vidē un apmeklējusi meiteņu skolu ar vācu apmācības valodu Sanktpēterburgā. Pēc tam dzīve ritēja Karēlijā, no 1911. gada dažus gadus uzturoties ārstniecības nolūkos arī Šveicē, galvenokārt sanatorijā Davosā, kur un tuvējās pilsētās arī tika bagātināta garīgā pieredze, iepazīstoties ar tālaika starptautiskās kultūras un literatūras novitātēm.

⁸ Oriģināls lasāms autores aforismu izdevumā zviedru valodā – *Brokiga iakttagelser* (1919, ‘Raibie novērojumi’).

⁹ Jāpiebilst gan, ka draudzenes un profesionālo gaitu domubiedres vārds un uzvārds tur kļūdaini rakstīts ar latviešu valodai raksturīgo vīriešu dzimtes galotni -s, tātad: ‘Hagars Olsons’ (Egle, Upīts 1934, 572).

1. attēls. Edīte Sēdergrāna 1917. gadā (Treimane 1995).

2. attēls. Edīte Sēdergrāna savā dzīvesvietā Raivolā – fotokartiņa ar pasta zīmogu. Pieejams: <https://historia.nu/historia-nu/edith-sodergran-modernitetens-banbrytare-i-revolutionens-skugga/>

3. attēls. Dzejniecei veltītais piemiņas akmens Raivolā (Roščino). Pieejams: <https://arkivkopia.se/sak/slsfi-14337018075>

Dzejniece sāk radošo publikāciju gaitas ar krājumu *Dikter* (1916; „Dzejoļi”). Viņas pašas dzīves laikā publicēti vēl trīs dzejas krājumi zviedru valodas oriģinālos izdevumos – *Septemberlyran* (1918; „Septembra lira”), *Rosenaltaret* (1919; „Rožu altāris”) un *Framtidens skugga* (1920; „Nākotnes ēna”), kā arī jau pieminētais aforismu apkopojums *Brokiga iakttagelser* (1919; „Raibie novērojumi”), savukārt autore vēlinos liriskas sacerējumus pēc viņas nāves krājumā *Landet som icke är* („Zeme, kuras nav”) 1925. gadā izdod H. Ulsone.

Iztirzājot Sēdergrānas daiļrades vispārējo atpazīstamību un tulkojumu/atdzejojumu esamību Latvijā, ir nepieciešams atzīmēt, citējot arī latviešu mūzikas instrumentu speciālistu un tulkotāju no zviedru un norvēģu valodas – Zigurdu Elsbergu (1932–2023), ka

- (3) *zviedru dzeja atšķirībā no zviedru prozas, kas Latvijā bija ārkārtīgi populāra 1930. gados, ir palikusi salīdzinoši maz zināma. Tāpat arī norvēģu dzeja.* (Elsbergs, Balode 2011)

Tātad dzejas literāro faktu piemēru trūkums latviešu valodā starpkaru periodā ir skaidrojams arī saistībā ar Sēdergrānas liriku.

Izrādījies tā, ka arī pēc Otrā pasaules kara padomju laikā šīs dzejnieces literārā mantojuma publikācijas latviski nav iznākušas. Lai nu kā, bet Sēdergrānas modernisma dzeja latviešu valodā pirmo reizi atsevišķu liriskas paraugu veidā kļuva pieejama literārajā periodikā (1995), kā arī Ziemeļvalstu kultūrai veltītajā gadagrāmatā ar poētiski skanīgu nosaukumu *Ziemeļmeita* (1996), pateicoties zviedru daiļliteratūras tulkotājiem Mudītei Treimanei (1948) un Vilnim Treimanim. 1995. gadā Latvijas sabiedriskā televīzija izveidoja un pārraidīja literāri un kultūrģeogrāfiski poētisku filmu *Dzejas teātris. Edīte Sēdergrāna*, kurā tulkotāja un bibliogrāfe M. Treimane pārmaiņus sniedza literatūrvēsturisko informāciju par dzejnieci, savukārt liriskas piemēru priekšnesumu veikšana tika uzticēta Latvijas Nacionālā teātra aktrisei Indrai Burkovskai.¹⁰

Gadagrāmatas *Ziemeļmeita* literārajā daļā latviešu valodas atdzejojumā sniegti pieci dzejoļi, starp kuriem ir arī „Diena kļūst vēsa...” (*Dagen svalnar...*) un „Zeme, kuras nav” (*Landet som icke är*), savukārt izdevuma daļā, kas veltīta ievērojamām Ziemeļvalstu personībām, iekļauts M. Treimanes literāri bibliogrāfiskais raksts par dzejnieci. Ievadā raksta autore uzsver, ka,

¹⁰ Latvijas Televīzijas teātris. *Dzejas teātris. Edīte Sēdergrāna*. Režisore D. Slagūne, 1995, 29 minūtes.

- (4) *kaut arī Edītes Sēdergrānas kā dzejnieces mūžs ilgst tikai septiņus gadus, tomēr uzskata, ka viņas ietekme uz zviedru literatūru Somijā un Zviedrijā ir neizmērojama; Edīte Sēdergrāni uzlūko par modernisma ceļa cirtētāju, kaut viņas pašas daiļrade dziļi sakņojas romantismā. Bet modernisma saknes jau ir meklējamas romantismā. Viņas vārdu min līdzās tādiem viņas laikabiedriem kā Ezra Paunds (Ezra Pound, 1885–1972) un Tomass Stērnss Eliots (Thomas Stearns Eliot, 1888–1965). (Treimane 1995, 199–200)*

Par Sēdergrānas dzejas tulkošanas specifiku šī literāri biogrāfiskā raksta autore M. Treimane, kura pati ir tulkotāja, gan nekādus komentārus nesniedz, bet jau minētais tulkotājs Z. Elsbergs ir sacījis, ka

- (5) *literatūra [viņu – I. O.] uzrunā zviedriski ‘un saskaņā ar viņa viedokli’ brīnišķīga ir arī Somijas zviedru dzeja, piemēram [...] Edīte Sēdergrāna, ‘kura’ arī ir no tiem cietajiem riekstiem, kuru tulkojot, iznāk tik vienkārši, ka pat nedaudz banāli. (Elsbergs, Balode 2011)*

2017. gadā Zviedrijā dzīvojošais latviešu dzejnieks, dziedātājs un mūziķis Pāvils Johansons (1947) E. Sēdergrānas dzejai veltīja rakstu ar nosaukumu *Somijas zviedru modernisma dzejas spožā zvaigzne*. Raksta sākumā no literatūrvēsturiskā viedokļa raksturota 20. gs. sākuma Somijas zviedru dzejnieku paaudze, kas ietekmējusi arī dzejniekus pašā Zviedrijā, tādējādi, ka

- (6) *[...] pretestība konvencionālās metrikas un atskaņu žņaugiem ar laiku auga arvien spēcīgāka jaunajos literātos, ‘no kuriem’ izcilākā tomēr bija dzejniece Edīte Sēdergrāna, ‘ar savu dzeju iemiesojot to, ka’ pamazām uzplauka jauni dzejas izteiksmes veidi. ‘Tie rakstā sniegti sekojošā uzskaitījumā ar vēlamu rezultativitāti:’ *Brīvais pants, tēlainās valodas rafinētais jūtīgums un spēja savienot konkrēto ar abstrakto dod viņai iespējas dzejiski atklāt savu iracionālo fantāzijas dzīvi. (Johansons 2017, 14)**

P. Johansons norāda arī uz jau M. Treimanes iepriekš pieminēto dzejnieces plašo starptautiskās literārās un stilistiskās pieredzes apguvi, uz kuras pamata veidojies viņas pašas literārais rokraksts. Publicists izceļ dzejnieces pirmajam dzejoļu krājumam raksturīgo

- (7) *centrāli lirisko ‘kompozīciju’ ar mūlestības, vientulības un nāves motīviem, koncentrētā formā izstarojot vitalitāti ar mazliet naivu nokrāsu, ‘īpaši norādot uz dzejoli’ *Vierge moderne* (‘Modernā/mūsdienu jaunava’), ‘kurā’ viņa cenšas raksturot jauno laiku sievieti: ‘*Es neesmu sieviete. Es esmu nekārtas dzimta [...] Es esmu asins čuksts vīrieša ausī.*’ (Johansons 2017, 14)*

Savukārt Latvijas Universitātes studenti, kuriem **Angļu-skandināvu valodu bakalaura studiju apakšprogrammā** ir arī Ziemeļvalstu literatūras vēstures akadēmiskie kursi, eksāmena darbos, piem., izsaka šādus komentārus par Edītes Sēdergrānas personību un liriku:

- (8) * E. S. dzīves laikā nesaņēma pelnīto atzinību. Viņa bija feministe un viņas dzeja bija drosmīga. Viņa zināja, cik talantīga viņa ir un cik skaisti raksta.

* Viņa rakstīja mūsdienīgi modernus dzejoļus un izteica sievietes apziņu dzejoļos, viņa savā dzejā koncentrējās uz sievieti, kā tas ir – būt sievietei.

* Viņas dzejoļus raksturo gleznaina valoda brīvā asociatīvā dzejas pantā. Dzejoļos ir daudz atsevišķu elementu un nav ierobežojumu. Viņas dzeja ir rakstīta tiem atsevišķiem indivīdiem, kuri sajūtās ir vistuvākie nākotnes robežšķirtnei. Viņa rakstīja arī par draudzību un Pirmo pasaules karu.

* Dzejolis ‘*Diena kļūst vēsa...*’ ir par sirdslietām un jūtām, tā ir par personu, kura vēlas tuvināties ‘vēsam/aukstam’ vīrietim, bet galu galā realitāte šo personu un viņas romantiskās ilūzijas sagrauj.

* E. S. dzejā izmanto skaistus simbolus, lai radītu iecerēto atmosfēru, piemēram, dzejolī 'Diena kļūst vēsa...' viņa attēlo attiecību maiņu, ja tās kļūst attālinātākas, tiek izmantoti dabas simboli – ziedi, auglis, jūra, roze un citi.

* Divas dominējošās pazīmes, kas izteiktas viņas dzejā, bija autoritatīva figūra vai 'pārcilvēks', kurš sniedza savus stingros uzskatus vai idejas, kā arī kara tēma.

Apkopojot Edītes Sēdergrānas personības un liriskas receptīvās un tulkošanas pozīcijas Latvijā, var konstatēt, ka dzejnieces radošajās izpausmēs, kuras veidojušās nedaudz vairāk nekā pirms 100 gadiem, pēc būtības var novērot gan īpašo individuālo apdāvinātību, gan fatālu veselības problēmu ietekmi, kā arī reģionāli noteikto multikulturālo identitāti un arī viņas dzīves laikmeta parādību ietekmi, kad Krievijā notika revolucionārais apvērsums un tā izraisītie satricinājumi, un norisa arī Pirmais pasaules karš.

Literatūra

- Egle, Rūdolfis, Upīts, Andrejs. 1934. *Pasaules rakstniecības vēsture*. 4. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 572.
- Elsbergs, Zigurds, Balode, Ingmāra. 2011. *Literatūra mani uzrunā zviedriski*. Rīga: Satori. Pieejams: <https://satori.lv/article/literatura-mani-uzruna-zviedriski>
- Johansons, Pāvils. 2017. Somijas zviedru modernisma dzejas spožā zvaigzne. *Konteksts*, Nr. 4. Rīga: Latvijas Rakstnieku savienība, 14.
- Latvijas Televīzijas teātris. 1995. *Dzejas teātris. Edīte Sēdergrāna*. Režisore D. Slagūne. Rīga: LTV, 29 minūtes.
- Sēdergrāna, Edīte. 2018. *Ladyx*. Pieejams: https://ladyx.decorexpro.com/lv/cop819_cit-citaty-pro-mechtu/
- Sēdergrāna, Edīte. 2023. *Books Bites Brews*. Pieejams: <https://lav.booksbitesbrews.com/beautiful-phrases/>
- Treimane, Mudīte. 1995. Par Edīti Sēdergrāni. No krājuma „Dzejoļi”. Atdz. M. Treimane, V. Treimanis. *Gadagrāmata „Ziemeļmeita”*. Rīga: Brailinform, 199–202, 292–295.

POLITISKO TERMINU DEFINĪCIJAS, DIAHRONISKS SKATS ANĢĻU UN LATVIEŠU VĀRDNĪCĀS

Andrejs Veisbergs

Latvijas Universitāte
andrejs.veisbergs@lu.lv

Politiskie termini, idiologēmas

1991. gadā Frānsiss Fukujama pareģoja vēstures galu (Fukuyama 1992), kas ietvertu sevī arī ideoloģiju beigas – tirgus ekonomika, demokrātija un globalizācija, liekas, bija uzvarējušas. Šķiet, šodien runāt par ideoloģiju galu ir bezjēdzīgi, to dažādība ir pārsteidzoša, to propagandas iespējas – neierobežoti plašas, to piekritēju pārliecība – neizmērojama.

Saturīgas sarunas un diskusijas par sabiedrības norisēm un vērtībām iespējamas vien tad, kad dalībnieki runā vienā valodā tai ziņā, ka izprot vārdus vienā vai vismaz līdzīgā nozīmē – proti, sabiedrībā pastāv zināma vienošanās par vārdu nozīmi. Uz to savulaik norādīja L. Vitgenšteins (*Ludwig Wittgenstein* 1986), pretējā gadījumā jēgpilna saziņa nav iespējama. Taču L. Vitgenšteins arī norādīja, ka pie vienošas izpratnes par vārda nozīmi var pastāvēt atšķirīgs tā vērtējums. Labi piemēri būtu *breksits*, *klimata pārmaiņas* vai *kovids*. Politikas jomā katram ir savi uzskati un katrs pats sevi uzskata par lielu zinātāju. Tas neglābjami ietekmē arī idiologēmu vērtējumu, izpratni un iztulkojumu. Nereti viens vārds tiek izprasts un interpretēts atšķirīgi. Valdošo virzienu uzskati un propaganda gan totalitārā, gan arī netotalitārā sabiedrībā ar atkārtošānu var vārdu izpratni nopietni ietekmēt, piem., pastāvīgi vienus saucot par *teroristiem* un citus par *brīvības cīnītājiem*, lai gan konkrēto personāžu darbības veids var būt identisks.

Vārdnīcas

Vārdnīcu atspoguļojums parasti iepaliek valodas lietojumam, tiecas pieturēties pie tradicionālā, nereti pat etimoloģiskā skaidrojuma. Turklāt arī vēsturiski, salīdzinot terminu skaidrojumu dažādu laiku vārdnīcās un to lietojumu tā laika rakstos, redzam, ka atšķirības ir milzīgas. Tālāk apskatīti vārdu *liberālis* un *liberālisms* semantikas apraksti dažādās anĢļu un latviešu vārdnīcās.

Vigi

Pirms politiskā jēdziena un termina *liberāļi* kādu laiku AnĢlijā tiek lietots to priekšgājējs *vigi* (*whigs*). *Vigi* agrīnā Litltona vārdnīcā (Littleton 1703, 338) raksturoti kā *fanātiķi un šķeltnieki* (*Homo fanaticus, factiosus*). Pusgadsimtu vēlāk jau lielajā Džonsona vārdnīcā (Johnson 1755) *vigi* raksturoti kā *frakcija* – tai laikā ļoti bīstams apzīmējums. Vēlāk *vigi* pakāpeniski arhaizējās.

Vigi latviešu vārdnīcās pirmoreiz parādās Dravnieka 1886. gada vārdnīcā „Sweschu wahrdu grahmata: grahmatneekem un laikrakstu lasitajeem” (Drawneeks 1886, 280). *Uvigi* – *brīvības vīri AnĢlijā, toriju pretinieki*. Presē *vigi* minēti jau agrāk, tā *Pēterburgas*

Avīzes (1862) raksta, ka *Vigi turpretim arvienu uz priekšu grib iet*. Vigu apraksts turpmākajās desmitgadēs vārdnīcās īpaši nemainās, piem., *Vigi – progresīvā politiskā partija Anglijā* (Rose 1918, 89). Šis termins tiek lietots tikai Anglijas kontekstā.

Liberāļi

Angļu *liberal* parādās Džonsona vārdnīcā (Johnson 1755) ar trīs pozitīvām nozīmēm, kas gan nav saistītas ar politiku. Tālāko vārda semantikas attīstību dokumentē Oksfordas Angļu valodas vārdnīca (Murray 1933, 238), norādot, ka liberāļi uzskatīti par neangliskiem (*un-English*) politiķiem, radniecīgiem kontinentālajiem revolucionāriem, bet, tā kā vārdam angļu valodā kopumā ir bijusi pozitīva konotācija, tas pieņemts lietošanā. Jau 20. gs. skaidrots, ka liberālais virziens ir konstitucionālu pārmaiņu, juridisku administratīvu reformu, brīvības vai demokrātijas virzienu atbalstošs strāvojums. Liberālisms ir pretstats konservatīvismam.

Savukārt Amerikā Vebstera vārdnīcas pirmajā izdevumā (Webster 1828) liberālisma un liberāļu politiskās nozīmes nav. Ir īpašības vārda nozīme, kurā jaušama politiska pieskaņa – *nesavtīgs, neaprobežots, nekatolisks, plašs, arī citu intereses pieņemošs*. Tālākos izdevumos (Webster 1865, 769) parādās politiskā nozīme: *liberālisms – brīvība no ierobežotības un fanātisma, īpaši reliģijas un politikas lietās*. Arī adjektīvam *liberal* izvērsta 7. nozīmē parādās tādi formulējumi kā *neatkarīgs savā viedoklī, nekonservatīvs, draudzīgs lielākai brīvībai valdības darbības formās*. Savukārt 20. gs. otrajā pusē politiskā nozīme ir gana skaidra (Webster's 1972, 814): *liberālisms – politiska filozofija, kas aizstāv indivīda personisko brīvību, demokrātiskas valdības formas, pakāpenisku politisko un sociālo institūciju reformu*.

Bet jau 20. gs. beigās Vebstera vārdnīcā (Webster's 1993, 1303) liberālismam ir cita ievirze: *liberālisms – politiska filozofija, kas balstās ticībā progresam, cilvēces būtiskai labestībai indivīda autonomijai, kas aizstāv politiskās un pilsoniskās brīvības, specifiski: tāda filozofija, kas uzskata valdību kā izšķirošu instrumentu sociālās nevienlīdzības mazināšanai (piem. saistībā ar rasi, dzimti vai šķiru)*. Tādējādi no strāvojuma, kas atbalsta indivīdu pret valdību, amerikāņu liberālisms ir pārvērties par gluži vai sociālistisku filozofiju, kas paredz valdībai plašas un izšķirošas prerogātas.

Savukārt jaunākais Oksfordas vārdnīcas 3. izdevums (2024) izšķir divus liberālismus – veco un jauno: 4. *tāds, kas atbalsta sociālas reformas un zināmu valsts iejaukšanos ekonomikas un sociālā taisnīguma jautājumos; kreiss*; 5. *tāds, kas atbalsta indivīda tiesības, pilsoniskās brīvības un politiskās un sociālās reformas, kas virzītas uz individuālo brīvību vai demokrātiju ar minimālu valsts iejaukšanos*.

Šāda pieceja atspoguļo korpusos redzamo termina ļoti atšķirīgo izpratni.

Latviešu valodā *liberālis* un *liberālisms* parādās Valdemāra vārdnīcā (1872, 226), tulkots kā *brīvprātis vai brīvnieks*; liberālisms kā *brīvprātība, brīvniecība*. Tātad vārda sākotnējā nozīme ir *brīvdomātājs (brīvprātīgais* 20. gs. otrajā pusē zaudēja šo nozīmi). Taču jau desmit gadus iepriekš vārds atrodams *Pēterburgas Avīzēs* (1862, 106) un skaidrots kā *brīvprātīgs, pēc brīvības cēsiņš*, un uzsvērts, ka *liberāļi jeb brīvprātnieki katrā valstī ir īpaša ļaužu partija, kas brīvas domas un runas valstī, baznīcā un zināšanās aizstāv*.

Šī nozīme un latviskais skaidrojums, papildināts ar piezīmi – *pretstats radikālim*, tiek uzturēts visās vārdnīcās līdz pat padomju okupācijai. Šī nozīme bija visai stabila un kopumā dažādu uzskatu piekritēju vidū pieņemta. Tiesa, latviešu presē jau kopš 1878. gada atrodam daudzus, kam plašā brīvības ideja liekas netikama un kas norāda uz tās iespējami destruktīvo vai izlaidīgo rezultātu, kā arī stipro un gudro pārlieku lielo varu šādas brīvības apstākļos.

Ulmaņa laikos liberālisma individuālistiskās iezīmes tiek īpaši akcentētas arī pamatstraumes literatūrā. Taču vārda pamatnozīmi šie noraidošie vērtējumi neapšaubīja.

Svešvārdu vārdnīcas padomju laikā ir krievu vārdnīcu tulkojumi, šis fakts netiek slēpts, saturs ir papildināts ar atsevišķiem vārdiem, bet politisko terminu skaidrojumi tiek precīzi pārcelti no Maskavas izdevumiem. Pirmajā padomju Svešvārdu vārdnīcā liberālismam atvēlēta vesela sleja: liberālisms savā laikā bijis mērens, bet tagad kļuvis dziļi reakcionārs, kontrrevolucionārs, nikns, satrunējis. Apraksts pamatots ar Ļeņina citātu, ka liberālisms ir ļaunāks par reakciju (Felhūns, Gūtmanis, Žukovs 1951, 201). Definīcija sekojošajās vārdnīcās pakāpeniski saīsinās, 1978. gadā (Cepurniece, Felhūns, Gūtmanis 1978, 427) to veido trīs teikumi, un tā vairs nav klaji agresīva, tomēr negatīva un nosodoša.

Padomju laika literārās valodas vārdnīcā *liberālisms* raksturots visai mēreni, uzsverot tā buržuāzisko un individuālistisko ievirzi (Ceplītis 1980, 653). Tā kā tekstu korpusu padomju laikā bija ideologizēts, īpašas novirzes no vārdnīcu sniegtās nozīmes nav novērojamas.

Šodien Tēzaurs un MMVV ir saglabājušas tradicionālo liberālisma skaidrojumu, kas akcentē maksimālu indivīda, preses, vārda un ticības brīvību; iestājas par valsts neiejaukšanos ekonomiskajā dzīvē.

Savukārt, pārlūkojot mūsdienu latviešu valodas lietojuma korpusu, redzam blakus tradicionālajai arī radikālo un kreiso virzienu, turklāt tas attiecināts tieši uz Latvijas politisko situāciju un tās izpratni, piem.:

- (1) *Man ir nelabas aizdomas, ka mūsdienu kreisie liberāļi ir pagātnes komunistu reinkarnācija.* (Hermanis 2016)
- (2) *Latvijā nevajadzēs pat piedraudēt. Latvieši paši atdos savu brīvību liberālīfašismam.* (Latvijas Avīze 28.09.2021.)

Tādējādi varam secināt, ka gan angļu, gan latviešu valodā liberālisma jēdziens ir kļuvis polisemantisks, proti, modernais liberālisms paredz aktīvu valsts iejaukšanos sabiedrības dzīvē, un, būdams visai tuvs radikālam sociālismam, ir klajā pretrunā ar veco liberālisma izpratni. Turklāt jaunajam liberālismam raksturīgais radikālisms ļauj to lietojumā kombinēt ar tradicionālajam liberālismam pretējiem jēdzieniem, piem., *liberālīfašists, liberālkomunists* u. c. Angļu valodas vārdnīcās šī nozīmju dalīšanās pēdējās desmitgadēs ir fiksēta, latviešu vārdnīcās palikusi tradicionālā liberālisma definīcija.

Literatūra

2024. liberal (adj. & n.). *Oxford English Dictionary*. <https://doi.org/10.1093/OED/5194791782>.
- Ceplītis, Laimdots. 1980. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga: Zinātne.
- Cepurniece, Solveiga, Feldhūns, Ābrams, Gūtmanis, Ābrams. 1978. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Liesma.
- Drawneeks, Jehkabs. 1886. *Sweschu wahrdu grahmata: grahmatneekuum un laikrakstu lasitajeem*. Jelgawa: H. Allunans.
- Feldhūns, Ābrams, Gūtmanis, Ābrams, Žukovs, Leonards. 1951. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Hermanis, Alvis. 2016. *Dienasgrāmata*. Rīga: Neputns.
- Johnson, Samuel. 1755. *A Dictionary of the English Language*. Edition in two volumes. London: J. Strahan.
- Latvijas Avīze*. 28.09.2021.
- Littleton, Adam. 1703. *Linguae Latinae Liber Dictionarius Quadripartitus*, 4th ed. London: Rawlins et al.
- Murray, James, A. 1933. *The Oxford English Dictionary*. Vol. 6. Oxford: Clarendon Press.
- Pēterburgas Avīzes*. 1862. 11.

- Rose, Jahnis. (sast.). 1918. *Sweschwahrdū grahmata ar dsihwē un rakstos wisbeeschak leetojamo sweschwahrdū paskaidrojumeem*. Rigā: J. Roses grahmatu veikals.
- Valdemārs, Krišjānis. 1872. *Kreewu-latwesschu-wahzu wardnize*. Moskwa.
- Webster, Noah. 1828. *An American Dictionary of the English Language*. New York: S. Converse.
- Webster, Noah. 1865. *An American Dictionary of the English Dictionary*. Springfield: G. & C. Merriam.
- Webster's New World Dictionary of the American language*. 1972. Second College Edition. Cleveland, New York: William Collins, World Publishing Co. Inc.
- Webster's Third New International Dictionary of the English Language*. 1993. Springfield, MA: Merriam-Webster.
- Wittgenstein, Ludwig. 1986. *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.

TULKOŠANAS PROFESIJU NĀKOTNE LATVIJAS DARBA TIRGŪ

Ieva Zauberga

Tulkošanas studiju pētniece
zaubergaieva@gmail.com

Sekojošā līdži norisēm publiskajā telpā, radies secinājums, ka šobrīd Latvijā tulkošana ir maznovērtēta profesija. Vēl aizvien acīmredzot sabiedrībā pastāv uzskats, ka tulkošana ir svešvalodu apguvei pakārtota darbība. Pietiek ar to, ka attiecīgais cilvēks pārzina kādu svešvalodu, lai tam uzticētu pat stipri sarežģītus tulkošanas uzdevumus. Piem., tiešraidē TV tulkot interviju ar Eiropas Centrālās bankas prezidenti Kristīni Lagardu vai Ukrainas prezidenta Zeļenska preses konferenci. Rezultātā tiek translēti neprofesionāli, gandrīz nesaprotami tulkojumi sliktā latviešu valodā. Vaina šeit gulstas ne tikai uz pašu tulku, kam vajadzētu izvērtēt savas spējas, bet arī uz pasākumu organizētājiem, kam vajadzētu izvēlēties tulkus atbilstīgi un pēc profesionāliem kritērijiem.

Pirms 20 gadiem, kad gatavojāmies stāties ES, Eiropas Komisija aktīvi iesaistījās, lai nodrošinātu nepieciešamo latviešu tulku skaitu darbam ES institūcijās. Latvijas Universitātē tika izveidota īpaša Eiropas Komisijas atbalstīta konferenču tulku sagatavošanas programma; mutiskā tulkošana tika nošķirta no rakstiskās tulkošanas, izveidojot divas maģistrantūras programmas, kuru mērķis bija sagatavot absolventus tādā līmenī, lai viņi varētu nokārtot starpinstitucionālos akreditācijas testus un strādāt ES mutiskās un rakstiskās tulkošanas dienestos. Briselē izdevās nokomplektēt pietiekami lielas, augsti profesionālas tulku un tulkotāju komandas, kuru vidējais vecums šobrīd ir 45–50 gadi. Tātad šobrīd īpašas vajadzības pēc latviešu tulkiem un tulkotājiem ES institūcijās nav, bet nepieciešams nodrošināt pēctecību; nevar ignorēt arī vietējā tirgus vajadzības. Tomēr 2023. gadā LU pieņēma lēmumu abas programmas slēgt, atrunājoties ar augstām izmaksām un, šķiet, neizprotot to, ka bez profesionāliem tulkiem un tulkotājiem neiztikt ne tagad, ne nākotnē, ja gribam, lai latviešu valoda izskan gan šeit pat Latvijā, gan ārpus tās robežām un lai to no aprītes neizstumtu angļu un citas valodas.

Runājot par tulkošanas nākotni, noteikti jāpiemin straujā tehnoloģiju attīstība. Nereti tiek uzdots jautājums par to, vai tulkošanas uzdevumus jau pavisam drīzā nākotnē neveiks dažādi augsto tehnoloģiju rīki un mākslīgais intelekts (MI).

Nenoliedzami moderno tehnoloģiju straujā attīstība un izplatība atstājusi lielu ietekmi uz visām profesijām, arī tulkošanu.

Rakstiskā tulkošana tika skarta vispirms un pēdējo 10–15 gadu laikā paspējusi piemēroties un izmantot tehnoloģiju radītās priekšrocības. Jau sen tulkošanas process vairs nesākas ar tulkotāju, kas apsēžas pie baltas lapas un tulko tekstu teikumu pa teikumu. Ieviesti dažādi rīki, kurus izmantojot tulkotājs vispirms ļauj rīkiem veikt pirmstulkošanu un tikai pēc tam skatās, kuri oriģinālteksta segmenti būs jātulko pašam tulkotājam. Tulkotājam bieži jāveic nevis tulkošanas, bet rediģēšanas uzdevumi.

Mutiskie tulki ilgi dzīvoja ar domu, ka tulkošanas rīki neskars dzīvo saziņu, bet kovidā ierobežojumi strauji izmainīja arī mutiskās tulkošanas ikdienu. Tika ieviesta attālinātā tulkošana – gan hibrīdsanāksmēs, gan arī pilnīgi attālināti. Pēdējos gados aktualizējies jautājums,

vai mašina (rīks) spēj/spēs pilnībā iztikt bez cilvēka klātbūtnes un vai tulka profesija nav lemta aizmirstībai.

Privātajā tirgū tādas starptautiskās kompānijas kā KUDO un INTERPREFY samērā sekmīgi nodrošina mutisko tulkošanu ar MI palīdzību jau šodien – lētāk, vienkāršāk, bet ne bez problēmām:

- 1) MI netiek galā ar akcentiem, humoru, metaforām, personvārdiem (Downie 2020, 38);
- 2) bieži sastopama nevienmērīga tulkojuma kvalitāte atkarībā no pieejamo datu apjoma dažādās valodās (visvairāk datu ievadīts angļu un spāņu valodā, latviešu valoda ievērojami atpaliek);
- 3) nav atrisināts konfidencialitātes jautājums (visi dati nonāk globāli kopēji pieejamā mākonī, aktīvi tiek veidoti autonomi mākoņi (ang. *dedicated clouds*));
- 4) pazūd kontekstuālā niansētība (Downie 2020, 116), bet diplomātijā nianse ļoti būtiskas.

Šobrīd ES dienestu attieksme pret tulkošanas rīkiem ir piesardzīgi ieinteresēta. Tiek atzīts, ka zema profila sanāksmēs ar nelielu valodu režīmu rezultāti ir labi, bet augstāka līmeņa ar diplomātijas niansēm saistītos pasākumos bez profesionāliem tulkiem neiztikts arī vēl tuvākā vai pat tālākā nākotnē.

Šajā kontekstā skaidrs, ka tradicionālās tulku/tulkotāju sagatavošanas programmas jāpārskata. LU jau pieņēmusi lēmumu slēgt esošās tulku un tulkotāju sagatavošanas programmas. Tomēr pilnībā bez tulkošanas speciālistiem nevarēs iztikt. Funkcionējam taču multilingvālā sabiedrībā, ES pasludinājusi multilingvismu par vienu no savas pastāvēšanas stūrakmeņiem; katram ES pilsonim dotas tiesības funkcionēt savā dzimtajā valodā ne tikai savā valstī, bet arī starpvalstu saziņā. Arī Latvijā ir pietiekami daudz situāciju, kad tulkojumu tomēr vajag, un, ja tas netiek veikts labā kvalitātē, rodas pārpratumi un neērtas situācijas. Tādēļ būtu žēl, ja LU atteiktos no uzdevuma sagatavot speciālistus multilingvālas saziņas nodrošināšanai profesionālā līmenī.

Precedenti jau bijuši citās ES dalībvalstīs – īpaši Somijā, Dānijā, daļēji arī Zviedrijā, kur sabiedrībā pastāv uzskats, ka visi tāpat jau sazinās tikai angļiski, tulkošana procesus tikai sarežģī, sadārdzina, radot lieku slogu nodokļu maksātājiem. Arī ES institūcijās šīs valstis īpaši nepieprasa/nepieprasīja tulkojumu savās valodās, un tulku rindas saruka. Līdz nonāca kritiskā brīdī, kad nebija vairs pietiekami daudz tulku, lai vienlaikus nodrošinātu mutisko tulkojumu kaut divās kabīnēs (seši tulki). Šobrīd abas minētās valstis iegulda lielus resursus, lai tulku rindas atjaunotu.

Valodu jautājums vienmēr bijis ar politisku nokrāsu, un pēdējā laikā tas kļuvis vēl jo aktuālāks. Latvijā valodai ir izteikta politiskā konotācija, valoda vienmēr ir bijusi identitātes jautājums; tā sistemātiski bijusi pakļauta citu valodu radītam spiedienam. Tādēļ vēl jo nepieņemamāka šī atteikšanās no profesionālas tulkošanas iespējām nākotnē.

Jaunas tulkošanas programmas atvēršana ir ļoti laikietilpīgs process – sākotnējās formalitātes, kandidātu atlase vai atrašana, pats mācību process – vismaz pieci gadi. Tādēļ būtu vēlams, lai LU tulku un tulkotāju sagatavošanu turpinātu bez liekiem pārrāvumiem. Bijušās programmas varētu modificēt, apvienojot gan tulku, gan tulkotāju sagatavošanu un ieviešot modeļus, kuri atbilst Latvijas darba tirgus vajadzībām un kurus nākotnē nepieciešamības gadījumā varētu izvērst, lai papildinātu latviešu tulku un tulkotāju rindas ES institūcijās.

Programmai būtu jākoncentrējas uz galvenajām prasmēm:

- 1) izmantojot pieejamajos tulkošanas rīkus, spēt ātri un korekti iztulkot tekstus rakstiski;
- 2) spēt nodrošināt secīgo tulkošanu un kontakttulkošanu (piem., slimnīcā, policijas iestādēs, tiesā, migrācijas dienestā);
- 3) spēt veikt sinhrono tulkošanu konferencēs neatkarīgi no tā, vai tās organizētas klātienē vai attālināti.

Atšķirībā no iepriekšējām programmām absolventiem būtu plašāks profils. Vajadzētu izvērst kontakttulkošanas iemaņu apguvi, jo pieprasījums pēc tulkiem policijas, migrācijas, tiesas dienestos tikai pieaugs. Programmas mērķis būtu sagatavot plaša profila tulkošanas profesionāļus, kas var tulkot gan rakstiski, gan mutiski, veiksmīgi navigējot vietējā darba tirgū un nepieciešamības gadījumā, pastiprinot attiecīgos moduļus, varētu tikt sagatavoti arī darbam ES institūcijās.

Noslēgumā jāuzsver tas, cik ļoti nepieciešams sabiedrībā būtu plašāk un skaļāk runāt par tulkošanas jautājumiem, lai celtu vispārējo izpratnes līmeni par tulkošanas nozīmi un specifiku:

- 1) publiskajā telpā bieži atrodami slikti tulkojumi. Nevis tāpēc, ka Latvijā nebūtu labu tulku un tulkotāju, bet tādēļ, ka nereti tiek piesaistīti neprofesionāli cilvēki, jo kopumā trūkst izpratnes par to, ka kvalitatīvs tulkojums bez labām valodas zināšanām prasa arī profesionālu sagatavotību;
- 2) organizējot pasākumus ar mutisko tulkošanu, nepieciešams rūpīgāk pārdomāt loģistikas aspektus, neatstājot tulkošanas organizēšanu sekretāres pārziņā kā maznozīmīgu sīkumu;
- 3) latviešu valodas noturība ir atkarīga arī no tā, cik lielā mērā un apjomā un cik veiksmīgi tā tiek un tiks lietota starpkultūru saziņā. Profesionālu tulku un tulkotāju ieguldījums šeit var būt izšķirīgs.

Literatūra

Downie, Jonathan. 2020. *Interpreters vs Machines: Can Interpreters Survive in an AI-Dominated World?* London and New York: Routledge.

VALODA LINGVISTISKAJĀ, PROSODISKAJĀ UN ŽESTU MIJEDARBĪBĀ

DÉNOMINATIONS PHRASTIQUES DE NIVEAU GÉNÉRIQUE EN TANT QUE GESTES DÉICTIQUES

Olga Billere

Latvijas Universitāte
olga.billere@lu.lv

Sous terme “ dénomination phrastique de niveau générique ” nous comprenons une unité 1) à une fonction multidimensionnelle ; 2) figée sémantiquement et formellement ; 3) exprimant une vérité universelle ; 4) souvent métaphorique, codifiée ; 5) pourvue de rime et de rythme (Anscombe 2003 ; Beaulieu 2019 ; D’Andrea 2017).

Le corpus des unités mentionnées est constitué à partir des sources phraséologiques et parémiologiques écrites comme dictionnaires (Dournon 1993 ; Maloux 1995), aussi bien qu’à partir des ouvrages cités dans la bibliographie. Ainsi nous avons constitué le corpus de 1432 cas d’emploi en contexte (sur les sites Internet, dans des articles de presse, blogs, bases des données (GERFLINT), enregistrements audios) de 325 unités.

En parlant du geste, Olivier Losson mentionne trois nuances à tenir compte. Premièrement, l’absence de définition précise, deuxièmement, la dissemblance de définition selon le domaine et, finalement, la fonction essentielle du geste dans la communication – la transmission du message codifié par destinataire et reconnaissable par destinataire (Losson 2000).

Dans le cas du geste verbal, selon Sergueï Tchougounnikov, nous avons affaire à une “ déformation ” ou un “ déplacement ” des significations des constituants, scindés par le rythme (Tchougounnikov 2016, 42). Comme pour le geste physique, le locuteur “ crée ” une signification que l’auditeur décrypte (Piotrowski 2020, 11).

Compte tenu que 1) la parémiologie moderne connaît un manque significatif – celui de typologie pertinente à critères de nature homogène qui permettraient les regroupements aussi dissemblables que possible ; 2) les trois phénomènes mentionnés utilisent le système ou suite de symboles destinés à représenter et à transmettre une information, donc leur fonction dans la communication s’avère coïncider, nous considérons possible classifier des dénominations phrastiques de niveau générique en recourant aux schéma proposé par Colletta (2004) et par McNeill (1992) pour des gestes coverbaux (gestes, mimiques et actions non verbales qui accompagnent les productions langagières).

Notre analyse identifie des unités 1) à fonction représentationnelle ou référentielle ; 2) de cadrage ; 3) de structuration ; 4) performatifs et 5) déictiques.

Nous allons nous focaliser sur ces derniers, car le fait que les unités phrastiques de niveau générique qui, par nature, soient détachées de tout ancrage référentiel spatio-temporel, énonciatif, ou autre, actualisés dans un contexte, acquièrent une dénomination

spécifiée et servent à désigner une personne ou un endroit concret, nous paraît digne d'attention.

Ainsi, dans huit cas d'emploi sur neuf, l'unité *Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras* a un sens générique " mieux vaut s'assurer d'une chose plutôt que de tout risquer pour avoir plus et ne rien posséder " (Dournon 1993, 273). Néanmoins, dans le discours d'André Flahaut, ministre du Budget, de la Fonction publique et de la Simplification administrative de la Fédération Wallonie-Bruxelles nous constatons l'emploi spécifique de l'unité mentionnée où *tu* désigne 'nous', équivaut au locuteur et ses collègues du parti :

- (1) Mais « *un tiens vaut mieux que deux tu l'auras* », philosophe le ministre du Budget, de la Fonction publique et de la Simplification administrative de la Fédération Wallonie-Bruxelles. « *Ce n'est pas facile à faire accepter, mais je crois qu'aujourd'hui, dans le décret, il y aura ce référentiel, il y aura une inspection conjointe pour voir le contenu et la façon dont ce sera donné dans l'enseignement catholique, et dans l'enseignement officiel.* » (RTBF 22/09/2015)

La même unité nous offre l'exemple de l'ancrage objectal, en dénommant deux modalités de réalisation du cours de citoyenneté dans l'enseignement primaire dès 2016.

Autre exemple de l'ancrage énonciatif (subjectal) où " toi " de l'unité phrastique de niveau générique se réfère à l'identité du locuteur, nous offre le suivant cas d'emploi de l'unité :

- (2) *Enfant, j'ai souvent entendu lorsque je me décourageais face à une situation qui me paraissait impossible : « aide toi et le ciel t'aidera ! »* (Topchretien 2024).

Ce cas nous paraît intéressant car l'unité multiplie la position d'autrui afin de former un triangle entre locuteur et ses deux adversaires. En plus un des adversaires est une force divine.

En ce qui concerne l'emploi déictique des unités qui portent sur le temps, les locuteurs choisissent celles à dichotomie *présent/futur* ou *présent/passé*. Notamment, la structure de ces unités inclut des indicateurs temporels comme *aujourd'hui, demain, hier*, ainsi que *matin, soir*.

- (3) *Demain il fera jour
Quand doucement tu vois partir,
Le jour qu'on ne peut retenir
Quand le lumière s'éteint
Tu te dit qu'avant c'était bien* (Echolali 2024).

Ce cas d'emploi de l'unité phrastique de niveau générique est considéré en tant que déictique car l'auteur précise la date du départ en ancrant l'événement mentionné dans le temps.

Quant aux emplois à l'ancrage spatial des unités phrastique de niveau générique, les locuteurs préfèrent recourir aux unités avec l'opposition *ici/là, près/loin* où le point intermédiaire immobile est locuteur lui-même.

- (4) " - *La création d'une école et d'un centre de soin sur cette île sera mon premier projet humanitaire. J'ai bien réfléchi, **qui va doucement va loin**. Je ne veux pas que nous vivions en autarcie loin de la civilisation, nous pourrions retourner en ville...* " (Dupea 2020, 56).

L'adverbe *loin* de l'exemple cité renvoie à une île mentionnée dans le roman.

Nous avons également constaté que, si l'unité est ancrée, elle l'est dans plusieurs " niveaux " (78 % de cas) : subjectal et temporel, objectal et spatial, comme dans l'exemple d'emploi de l'unité où il s'agit de la création d'un " France service " dans chaque canton :

- (5) " "*C'est dans les vieux pots qu'on fait la meilleure soupe*". [...] *La création d'un point de contact unique rassemblant toutes les missions de l'État n'a pourtant rien de nouveau :*

le dispositif existe depuis 10 ans, rappelle Me Emmanuel Duru, avocat spécialiste de droit public. ” (Duru 2019).

Ici, le locuteur reprochant à M. Macron l’annonce d’une nouveauté qui n’est que la reprise de ce qui existait déjà, réalise l’ancrage objectal et spatial des “ vieux pots ” qui deviennent désormais les centres de services en France, mentionnés dans le discours. L’expression “ la meilleure soupe ” représente également le cas de l’ancrage subjectal, en désignant implicitement le cuisinier, M. Macron, et l’ancrage objectal qui sous-entend un bon fonctionnement de ce système.

Ainsi, les unités phrastiques de niveau générique acquièrent une fonction déictique, articulent l’énoncé sur la situation particulière dans laquelle il est produit. Les cas d’emploi déictique constatés se réfèrent à l’identité du locuteur (l’encrage subjectal), à l’objet dont il parle (l’encrage objectal), au temps (l’ancrage temporel) ou à l’endroit de l’énonciation (l’encrage spatial).

Bibliographie

- Anscombre, Jean-Claude. 2003. Les proverbes sont-ils des expressions figées ? *Cahier de lexicologie*, n° 1, 159–173.
- Beaulieu, Marie Anna Polo de. 2019. Usages et fonctions des proverbes dans le Ci nous dit. *Le tonnerre des exemples*. Rennes, PUR, 345–366. <https://doi.org/10.4000/books.pur.132174>
- Colletta, Jean-Marc. 2004. *Le développement de la parole chez l’enfant âgé de 6 à 11 ans*. Liège : Mardaga.
- D’Andrea, Giulia. 2017. Qui dit proverbe... dit rythme ? *Proverbe*, n° 31, 101–118. <https://doi.org/10.4000/scolia.391>
- Dournon, Jean-Yves. 1993. *Dictionnaire des proverbes et dictons de France*. Paris : Hachette.
- Dupea, Éva. 2000. *Instincts. T. 2 : 3 – 1 = 0*. Vanves : BMR.
- Duru, Emmanuel. 29/04/2019 18 h16. *Annonces d’Emmanuel Macron sur l’accès au service public : « C’est dans les vieux pots qu’on fait la meilleure soupe »* Disponible sur <https://www.valeursactuelles.com/politique/annonces-demmanuel-macron-sur-laccés-au-service-public-cest-dans-les-vieux-pots-quon-fait-la-meilleure-soupe> [Consulté le 12/12/2023].
- Ecolali. 2024. Disponible sur <https://www.echolali.fr/files/demain-il-fera-jour.pdf> [Consulté le 12/12/2023].
- Losson, Olivier. 2000. *Modélisation du geste communicatif et réalisation d’un signeur virtuel de phrases en langue des signes française*. Thèse de doctorat. Université de Lille 1.
- Maloux, Maurice. 1995. *Dictionnaire des proverbes, sentences & maximes*. Paris : Larousse.
- McNeill, David. 1992. *Hand and mind: What gestures reveal about thought*. Chicago, University of Chicago Press.
- Piotrowski, David. 2020. Sémiogenèse : premiers instants. *Signifiances* (Signifying), n°4(1), 1–19. <https://doi.org/10.18145/signifiances.v4i1.267>
- RTBF (Radio-Télévision Belge de la Communauté française). 22/09/2015. Cours de citoyenneté : « Un tiens vaut mieux que deux tu l’auras ». Disponible sur <https://www.rtb.be/article/cours-de-citoyennete-un-tiens-vaut-mieux-que-deux-tu-l-auras-9086873> [Consulté le 22/01/2024].
- Tchougounnikov, Sergueï. 2016. « L’écriture et le graphisme à l’ère de la linguistique psychologique ». *Écriture(s) et représentations du langage et des langues*, n°9, 21–33.
- Topchretien (2024). Disponible sur <https://topmessages.topchretien.com/texte/aide-toi-le-ciel-taidera/> [Consulté le 12/12/2023].

ENTRE L'AUDIBLE ET LE VISIBLE : L'INTERACTION AVEC L'ENVIRONNEMENT DANS LE ROMAN DE CARLO COLLODI " LE AVVENTURE DI PINOCCHIO "

Jeļena Gridina

Université de Lettonie

jelena.gridina@lu.lv

Notre corps joue un rôle essentiel dans la communication. Il n'est pas seulement un outil d'interaction avec soi-même et avec les autres, mais aussi avec l'environnement qui nous entoure. Les mouvements de notre corps produisent également des sons qui ont une valeur communicative dans nos interactions sociales. En d'autres termes, notre corps est un acteur à part entière dans le processus communicatif. Dans cette contribution nous allons nous pencher sur le côté audible de ces interactions.

Notre étude est basée sur les théories linguistiques de Fernando Poyatos (2002a, 2002b, 2002c) qui a établi une classification des éléments non-verbaux. Cette classification sera appliquée à l'analyse des éléments audibles dans le roman de Carlo Collodi *Le avventure di Pinocchio* (Collodi 1983).

Les objectifs de la présente étude : passer en revue et classifier les éléments phonokinésiques, c'est-à-dire les kinésiques audibles que nous produisons lors des mouvements, selon la classification proposée par F. Poyatos (2002c), d'en analyser les moyens linguistiques et proposer une tentative de répertoire ces moyens linguistiques en italien, sans pourtant nous attarder sur les silences et les qualités primaires de la voix.

Le bruitage est une partie intégrante de la sémiotique du cinéma. Dans le texte littéraire où la fruition passe seulement par la lecture, le bruitage est basé sur les choix conscients de l'auteur qui permet de construire une dimension multisensorielle pour le lecteur. Selon Poyatos (2002c), les aspects phonokinésiques sont souvent négligés. De nombreux ouvrages traitent le côté non-verbal, le rapport entre le verbal et le non-verbal (Diadori 2012, 2018 ; Anolli, 2012 ; Nobile 2019 ; Sobrero 2006). En ce qui concerne phonokinésique, on peut mentionner les recherches de Kateřina Valentová (2019).

F. Poyatos (2002a, 2002c) distingue quatre types de mouvements selon que nous sommes en contact avec nous-mêmes, d'autres personnes, des animaux ou des objets. Le roman de Carlo Collodi (1983) offre une grande palette de typologies des sons différents, à savoir : les sons des pas ; les cris et les bruits de la foule ; les sons des instruments de musique ; les sons de la mer ; les sons des outils etc. qui peuvent être répertoriés selon les catégories suivantes :

- Le son des auto-adaptateurs : le son de l'auto-contact. Dans cette catégorie on répertorie les sons issus de l'auto-contact.

(1) *Appena maestro Ciliegia ebbe visto quel pezzo di legno, si rallegrò tutto; e dandosi una fregatina di mani per la contentezza, borbottò a mezza voce.*

'Apercevant ce morceau de bois, Maître Cerise devint tout joyeux et, se frottant les mains, marmonna.' (traduction de Sartirano, Collodi 2002)

- Le son des alter-adaptateurs : des sons évoquant l'interaction avec les autres, à la fois d'une manière tactile-visuelle et tactile-visuelle-audible (Poyatos 2002c).

- (2) *Ma non fece a tempo : perché Pinocchio stese la gamba sotto la tavola e gli consegnò una pedata negli stinchi.*

‘Sans succès car, sous la table, Pinocchio lui décocha un bon coup de pied dans les tibias.’ (traduction de Sartirano (Collodi 2002))

- Le son des adaptateurs corporels. Dans cette catégorie sont classifiées des actions audibles comme *mordre, croquer, mâcher* etc. :

- (3) *Alla fine, non trovando altro nella greppia, si rassegnò a masticare un po’ di fieno: e dopo averlo masticato ben bene, chiuse gli occhi e lo tirò giù.*

‘Finalement, ne trouvant rien d’autre dans sa mangeoire, il se résigna à mastiquer un peu de foin.’ (traduction de Sartirano (Collodi 2002))

- Le son des adaptateurs d’objets : contact avec des artefacts (par exemple, des meubles, une cloche) ou les objets de l’environnement (par exemple, le sol, le mur, un arbre), réalisé principalement avec les mains et les pieds (Poyatos 2002c), dénotant avec précision l’humeur et l’état émotionnel du personnage.

- (4) *Avvedutosi che il bussare non giovava a nulla, cominciò per disperazione a dare calci e zuccate nella porta.*

‘Puisque frapper ne servait à rien, il s’en prit frénétiquement à la porte en lui donnant des coups de pieds et en la martelant avec sa tête.’ (traduction de Sartirano (Collodi 2002))

- Le son des activités médiées par les objets : extensions sonores du corps.

- (5) *E ripresa l’ascia in mano, tirò giù un solennissimo colpo sul pezzo di legno.*

‘Empoignant de nouveau sa hache, il en asséna un formidable coup au morceau de bois.’ (traduction de Sartirano (Collodi 2002))

- Les sons de l’environnement comme composants potentiels d’interaction :

- (6) *Diluviò, grandinò, tuonò spaventosamente e con certi lampi, che pareva di giorno.*

‘Le tonnerre grondait avec fracas, il tombait des trombes d’eau et même de la grêle, des éclairs éclairaient le ciel comme s’il faisait jour.’ (traduction de Sartirano (Collodi 2002))

En ce qui concerne les moyens linguistiques utilisés pour transmettre le code audible nous avons révélé les catégories sémantiques suivantes des termes relatifs aux sons et aux bruits : *tonfo* (bruit profond d’un objet lourd tombant) ; *stridere, cigolare* (faisant référence aux bruits de portes et de trappes non huilées) ; *squillo* (faisant référence aux sons de la sonnette), et souvent d’ordre onomatopéique : *pi-pi-pi, pi-pi-pi, pi-pi-pi, zum, zum, zum, zum ; pfuit-pfuit-pfuit, boum-boum-boum ; tic, tac, tic, tac, etc.*

Dans l’œuvre de Carlo Collodi il y a un riche éventail des éléments phonokinésiques, offrant un grand potentiel au niveau interprétatif. Pour les **études** ultérieures il serait intéressant de se pencher sur les aspects contrastifs des **éléments** phonokinésique, et les moyens de leurs expressions linguistiques dans des langues différentes.

Bibliographie

- Anolli, Luigi. 2012. *Fondamenti di psicologia della comunicazione*. Il Mulino.
- Collodi, Carlo. 1983. *Le Avventure di Pinocchio*. Pescia: Fondazione Nazionale Carlo Collodi.
- Collodi, Carlo. 2002. *Les aventures de Pinocchio*. Traduit de l’italien par Claude Sartirano. BeQ. <https://beq.ebooksgratuits.com/vents/Collodi-Pinocchio.pdf> (Consulté le 31 mai 2024).
- Diadori, Pierangela. 2012. *Teoria e tecnica della traduzione. Strategie, testi e contesti*. Perugia : Le Monnier.
- Diadori, Pierangela. 2018. *Tradurre : una prospettiva interculturale*. Roma: Carocci editore.

- Nobile, Claudio. 2019. *I gesti dell'Italiano*. Roma: Le Bussole.
- Poyatos, Fernando. 2002a. *Nonverbal Communication across Disciplines : Volume 3: Narrative literature, theater, cinema, translation*. John Benjamins Publishing Company.
- Poyatos, Fernando. 2002b. *Nonverbal Communication across Disciplines: Volume 1: Culture, sensory interaction, speech, conversation*. John Benjamins Publishing Company, ProQuest Ebook.
- Poyatos, Fernando. 2002c. *Nonverbal Communication across Disciplines: Volume II: Paralanguage, kinesics, silence, personal and environmental interaction*. John Benjamins Publishing Company.
- Sobrero, Alberto. 2006. *Tratti paralinguistici, prossemici e gestuali*. Introduzione alla linguistica italiana. Roma – Bari : Laterza.
- Valentová, Katerina. 2019. Les échos de l'ivresse : le paralangage dans L'Assommoir d'Émile Zola. *Çédille, revista de estudios franceses*. (15), 575–606.

LE “ GESTE VERBAL ” COMME UN DISPOSITIF SPATIAL : ESSAI DE TYPOLOGIE

Serge Tchougounnikov

Université de Bourgogne, Dijon
serge.tchougounnikov@yahoo.fr

Dans le formalisme esthétique germanique (A. Riegl ; H. Wölfflin ; A. Hildebrand, cf. Tchougounnikov 2016), la notion de “ geste verbale ” est tributaire des modalités perceptives, notamment de l’interaction du toucher et de la vue. Ainsi, elle dépend également de l’opposition proche-lointain dans la mesure où la modalité tactile est associée à la proximité tandis que la modalité visuelle est associée à l’éloignement. Cette collaboration du visuel, du tactile et du cinétique conduit à l’effet défini comme la “ forme esthétique ”. Dans ce qui suit, il s’agit d’exposer les réfractions de cette conception dans le contexte russe (le cercle de M. Bakhtine, le cercle formaliste).

En effet, la même opposition conceptuelle est également mobilisée dans le “ dialogisme ” du cercle de M. Bakhtine. Dans *Marxisme et philosophie du langage* (1929), V. Volochinov, en parlant des interactions du texte rapporté et du texte support, se réfère à la dichotomie “ style linéaire – style pictural ” du “ formaliste ” allemand Heinrich Wölfflin (1915), dichotomie qui oppose la forme de la Renaissance à la forme du Baroque (Wölfflin [1915] 1983). Volochinov caractérise le “ style linéaire ” par sa tendance à créer des contours distincts et stables de la parole d’autrui (parole rapportée). En revanche, le style pictural de la transmission du discours d’autrui efface les frontières entre le contexte auctorial et le discours d’autrui (Vološinov [1929] 1998, 413–418).

Volochinov décrit l’interaction de ces deux discours sur le mode gestuel : le “ geste verbal ” est l’équivalent d’une greffe dialogique, greffe entre deux tissus textuels en interaction. L’opération assimilable au “ geste verbal ” consiste alors à extraire un fragment d’un texte rapporté et à l’intégrer dans le texte support. Elle surgit dans l’intersection de l’intérieur et de l’extérieur, de la parole intérieure et de la parole extérieure, du discours rapporté et du discours support. Ce geste verbal est tributaire de l’interaction et de la lutte des contextes. Ce déplacement de contextes signifie également le déplacement de valeurs. Il en résulte le déplacement d’“ accents sociaux ” et une transvaluation. Pour Volochinov, la dimension concrète historique de l’énoncé implique la prise en compte des éléments non verbaux de l’expression (Volochinov [1929] 1998, 312–318). C’est dans ce sens que l’évaluation ou l’appréciation fait partie du “ geste verbal ”. Le partage social de la signification se réalise par le biais de l’accent appréciatif déterminé. Dans l’oral, le locuteur distribue les accents sur tel ou tel segment de l’énoncé. Il module son intonation et de ce fait modalise son propos. Cette modalisation consiste à “ colorer ” le propos de diverses valeurs, cette “ coloration ” produit du sens plus que les mots eux-mêmes. L’interlocuteur interprète précisément cette “ gestualité ” mélodique et intonative. Ainsi, le locuteur est amené à réaliser un “ geste verbal ” appréciatif qui se compose de marques prosodiques infléchissant le sens de l’énoncé ainsi que de permutations syntaxiques fondées sur la mobilité des mots.

Cette tension voire cette lutte entre l’élément rapporté et le support a lieu dans tout acte d’insertion, de citation, à savoir, dans toute interaction verbale. Tout acte d’extraction/

insertion d'un discours rapporté dans un discours support est un acte gestuel (comme d'ailleurs tout acte appréciatif ou évaluatif dans la mesure où tout acte d'extraction d'un segment de discours oblige à juger, à peser, à évaluer). Le discours intérieur se révèle ainsi porteur de cette dimension gestuelle, d'une gesticulation intérieure qui se manifeste par le traçage de frontières entre le discours support et le discours rapporté.

Dans le formalisme russe (le cercle de l'OPOIAZ et le cercle linguistique de Moscou), le " geste verbal " s'insère lui aussi dans la dichotomie tactile – optique construite par le formalisme germanique. Participant à la spatialisation du langage, ce dispositif relève en outre de l'opposition entre le consonantisme et le vocalisme. La " forme difficile " de la théorie formaliste (définie par l'effet d'*ostranenie* ou " défamiliarisation "), est essentielle dans cette création de l'espace langagier.

Dans le formalisme, la " langue poétique " permet d'appréhender l'" état rapproché " du fait langagier et d'accéder à la dimension " tactile " ou " palpable " du langage. Les formalistes trouvent dans la poésie " transmentale " du futurisme un support opérationnel, qu'ils définissent comme " surface fort rugueuse ", concrétisation du principe de la " forme difficile ". La " surface rugueuse " opposée à la " surface lisse " correspond à l'opposition entre la " langue poétique " et " la langue de communication ". La poétique futuriste se fonde sur l'axe diamétralement opposé à la poétique symboliste caractéristique pour le " siècle d'argent " russe et perçue comme " académique ". (cf. Pomorska 1968, 86–87). Comme le symbolisme russe exploite dans sa poésie le riche vocalisme russe pour créer divers effets de " magie " et d'" incantation ", le futurisme est amené à fonder sa poétique " anti-symboliste " sur le consonantisme. Les voyelles " douces ", " chantantes ", " musicales " de la poésie symboliste se trouvent opposées aux consonnes " dures ", " désagréables ", " cacophoniques " de la poésie futuriste. Si la " musicalité " de la poésie symboliste est assimilée à la " surface lisse " de la peinture académique, à l'opposé les accumulations consonantiques de la poésie " transmentale " du futurisme sont facilement assimilables à la " surface rugueuse " de la peinture futuriste. La ligne futuriste s'oppose à la ligne symboliste comme le " pictural " contre le " musical ".

Une des conséquences de ce choix " politique " à l'intérieur de la prosodie langagière est que la poétique du formalisme russe s'intéresse particulièrement au matériau sonore consonantique. Cela facilite la découverte du principe de corrélation phonématique et du phonème défini en faisceau de traits distinctifs (Jakobson 1963) : c'est que dans le système de la langue russe le rôle distinctif des voyelles est beaucoup plus faible que celui des consonnes. Les voyelles russes ne peuvent accomplir la fonction phonologiquement distinctive que dans des positions fortes ou accentuées : la chute et la disparition des voyelles conditionne l'évolution historique de la " charpente sonore " du russe (cf. Polivanov 1974).

En termes spatiaux, cette opposition entre la " surface fort rugueuse " de l'art futuriste et la " surface lisse " de l'art symboliste coïncide de fait avec l'opposition " proche " – " lointain ". Le premier élément correspond au fait langagier " proche ", c'est-à-dire, palpable ou tactile, le second – au fait langagier " lointain ", c'est-à-dire, incorporel et visuel (optique), cette délimitation ayant pour le support phonétique l'opposition entre le consonantisme et le vocalisme. C'est là où réside la différence entre deux phénomènes esthétiques – le courant futuriste et le courant symbolique – différence entre le fait langagier proche et le fait langagier éloigné.

La philosophie des formes symboliques (1923) de Ernst Cassirer considère l'émergence du langage comme tributaire de l'hésitation entre l'articulation et la référence, entre le geste de saisir et le geste de repousser, entre l'acte de rapprocher et l'acte d'éloigner. Le modèle de Cassirer accentue la dimension symbolique et représentative équivalente au facteur visuel qui implique la mise en distance, l'éloignement (Cassirer [1923] 1972, 130–136). En revanche, le modèle formaliste accentue la dimension non symbolique et non représentative qui renvoie au facteur tactile, à la proximité. Ainsi, le modèle de la conscience de Cassirer et celui du formalisme se situent sur les deux pôles de cette entité de l'expression, entité fondée sur le double mouvement saisir – éloigner. L'opposition formaliste entre la langue de communication et la langue poétique oppose la visée référentielle à l' "immédiateté sensible", à la matérialité de l'objet immédiatement perçu. La signification, le sens étant éliminé de ce langage transmental, ce dernier devient une "préhension sensible" et une "désignation sensible". Ainsi, le modèle formaliste abandonne l'objet éloigné pour l'objet proche en "désymbolisant" la forme linguistique et en privilégiant l'articulation au détriment de la référence.

Bibliographie

- Cassirer, Ernst. [1923] 1972. *La philosophie des formes symboliques*. Tome 1. *Le langage*. Paris : Minuit.
- Jakobson, Roman. 1963. *Essais de linguistique générale*. Paris : Minuit.
- Polivanov, Evguenij. 1974. *Selected works. Articles on general linguistics*. Hague, Paris : Mouton.
- Pomorska, Krystina. 1968. *Russian formalist theory and its poetic ambience*. Hague-Paris : Mouton.
- Tchougounnikov, Serguei. 2016. « L'espace comme procédé : formalisme russe vs formalisme germanique ».
- Simonato, Elena. Moret, Sébastien. 2016. *Cinquante nuances du temps et de l'espace dans les théories linguistiques*. *Cahiers de l'ILSL*, N° 49. Lausanne : Université de Lausanne, 27–51.
- Volochinov [Vološinov], Valentin. [1929] 1998. *Marxism i filosofija jazyka* [Marxisme et philosophie du langage], Baxtin, M. [Bakhtine, M.]. 1998. *Tetraloguija* [Tétralogie]. Moscou : Labirint.
- Wölfflin, Heinrich. [1915] 1983. *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. Das Problem der Stilentwicklung in der neuen Kunst*. Dresden : VEB Verlag der Kunst.

LA FORME SCHÉMATIQUE ET LA VARIATION SÉMANTIQUE : QUEL RÔLE ATTRIBUER À UNE EXPRESSION GESTUELLE ?

Elena Vladimirska

Latvijas Universitāte
jelena.vladimirska@lu.lv

Dans la présente communication, nous nous interrogeons sur la place des indices mimico-gestuels dans la construction du sens de l'énoncé. Plus précisément, à partir des variations sémantiques d'une unité lexicale, nous analysons des régularité dans les expressions gestuelles des locuteurs lors de la réalisation de ces unités, afin de révéler des indices qui sont associables à un tel ou tel emploi.

Nous soutenons, en référence à A. Culioli, qu'il existe des opérations mentales liées à notre système sensoriel dont nous n'avons pas conscience (Culioli 2011 ; 2018), et que l'activité sensorimotrice des locuteurs – notamment leurs gestes et la direction du regard – appréhendée en conjonction avec la prosodie, peut permettre de rendre compte des opérations d'ordre mental relatives à des représentations mises en jeu et aux opérations énonciatives de la régulation et du péragé.

Sans vouloir faire un rapprochement simpliste entre le geste mental dont parle Culioli et le geste physique du locuteur, on estime néanmoins que les gestes et la direction du regard, tout comme les indices prosodiques, constituent des traces des opérations cognitives du niveau épilinguistique. Ces indices sont ainsi considérés comme étant constitutifs de la construction du sens de l'énoncé.

Le corpus est constitué à partir de la base de données audiovisuelles © YOUGLISH qui permet de visualiser et d'écouter des séquences comportant l'unité lexicale en question. Les tracés mélodiques, qui visualisent le mouvement du fondamental (la mélodie), les variations de l'intensité et de la durée, sont obtenus grâce au logiciel de traitement du son *Speech Analyzer*¹¹. Les images sont traitées avec l'utilisation du logiciel d'annotation de fichiers multimédias ELAN¹².

Dans notre étude des indices mimico-gestuels, nous prenons en considération les paramètres élaborés à partir des éléments proposés par Danielle Bouvet (1992) pour l'étude de la langue des signes française, à savoir (1) la configuration de la main ou des deux mains ; (2) l'orientation de la paume (3) l'emplacement (l'endroit où le signe se réalise) ; (4) la trajectoire de la main/des mains, sa direction, sa tension, sa vitesse (5) la direction du regard.

Ces paramètres sont pour nous révélateurs des opérations cognitives et énonciatives, et renvoient soit à la construction du contenu sémantique de l'énoncé, soit à la scène énonciative qui s'organise autour des positions de l'énonciateur (S0), du coénonciateur (S1)

¹¹ *SIL Language Technology*.

¹² ELAN (Version 6.2) [Computer software]. 2021. Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics. Retrieved from <https://archive.mpi.nl/tla/elan>

et de l'espace partagé par l'énonciateur et le coénonciateur (S'0), soit encore aux opérations du parcours, du repéage et à celle de la construction de la classe des occurrences.

Pour une analyse prosodique, nous prenons en compte (1) les variations de la hauteur mélodique – F0, (2) celles de l'intensité I et (3) celles de la durée D. Ces indices agissent aussi bien au niveau segmental qu'énonciatif (Morel&Danon-Boileau 1998; Morel & Vladimirska 2014).

En ce qui concerne notre approche sémantique, nous situons notre recherche dans le cadre de la *Théorie des Opérations Prédicatives et Énonciatives* (A. Culioli). Dans cette approche, la polysémie des unités lexicales n'est pas appréhendée à partir d'un "signifié de puissance" ou d'un "sens premier" qu'on peut abstraire de la diversité des emplois de l'unité linguistique. On postule en revanche une forme d'invariance qui constitue le centre organisateur des variations sémantiques observées (Franckel & Paillard 1998, 61). Ainsi, s'agit-il pour nous d'une représentation formelle, métalinguistique d'une unité morpho-lexicale, qu'on appelle 'forme schématique' (FS) et qui a des caractères stables et contrôlables, à partir de laquelle se construisent des formes supplémentaires qui sont des déformations de la forme de base.

FS est élaborée à partir des observations de la diversité des emplois de l'unité dans de différents contextes, avec la prise en compte de son étymologie. Notre étude s'inscrit ainsi dans la continuité de nombreuses recherches entreprises dans cette perspective : Franckel (2019 ; 2002 ; 2023) ; Camus, De Vogüé (2004) ; Camus et al. (2014) ; Ashino (2023), Paillard (2009 ; 2021), et autres).

Dans nos recherches antérieures, nous avons appliqué cette approche aux marqueurs discursifs, aux marqueurs d'approximation et aux indéfinis du français Vladimirska (2008 ; 2022 ; 2024).

Dans nos études actuelles nous nous proposons d'étudier un nom, à savoir le mot *esprit*. Ainsi, la problématique de notre recherche implique-t-elle les interrogations suivantes :

- 1) Y a-t-il des régularités dans l'expression gestuelle des locuteurs lors de la réalisation du mot *esprit* ?
- 2) Y a-t-il un rapport entre ces régularités d'une part, et les variations sémantiques d'*esprit* d'autre part ?

Les indices gestuels, repérés à partir de l'analyse de 400 occurrences du corpus, ont montré que les régularités dans l'expression gestuelle révèlent des correspondances avec les variations sémantiques du mot. Elles permettent par ailleurs d'affiner/compléter une analyse sémantique et à y rajouter une composante énonciative relative à la construction de l'espace intersubjectif de l'énoncé.

Ainsi, pour *esprit*, la réalisation gestuelle et prosodique construit une position centrée sur l'énonciateur, la plupart des gestes étant réalisée dans l'espace du locuteur, sans implication du coénonciateur.

Notre étude fait apparaître de nouvelles interrogations qui s'ouvrent sur des perspectives de la typologie énonciative des indices gestuels.

Références bibliographiques

Ashino, F. 2023. « Introduction : étude de quelques marqueurs polysémiques du français dans la théorie de l'invariance et de la variation », *Études de linguistique énonciative* Vol.2. Tokyo, 1–4. Disponible sur <https://linguistique.web.fc2.com/revue.htm>

- Bouvet, Danielle. 1992. Classification articulatoire des configurations de la main dans la langue des signes française : portée heuristique de cette classification pour la recherche des unités distinctives. *Portée* 20-2/3, 23–32.
- Camus, Remi, De Vogüé, Sarah, Mélis, Gérard (éd). 2014. Introduction : variations sémantiques et syntaxiques : aspects d'une théorie de l'invariance. *Linx*. 70/71, 7–14. <https://doi.org/10.4000/linx.1562>
- Camus, Remi, De Vogüé, Sarah. (éds). 2004. Variation sémantique et syntaxique des unités lexicales : étude de six verbes français. *Linx* N° 50. Nanterre : Presses universitaires de Paris. <https://doi.org/10.4000/linx.124>
- Culioli, Antoine. 2011. *Gestes mentaux et réseaux symboliques : à la recherche des traces enfouies dans l'entrelacs du langage* (Conférence retranscrite par R. Camus).
- Culioli, Antoine. 2018. *Pour une linguistique de l'énonciation, Tome 4, Tours et détours*. Limoges : Lambert Lucas.
- Franckel, Jean-Jacques. 2002. Le lexique entre identité et variation. *Langue française* N°133, 3–15.
- Franckel, Jean-Jacques. 2019. Rien à voir. *Information grammaticale* N°162. Leuven : Peeters, 34–40. <https://doi.org/10.2143/IG.162.0.3286712>
- Franckel, Jean-Jacques. 2023. Identité sémantique du verbe *accuser*: une disjonction de l'ombre et de la lumière. *Langue Française* N° 218, 47–56. <https://doi.org/10.3917/lf.218.0047>
- Franckel Jean-Jacques & Paillard, Denis. 1998. Aspects de la théorie d'Antoine Culioli. *Langages*, 32e année, n°129. Diversité de la (des) science(s) du langage aujourd'hui, 52–63. <https://doi.org/10.3406/lgge.1998.2144>
- Morel Mary-Annick & Vladimirska, Elena. 2014. Intonation and gesture in the segmentation of speech units: The discursive marker *vraiment*: integration, focalisation, formulation, Pons Boerderia, Salvador (dir) *Discourse Segmentation in Romance Languages*. Amsterdam: John Benjamins, 185–218. <https://doi.org/10.1075/pbns.250.07mor>
- Morel, Mary-Annick & Danon-Boileau, Laurent. 1998. *Grammaire de l'intonation*. Paris : Ophrys.
- Paillard, Denis. 2009. Prise en charge, commitment ou scène énonciative. *Langue française* 2009/2 (n° 162). Armand Colin, 109–28. <https://doi.org/10.3917/lf.162.0109>
- Paillard, Denis. 2021. *Grammaire discursive du français. Etude des marqueurs discursifs en -ment*, Brussels : Peter Lang.
- Vladimirska, Elena & Turlă-Pastare, Daina. 2022. *Une sorte de, un genre de, une espèce de : une approche multidimensionnelle des marqueurs dits 'd'approximation' (Sémantique, prosodie, regard, gestes)*. *Information grammaticale* N° 173. Peeters Publishers, 48–60.
- Vladimirska, Elena. 2008. À propos de naturellement, bien entendu et bien sûr. *Information Grammaticale* N° 119. Peeters Publishers, 3–7. <https://doi.org/10.3406/igram>
- Vladimirska, Elena. 2024 (à par.). Les indices prosodiques et mimique-gestuels comme marqueurs des opérations énonciatives. Exemple des indéfinis *n'importe qui* et *n'importe quoi*. In Actes du colloque de la TOPE. Rüdiger Köppé : Cologne.
- Vladimirska, Elena. 2008. *Vraiment : l'identité sémantique et les variations discursives*. *Estudos Linguísticos/Linguistic Studies*, 2, Edições Colibri/CLUNL. Lisboa, 275–286.

„ATRAITNES DĒLA” UN „EŽA KAŽOCIŅA” AUTORAM – 150

MĪTISKI MAĢISKAIS VIĻA PLŪDOŅA DZEJĀ: „PIRMIE AKORDI” PIEMĒRS¹³

Ingus Barovskis

Latvijas Universitāte
ingus.barovskis@lu.lv

Viļa Plūdoņa pirmais dzejoļu krājums „Pirmie akordi” iznāk 1895. gadā un ir uzskatāms par pirmo ieskatu Plūdoņa dzejas telpā un domāšanā. Tas ne tikai parāda Plūdoni kā liriski, bet arī atklāj viņa humoru un satīru. Tomēr viena būtiska līnija šajā krājumā ir saistīta arī ar mītisko domāšanu un no folkloras gūtām ietekmēm. Ieskatoties Plūdoņa personībā, var secināt, ka Plūdons uzskatāms par vienu no 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma ievērojamākajiem dzejniekiem, jo sevišķi attīstot liroepiku.

Dzejnieks dzimis 1874. gada 9. martā Bauskas apriņķa Pilsmuižas „Lejenieku” mājās. Ir zināms, ka Plūdoņa vecāmāte bijusi liela tautasdziesmu, pasaku un nostāstu zinātāja, kas veidojusi ne tikai Plūdoņa bērnību un pasaules uzskatus, bet arī šī ietekme ir saskatāma viņa daiļradē. Kā būtisks akcents pieminams, ka jau skolas laikā Plūdoni tuva ir Ausekļa dzeja, kas redzams arī viņa paša krājumā „Pirmie akordi”, lai gan atsevišķos gadījumos, analizējot šo krājumu, ir redzama arī Plūdoņa ironija un satīra par Ausekļa ideāliem, piem., pseidopanteona ideju, pseidomitoloģisko poētiku. Tāpat Plūdons ietekmējies no tautiskā romantisma filozofiskajiem uzskatiem, kas arī veido un rada folkloras tēlu un mītiskās domāšanas ietekmi dzejā.

Aplūkojot dzejoļu krājumu „Pirmie akordi”, secināms, ka mītiski maģiskais, no folkloras aizgūtais vērojams lielākoties tajās nodaļās, kur Plūdons atklājas kā liriskis, nevis satīriķis, kam veltītas vairākas nodaļas. Jāņem vērā arī fakts, ka Plūdons šo krājumu ir veidojis konceptuāli: vairāki viņa dzejas mēģinājumi tiek noraidīti, tāpēc Plūdons nolemj rīkoties līdzīgi kā Auseklis un sagatavo jau gatavu dzejoļu krājumu, ko ar Teodora Zeiferta palīdzību arī izdodas publicēt Luda Neimaņa izdevniecībā (Labrence 1974, 530).

Jāpiezīmē, ka vismaz šajā krājumā mītiski maģiskais ir nosacīti vienveidīgs un iedalāms divās kategorijās.

1. Laiktelpas realizācija, kas ir izvērstākā koncepcija šajā krājumā. Plūdons ieskicē divus laiktelpas formātus, proti, tagadne un idealizētā pagātne. Šāds princips ir raksturīgs arī nacionālā romantisma koncepcijai, uz ko norāda, piem., arī literatūrzinātniece Janīna Kursīte (1999, 359), pētot nacionālo ainavu 19. gs. dzejā. Tomēr Plūdoņa dzejā, vismaz šeit aplūkotajā krājumā, mazāk akcentēta tiek tautas kopējā pagātne un mītiskā kopatmiņa, lielāks uzsvars likts uz paša autora individuālo atmiņu. Plūdons uzsver binārās

¹³ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

opozīcijas tagadne-pagātne, un Plūdoņa izpratnē šīs binārās opozīcijas (tagadne-pagātne) saistās ar šo brīdi, faktiski realitāti un seno, mītisko laiku, ko var traktēt kā „seno brīvi” (piem., dzejolī „Dodi, Dievs”: „Dodi, Dievs, man sirdī seno brīvi – Bērnū dienu daiļo atspulgu [..]”) (Plūdons 1974, 15), kur liriskais varonis ir bērnbā, ideālā laikā, bērna brīvībā, ar jautrām jūtām, debešķīgiem sapņiem, varavīkšņojošu cerību, ideāltēliem, kas vairs nav pieejami pieaugušajam cilvēkam, kas dzīvo tagadnē. Līdzīga simboliska funkcija atklājas arī gadalaiku mijā, cikliskā laika konceptā, kur vasara simbolizē jau iepriekš minēto mītisko pagātņi un atgriešanos tajā, bet rudens/ziena – tagadni. Jāņem vērā arī tas, ka krājuma sarakstīšanas laikā Plūdons vairs nedzīvo ierastajās dzimtas mājās, kas arī šo tematisko loku viņa dzejā, iespējams, ja ne tikai sekmē, tad aktualizē. Viens no šādiem dzejoļiem konkrēti tiek nosaukts par „Uz semināru aizbraucot”, kur faktiski tiek rezumēts viss iepriekš minētais mītiskais koncepts – telpa un laiks (dzimtenes lejas, gravu birztales u. c.) tiek pamests, liriskais varonis dodas prom, slavina pagājušo, pagātnē palikušo laiku un telpu (bērnību) un akcentē arī ciklisko laiku, proti, „sveikus, ja abus uzturēs Dievs, Ziedonī jaunā tiksīmies” (Plūdons 1974, 17).

2. Folklorā bāzētu simbolu izmantojums dzejā. Kā norāda, piem., literatūrzinātnieks Valdis Ķīkāns (2003, 31), mītisko tēlu funkcijas, tostarp Plūdoņa dzejā, funkcionē kā laika dimensiju padziļinātājas. Aplūkotajā krājumā vērojami atsevišķi Plūdoņa iecienīti simboliski tēli, piem., saule, uzsverot Plūdoņa centrēšanos uz celestiālo. Saule – gan jaunavas acis, ieskicējot auglības metaforu, gan arī saule jau iepriekš minētās mītizētās pagātnes simbols, pat ieskanoties sentimentālisma akcentiem, visa pagātne un bērnbība šeit ir saules apspīdēta, ziedoņa apziedēta. Vienlaikus arī ūdens, kas simbolizē pirmatnējo, seno, aizmirsto. Vairākos dzejoļos tiek izmantots strauta tēls: dzejoļos „Tēvmāju strautam” (Plūdons 1974, 13), kur liriskais varonis kādreiz ir guvis mieru un prāta spirtumumu, cerības un ierosmes, un nu jau pēc šī aizgājušā laika tiek aicināts un jautāts, vai strauts to darīs atkal. Tāpat dzejolī „Strauta gravā” (Plūdons 1974, 13), kur strauta un plašāk ūdens simbolika šajā gadījumā ir saistīta ar mītiskajām, slepenajām zināšanām, atmiņām, senlaikiem, padziļināto, arī sapņu pasauli. Tas lielā mērā saistīts ar mītiski maģisko ūdens simboliku, kur tas ir gan dzīvības izcelšanās, gan auglības simbols, tīrības, šķīstības, kā arī htoniskais simbols. Plūdons atsaucas arī uz latviešu mitoloģijā sastopamām dievībām (piem., Laima), kā arī uz nacionālā romantisma ietekmē radītajām pseidomītiskajām būtnēm (piem., Kaunis, Milda).

Rezumējot – folkloras pasaule un mītiski maģiskais dzejā atgriežas relatīvi regulāri, piem., Plūdoņa aizsāktie liriskie tēli – senās zināšanas un senā idealizētā pagātne, ko simbolizē celestiālais, – atgriežas dzejā 20. gs. sešdesmitajos gados (Kursīte 1988, 83). Tas, protams, nav vienīgais moments. Varētu teikt, ka Plūdons kā viens no pirmajiem savā savdabīgajā veidā izmanto mūžīgos tēlus un domāšanas vismaz vienu no aspektiem. Lai arī Plūdoņa pirmais krājums varbūt nav pats spilgtākais piemērs, ja vērtē Plūdoņa daiļradi kopumā, tomēr nevar noliegt, ka tas ir jauna autora savdabīgi konceptuāls piedāvājums.

Literatūra

- Kursīte, Janīna. 1988. *Laikazīmes dzejā*. Rīga: Liesma.
- Kursīte, Janīna. 1999. *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne.
- Ķīkāns, Valdis. 2003. *Eiropas literārie virzieni Latvijā*. Rīga: RaKa.
- Labrence, Valija. 1974. Komentāri. *Vilis Plūdons. Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma.
- Plūdons, Vilis. 1974. Pirmie akordi. *Vilis Plūdons. Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma.

IESKATS VIĻA PLŪDOŅA DARBU VIZUĀLAJĀ NOFORMĒJUMĀ¹⁴

Austra Celmiņa-Keirāne

Latvijas Universitāte

austra.celmina-keirane@lu.lv

No visiem Viļa Plūdoņa darbu publicējumiem – gan Latvijā, gan citviet pasaulē – lielai daļai izdevumu mākslinieki veidojuši arī vizuālo ietērpju, kas veido paralēlu stāstu par Plūdoņa tekstā ietvertajām noskaņām un emocijām, vienlaikus sniedzot norādes uz vietas un laikmeta kontekstu, kādā publicējums tapis. Īpaši daudz vizuālo iespaidu varam iegūt no bērniem domātām grāmatām, kurās ilustrācija kļuvusi par primāro vēstījuma nesēju, pārņemot lasītāja iztēli un brīžiem izmantojot Plūdoņa dzeju tikai kā vadmotīvu.

Alegoriskās poēmas „Divi pasaules”, „Atraitnes dēls” un „Uz saulaino tāli” piedzīvojušas vairākus izdevumus – gan atsevišķi, gan krājumos –, un to ilustrācijas uzrāda gan stilistisko un tehnisko daudzveidību dažādu autoru izpildījumā (K. Melbārds, O. Norīts, Dž. Skulme, O. Ābols, M. Osis, L. Būmane), gan zināmu pēctecību ilustrāciju sižetu un tēlu risinājumos.

Arī Plūdoņa autobiogrāfiskā tēlojuma „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas” ilustrācijas ir sava laikmeta māksliniecisko izteiksmes līdzekļu liecinieces un skaidri izgaismo ceļu, kā mākslinieku izvēlētais literārā teksta fragments iegūst dažādas interpretācijas, bet saglabā kompozicionālo uzbūvi un noskaņu (I. Zeberīņš, R. Vītols, R. Pilādzis, J. Zuntaks). Ar īpašu vizuālo pieredzi izceļas gleznotājas M. Tabakas ilustrētā grāmata (sk. Plūdons 1980).

Plūdoņa dzejas krājumi bērniem vai atsevišķi dzejoļi (piem., „Eža kažociņš”, „Vītola stabulīte”, „Pasaciņu šūpulītis”, „Zaķīšu pirtiņa”, „Brīnumstabulīte”, „Rūķīšu grāmata”, „Rūķīši un Mežavecis”, „Lapsiņa Kūmiņa un vilks Znotiņš”, „Traucējums”, „Circenis nodevējs” u. c.) vairāk nekā gadsimta garumā piedzīvojuši vairākkārtējus izdevumus, piesaistot Latvijā atzītus māksliniekus (ilustrācijas veidojuši N. Strunke, A. Kronenbergs, R. Kasparsons, R. Pilādzis, A. Bērziņš, E. Cēsnieks, A. Jēgers, J. Pīgoznis, T. Banis, A. Liepiņš, I. Ramane, Ē. Zalcmane, I. Maurīte, A. Naumovs, A. Eglītis, A. Staka u. c.) un liekot iemīļotiem dzejas tēliem atdzimt jaunā vizuālā kontekstā katrā nākamajā jauno lasītāju paaudzē. Jaunākais izdevums ar A. Stakas ilustrācijām iznācis vēl pērnā gadā (sk. Plūdons 2023), kas apliecina nezūdošo interesi par Plūdoņa bērnu dzejā vienlaikus ietverto vienkāršību un emocionālo piesātinājumu.

Literatūra

Plūdons, Vilis. 1980. *Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas*. Rīga: Liesma.

Plūdons, Vilis. 2023. *Zaķīšu pirtiņa*. Rīga: Zvaigzne ABC.

¹⁴ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

MOTĪVU PARALĒLES PLŪDOŅA UN ASPAZIJAS DZEJĀ: MĪLAS LIRIKA¹⁵

Ausma Cimdiņa

Latvijas Universitāte
ausma.cimdina@lu.lv

Vilis Plūdonis (arī Vilis Plūdons, 1874–1940) ir dzejnieks, rakstnieks, tulkotājs, literatūras vēsturnieks, literatūras teorētiķis, viens no vizcilākajiem latviešu literatūras klasiķiem; Aspazijas (1865–1943) un Raiņa (1865–1929) laikabiedrs, literatūrvēsturiskā procesa raksturojumā nereti ar viņiem sastatīts pasaules uzskata un daiļrades motīvu paralēļu aspektā. Plūdonis un Aspazija ir sociāli aktīvi dzejnieki, un viņu debijas krājumi – Aspazijas „Sarkanās puķes” (1897) un Plūdoņa „Pirmie akordi” (1895) – izvirza viņus 20. gs. deviņdesmito gadu dzejas priekšplānā (Raiņa un Poruka dzeja vēl nav nākusi klajā, Veidenbauma dzeja cirkulē rokrakstos, atzinību un popularitāti ir iemantojis Plūdoņa „Rekviēms” (1889)).

Literatūras vēsturē ir iedibinājies uzskats, ka dzejas tehnikas un poētikas ziņā Plūdonis ir izcilākais latviešu dzejnieks: „Kā dzejas formas meistars Plūdonis stāv latviešu literatūrā pirmajā vietā.” (Zeiferts 1934, 295); „Plūdoņa dzeja ir augstākā latviešu lirikas virsotne.” (Kārklīņš 1988,14)

Ar atskatu uz Plūdoņa gandrīz jau teju noiето ceļu literatūrā Teodors Zeiferts (1934, 287) raksta: „Ap 90. gadu vidu, kad no rakstniekiem prasīja sabiedrisku ideju sludināšanu, kad sevišķi reālistiskais virziens bija noteicēja vietā, nāca Plūdonis klajā ar saviem pirmajiem darbiem. Viņa jauneklā spars neļāva viņam būt par pretinieku jaunajai strāvai, tomēr viņš nevarēja ar to kopā saplūst: viņam/Plūdonim bija pārāk spilgta ipatnība.” Proti, Aspazija un Plūdonis ir ceļā uz moderno pasaules uzskatu un rakstniecību, taču katrs savā laikmetam izaicinošā veidā, ko zināmā mērā nosaka feminīnā un maskulīnā koda literārās tradīcijas spēks. Aspaziju un Plūdoni vieno arī kopēji iedvesmas avoti (Gēte un modernā vācu lirika), un ‘trauksmes un dziņu’ laika motīvu paralēles saskatāmas arī viņu dzejā, tostarp dabas un mīlas lirikā.

Lai gan Aspazijas „Sarkanās puķes” un Plūdoņa dzejprozas krājumu „Fantāzija par puķēm. Moderna cilvēka dvēseles lāsts” (1903) saista nosaukumu līdzība, taču ziedu tēla semantikā un intonatīvajā nokrāsā šie krājumi ir spilgti pretmeti. „Sarkanajās puķēs” dominē sociālais patoss un mīla ir augšup ceļošs spēks, mīla ir laimība, sievietes mīlestība ir ziedošanās augstākas idejas vārdā. Turpretī „Fantāzijā par puķēm” dominē gremdēšanās dzejnieka dvēseles un zemapziņas dzīlēs, tās tumšākajos nostūros. Puķes (zemtekstā sievietes), to pievilcība, krāšņums un daudzveidība sevī slēpj briesmas. Tas ir mistisks, brīvu gribu paralizējošs spēks – sākotnējais vilinājums un jūsma izvēršas riebumā, „Puķu māja” izrādās neķītrības perēklis. „Fantāziju par puķēm” raksturo arī formas novatorisms – tas ir dzejprozā sarakstīts darbs, atgādinot Ničes „Tā runāja Zaratustra” rakstības stilu.

Sieviete un mīlestība ir viens no spilgtākajiem un daudzveidīgākajiem Plūdoņa dzejas caurviju motīviem, tostarp liriska ‘tīrās’ mīlas dzeja, cildinot sievišķā suģestiju, sievietes

¹⁵ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

skaistumu un tikumu, taču „Fantāzija par puķēm” atstājusi zināmu nospiedumu viņa mīlas lirikas vērtējumā. Aspazijas mīlas dzeja saņēmusi augstu novērtējumu (Birkerts 1936), un viņas dzejas cildinātāji bijuši galvenokārt ‘pretējā dzimuma’ pārstāvji. Savukārt Plūdoņa daiļrades kontekstā viņa mīlas lirika raksturota kā tās vājākais segments, to iegrāmatojot arī enciklopēdiskā izdevumā: „P. izkopies balādes, poēmas un baladeskas žanru, kļūvis par vienu no izcilākajiem dabas lirikas meistariem, guvis lielus panākumus patriot. dzejas laukā; par vājāku uzskatāma P. mīlas lirika.” (Jegermanis 2003, 451) Šo ieskatu iedibina padomju literatūrzinātne, norādot, ka „Plūdonis ir arī daudzu mīlestības dzejoļu autors. Tie visumā ir mākslinieciski vājāki nekā viņa pārējā lirika un bieži vien robežojas ar sentimentālu salkanību un erotismu” (Latviešu literatūras vēsture sešos sējumos 1957, 272).

Plūdonis ir devis ieguldījumu arī savas mīlas lirikas identifikācijā un klasifikācijā. Viņa „Kopotu daiļdarbu” 4 sējumos (1939, atkārtots izd. 1988–1989) autora paša sakārtojumā 1. sēj. izveidots dzejoļu cikls „Mīlas lirika”; 3. sēj. cikls „Mīlas balandas”, tajā iekļaujot balādes „Dūkņu sils”, „Muzikants Justs un daiļā Lauma”, „Uz jūras”, „Silarozīte”; 4. sēj. apjomīgs dzejoļu cikls „Cienības un draudzības lirika” (apsveikumi, novēlējumi, veltījumi), kas lasāmi arī mīlestības pret saviem gara radniekiem, savu zemi un tautu kontekstā. Domājot par Plūdoņa pēdējo dzejas krājumu „Lilijas sniegā. Mīlētāja dziesmas”, Jānis Rudzītis (1977, 227), krājumu kopumā atzinīgi vērtējot, raksta: „Mūsu priekšā ir mīlestības lirika, kas saucama par *ve c r o m a n t i s k u* [...] Kā jau visos Plūdoņa dzejoļos, arī šai grāmatā stila ziņā valda liela skaidrība un precizitāte.”

Pretstatā Aspazijai, kuras dzeja un dramaturģija izrādījusies visnotaļ pieprasīta mūsdienu moderno literatūras teoriju kontekstā, Plūdonis 21. gs. ideju gaismā nav pētīts, paliekot mūsdienu moderno literatūras un kultūras teoriju neskarts. Viņa mīlas lirika, sievietes tēls, maskulinās dzīves un pasaules izjūtas poetizācija un to sadursmes ar mūsdienu realitāti feministiskās kritikas gaismā varētu būt visnotaļ rosinoši momenti viņa daiļrades mūsdienīgā lasījumā un reinterpretācijā.

Literatūra

Birkerts, Pēteris. 1936. *Mīlas filozofija Aspazijas lirikā*. Rīga: J. Grīnberga apgāds.

Jegermanis, G. Plūdons Vilis. 2003. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne.

Kārklīšs, Kārlis. 1988. V. Plūdoņa dzeja. *Vilis Plūdons. Kopoti daiļdarbi*. 1. sēj. Toronto: Daugavas Vanagu apgāds, 13–24.

Latviešu literatūras vēsture sešos sējumos. 4. sēj. 1957. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Plūdons, Vilis. 1939. *Kopoti daiļdarbi, I–IV*. Rīga: Grāmatu draugs.

Plūdons, Vilis. 1939. *Lilijas sniegā. Mīlētāja dziesmas*. Rīga: Valters un Rapa.

Rudzītis, Jānis. *Raksti*. 1977. Vērtējumi un apceres par latviešu literatūru, 1935–1970. Vesterosa: Ziemeļblāzma.

Zeiferts, Teodors. 1934. *Latviešu rakstniecības vēsture*. Trešā daļa. Rīga: A. Gulbja apgādībā.

PLŪDOŅA DAIĻRADES UN UZSKATU INTERPRETĀCIJA STAĻINISMA IDEOLOĢIJĀ¹⁶

Anna Freiberga

Latvijas Universitāte
anna.freiberiga@lu.lv

Ideoloģisku apsvērumu dēļ Latvijas PSR vēlinā staļinisma periodā (1945–1953) dzejnieka Viļa Plūdoņa (1874–1940) darbi plaši izdoti netiek. Salīdzinot ar citiem Latvijai nacionāli nozīmīgiem autoriem, staļinisma perioda literatūrkritiķi nevelta lielu uzmanību Plūdoņa personībai un viņa literārajiem darbiem.

Saistībā ar Plūdoņa nāves desmito gadadienu 1950. gadā izdota jaunatnei paredzētā poēma „Uz saulaino tāli” (1950), bet gadu vēlāk – poēmu izlase „Divas pasaules”, kuras saturā iekļauti darbi „Atraitnes dēls” un „Divi pasaules” (1951).

Izdotie darbi atzinību guvuši tajos nolasāmās cīņās un revolūcijas poētikas, kā arī padomju ideoloģijai simpātisko sociālisma un aktīvā romantisma iezīmju dēļ. Šie motīvi bija plaši sastopami staļinisma perioda literatūrā. Padomju literatūrkritiķi centušies tās saskatīt arī brīvvalsts autoru darbos vai definēt kā tendences kopējā literatūras vēstures attīstībā.

Literatūrkritiķis Jānis Niedre (1909–1987) rakstā „Gadsimtu naidis” (Niedre 1945) uzstājis, ka latviešu literatūrā vēsturiski atrodami vien divi raksturīgi motīvi: naidis pret vāciešiem kā apspiedējiem un brālīgās draudzības jūtas pret krievu tautu un ciltsbrāļiem lietuviešiem. Pretestību vācu varai Niedre (1945, 2) nolasījis arī Plūdoņa balādēs.

Literatūrkritiķis un pētnieks Edgars Damburs (1910–1981) uzsvēris sociālisma un aktīvā romantisma idejas Plūdoņa dzejā, kurā tēlota savdabīga revolucionārā tematika. Dambura interpretācijā Plūdoņa dzejas „īstais kodols” meklējams īstenībai pietuvinātajā sociālajā motīvā, šķiru pretstāvē un nepatikā pret buržuāziju (Damburs 1950, 6–7).

Lai gan atzinis Plūdoņa dzeju par padomju jaunatnei interesantu, Damburs kritizējis dzejnieka Latvijas pirmās valsts laikā tapušos darbus, ko sikāk rakstā nepiemin. Patriotiskās noskaņas dzejā skaidrotas ar Plūdoņa vēlmi izpatikt prezidenta Kārļa Ulmaņa (1877–1942) varai, bet darbi uzskatāmi par nekvalitatīviem un padomju lasītajam nevajadzīgiem (Damburs 1950, 9).

Simboliem un alegorijām bagātā poēma „Uz saulaino tāli” bija pietiekami viennozīmīga, kā arī nebija apšaubāma tās saikne ar laikmetīgumu un sabiedrības pārmaiņām, kas ļāva šim darbam nonākt pie lasītājiem pēc nelielu literatūrkritiķu komentāru pievienošanas un tās jēgas skaidrojuma.

Pretēji Dambura rakstītajam par dzejnieka pielāgošanos Ulmaņa režīma ideoloģijai, Vācijā iznākušajā krājumā „Plūdoņa daiļdarbu izlase” Nora Klīve (1952, 13) uzsvērusi Plūdonim piemītošo mīlestību ne vien pret dabu, bet arī pret Latvijas brīvvalsts un dzimtenes ideju. Kā iedvesmas avots šie motīvi caurauž Plūdoņa daiļradi. Klīves interpretācijā poēma uz

¹⁶ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

„Uz saulaino tāli”, kurā Plūdonis apcerējis 1905. gada revolūcijas notikumus, pauž dzejnieka ilgas pēc labākas sabiedrības.

Dzejniekam veltītājās staļinisma laika apcerēs apzināta Plūdoņa darbu literārā vērtība, tomēr tematiski tie interpretēti atbilstoši padomju ideoloģijai. Viņa darbos nolasāma saikne ar realitāti un sociālās situācijas atspulgs, kas ļāvis izdot šos darbus stingras cenzūras apstākļos. Neapmierinātība ar pasaules netaisnību un sabiedrības kūttrumu, tai pašā laikā tiekšanās no tās izrauties, lai radītu jaunu un labāku pasauli, bija tie cīņas motīvi, ko padomju ideologi atzina par vērtīgiem lasītājam.

Kā rāda Latvijas Nacionālās bibliotēkas Kopkataloga dati, tad dzejnieka daiļrades saglabāšanā un izplatīšanā liela nozīme bijusi latviešu trimdai, kuras paspārnē iznākuši vairāki Plūdoņa darbi, piem., „Eža kažociņš” (1947), „Brīnumstabilīte” (1948), „Mazā Anduļa pirmās bērniības atmiņas” (1947), kā arī Noras Klīves sastādītais krājums „Plūdoņa daiļdarbu izlase” (1952). Šī krājuma sadaļā „Tēvzemes un patriotiskā lirika” atrodami padomju kultūras telpā tādi aizliegti darbi kā „Kauja pie Saules”, „Kūri pie Rīgas”, balādes: „Vilkacis”, „Mežotnes taure”, „Veļu laiva” u. c. piemēri.

Literatūra

Damburs, Edgars. 1950. *Ievads. Uz saulaino tāli*. Rīga: LVI.

Klīve, Nora. 1952. *Ievads. Plūdoņa daiļdarbu izlase*. [Veiverlija (Aijova)]: Latvju grāmata.

Niedre, Jānis. 1945. *Gadsimtu naidis*. Karogs, Nr. 3–4, 1. marts.

Plūdonis, Vilis. 1950. *Uz saulaino tāli*. Rīga: LVI.

Plūdonis, Vilis. 1951. *Divas pasaules*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

VIĻA PLŪDOŅA DARBS „MAZĀ ANDUĻA PIRMĀS BĒRNĪBAS ATMIŅAS” LATVIEŠU AUTOBIOGRĀFISKO STĀSTU KONTEKSTĀ¹⁷

Ieva Kalniņa

Latvijas Universitāte
ieva.kalnina@lu.lv

Viļa Plūdoņa (1874–1940) bērnības atmiņu stāsta nosaukums pirmpublicējumā bija „Taivas ciems. Iz mazā Anduļa bērnības atmiņām”, kas tika publicēts laikrakstā „Dienas Lapa” 1900. gadā. Grāmatā atmiņas publicētas 1901. gadā Rīgā, tās izdeva Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, un Pēterburgā, A. Gulbja apgādībā. Stāsts „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas” publicēts septiņpadsmit reižu, kā arī tulkots krievu valodā 1957. gadā.

Vilis Plūdons bērnības atmiņas „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas” saraksta 1901. gadā 27 gadu vecumā. Viņš ir jaunākais autobiogrāfisko stāstu autors latviešu literatūras vēsturē. Doku Atis (1861–1903) savu autobiogrāfisko stāstu „Mans dzīves rīts” publicējis 1894. gadā 33 gadu vecumā. Valdis (1865–1934) garstāstu „Staburaga bērni” publicējis 1895. gadā 30 gadu vecumā, turklāt Jānis Jaunsudrabiņš (1877–1962) darbu „Baltā grāmata” – 1914. gadā 37 gadu vecumā.

Sākot ar Ernestu Birznieku-Upīti (1871–1960), rakstnieku vecums pieaug, kad viņi atgriežas bērnības atmiņās, piem., darbs „Pastariņa dienasgrāmata” publicēts 1922. gadā, kad rakstniekam bija 51 gads. Anna Brigadere (1861–1933) darbu „Dievs, daba darbs” publicējusi 1926. gadā 65 gadu vecumā. Antons Austriņš (1884–1934) bērnības stāstu „Puiškans” publicējis 1931. gadā, kad viņam ir 47 gadi. Aspazija (1865–1943) darbus „Zila debess” (1924) un „Zelta mākoņi” (1928) publicējusi 59 gadu vecumā. Redzams, ka laika gaitā rakstnieku vecums sāk pieaugt un Plūdoņa gadu autori vairs par savu bērnību neraksta.

Plūdoņa bērnības atmiņas pēc žanra ir garstāsts – stāsts, kas noticis ar zēnu „par garajiem četriem gadiem”, no viņa ģimenes aizbraukšanas uz Taivas ciemu līdz ģimenes atgriešanās brīdim vecmāmiņas mājās Zemgalē. Tekstu veido trīspadsmit īsas notikumu epizodes, stāsts ir rakstīts pirmajā personā, bet tajā ir ‘es’ kā bērns un ‘es’ kā pieaugušais (divu dažādu vecuma vērojumi un atziņas, vērtējumi). Stāsts sākas 1876. gadā, ilgst četrus gadus, tai laikā Vilim Lejniekam ir 2–6 gadi, Anduļa vecums ir līdzīgs.

Zēna vārds „Andulis” ir rakstnieka vārda „Vilis” vietā, tādējādi uzsverot atšķirību starp rakstnieka bērnību un garstāsta ‘es’ stāstītāju. Rakstnieku izvēle ir dažāda: Anna Brigadere par triloģijas varones vārdu izvēlas Anneles (Annas) vārdu, Jaunsudrabiņa darbā „Baltā grāmata” ir Jancis, bet ir arī Valža (Voldemārs Zālītis) garstāsta „Staburaga bērni” Jancis, jaunākā laikā Bille (Sibilla) Vizmas Belševicas darbā „Bille” (1992) un Laura Māras Zālītes stāstu kopojumā „Pieci pirksti” (2013). Te nav viena principa, kā izvēlēties bērna vārdu.

Vilis Plūdons (1992, 265) raksta: „[...] vecāki man nogāja uz Latgali, uz Taivas ciemu, Toivas ģereviņu”, tā ir vieta Latgalē, uz kuru braucot Neretas palos gandrīz noslikst māte ar Anduli, bet Vilis Plūdons bērnībā nav dzīvojis ne Sēlijā, ne Latgalē.

¹⁷ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

Literatūrzinātnieks Gints Jēgermanis (1988) rakstā „Plūdons Latgalē!?” uzsver, ka mazais Vilis noteikti Latgalē nav bijis:

„Mazajam Vilitim šai laikā ir tikai divi gadi, viņam ir divi vecāki brāļi Kārlis un Augusts; šai gadā dzimst arī Plūdoņa jaunākais mīļākais brālis Jānis. Pēc gada mirst tēvs. Māte paliek viena ar četriem dēliem, Lejeniekos vēl dzīvo vecmāmiņa. Tas viss ir pretrunā ar literārajā darbā aprakstīto. Starp citu, dzejnieks savu tēvu neatceras, bet stāstā dots spilgts tēva portrets. Protams, stāstā par mazo Anduli ir daudz autobiogrāfisku lappušu, tomēr to nevar uztvert par rakstnieka bērnības precīzu attēlojumu.”

Latgale 1901. gadā vēl ir Vitebskas guberņas sastāvā, un nosaukumu „Latgale” 1900. gadā no seno „lotigolu” apzīmējuma darināja un ieviesa latgaliešu rakstnieks un politiskais darbinieks Francis Kemps (1876–1953). Plūdons 1901. gadā nosaukumu ir pamanījis, bet Taivas ciema dzīvi viņš konstruē, saasinot sociālās realitātes tēlojumu. Atcerēsimies, ka šādu paņēmieni – pretstatot asi bagāto/nabago dzīvi – viņš izmanto dzejojumā „Divi pasaules” (1899), stāstā „Selgā” (1898) un poēmā „Atraitnes dēls” (1898). Latgales tēlojumā palikusi tikai nabadzīgā dzīve: vasarā bieži dzen pa ceļu partijām cūkas, kuras ir lielas, kaulainas un badā nonikušas, bez Anduļa mājas ciematā ir vēl sešas mājas, visas vecas, nolaistas un pussakritušas. Dzīve starp mežoniem, kā tēvs palaikam mēdza Taivas ciemniekus saukt, tam bija līdz kaklam apriebsies, ziemā tam reiz bija uzlauzta klēts un izzagtas visas mantas, un citā reizē – sagraizīts pie tiesas mājas jauns, tikko pataisīts zirgu aizjūgs (Plūdons 1992, 266, 304). Tādu Latgali redz mazais Andulis, bet neredz Vilis, tas ir jaunā rakstnieka iedomātais Latgales tēls.

Plūdons konstruē arī tēva tēlu, savu reālo tēvu viņš neatceras, bet pārdomas, kādam jābūt tēvam, divdesmit septiņus gadus vecajam vīrietim ir svarīgas. Šajā laikā Plūdons vēl nav precējies, bet vēlāk viņam ir deviņi bērni, acimredzot tēva lomas konstruēšana viņam ir nozīmīga. Bērnības atmiņās autora radītais tēvs ir darbos aizņemts cilvēks. Plūdons rāda, ka viņš un māte nemitīgi strādā, viņiem nav laika ikdienā darboties kopā ar bērnu. Autobiogrāfisko stāstu autoriem Valdim un Brigaderei ir līdzīgi – tēvs visu laiku ir aizņemts darbos, tā ir smagā lauku sētu un muižas ikdiena, kur kalps, mazas saimniecības nomnieks vai muižas dārznieks ir galvenais strādātājs un pelnītājs. Tēvs ir stingrs, zēns no viņa baidās, toties, kad dēls gandrīz noslikst, tēvs ir bezgala priecīgs par dēla izglābšanos, un rājienu vietā puisēns ierauga tēva lielo mīlestību. Raksturīgi bērnības stāstiem (Valdis, Brigadere, Austriņš, Jaunsudrabiņš) vecāki bērnus nelutina ar gardumiem, kā arī ar uzmanību. Arī Plūdoņa darbā ikdienā gardumus nopērk kalējs Klāvs, kurš ir arī stāstu stāstītājs, audzinātājs un bērnam piemērotu dāvanu (maza vijolīte, mutes ermoņikas) devējs. Tomēr mazais Andulis ir saimnieku dēls un Ziemassvētki ir bagātīgi: „Svētki, un kur tad vēl eglīte! Zelta un sudraba rieksti! Cukura cigāri! Medus rauši! Bonbonkas! Āboli un citādi gardumi!” (Plūdons 1992, 287)

Realitātē Vilim ir brāļi, ar ko būtu jādala ikdiena un svētki, bet stāstā Andulis ir viens pats. Autors tādējādi uzsver zēna vientulību, pamato pieķeršanos kalējam Klāvam, un zēna lasītkāri neaizēno zēnu kopīgās darbības. Mazo Anduli iemāca lasīt māte, un jau sešu gadu vecumā viņš lasa tekoši un ļoti daudz. Aspazijas, Brigaderes, Jaunsudrabiņa u. c. autobiogrāfisko tekstu autori uzsver, ka bērni iemācās lasīt agri un lasa daudz. Plūdoņa Andulim grāmatu pietiek – viņš lasa Biblii, „Skolas maizi”, viņam ir stāstu un bilžu grāmatas. (Mūsdienu bērniem nodaļa, kurā stāstīts par izlasīto grāmatās un koncentrētas vēsturiskās personības – Napoleons un Helēnas sala, Hanibals, Leonīds pie Termopilām, Kārlis XII, Amerikas pilsoņu karš u. c. –, ir grūti uztverama.)

Atšķirībā no Brigaderes Anneles, Jaunsudrabiņa Janča, Austriņa Puiškana Andulim nav jāsāk strādāt agrā bērnībā, viņa vecāki ir situētāki, bet tā ir arī jaunā rakstnieka un skolotāja pārlicība, ka bērnība ir bērna daudzpusīgās attīstības laiks, kurā ietilpst brīvība, rotaļas, pasaules apguve.

Mazo Anduli ar citu latviešu rakstnieku autobiogrāfisko darbu personām vieno dabas mīlestība (tā ir Zemgales ainava), kalējs Klāvs ņem zēnu līdzīgu pieguļā, viņš pats skatās apkārt, vēro, priecājas, apbrīno. Viņa Plūdoņa mazajam Andulim ir trausla nervu sistēma un ļoti spilgta iztēle. Latviešu autobiogrāfiskajā prozā nākamo rakstnieku iztēles spējas ir attēlotas (Brigadere, Aspazija, Belševica, Jaunsudrabiņš), tomēr nervu sistēmas trauslumu pirmais uzsver Plūdons (Rainis to tēlo poēmā „Sauls gadi”, arī Aspazija darbā „Zila debess”), romantisma tradīcijas pārstāvji bērnos kā talanta sākotnējo izpausmi rāda nervu sistēmas trauslumu.

Plūdoņa garstāsts „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas” ir latviešu bērnu literatūras autobiogrāfiskās prozas veidotājs, tai pašā laikā jaunajam rakstniekam ir bijis svarīgi apzināt savas bērnības pārdzīvojumus un tēva zaudējumu, cenšoties saprast, kāds varētu būt bijis tēvs un kas veidojis viņa talantu.

Literatūra

Jēgermanis, Gints. 1988. Plūdons Latgalē!? *Skolotāju Avīze*, 23. novembris.

Plūdons, Vilis. 1992. Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas. *Valdis. Staburaga bērni. Vilis Plūdons. Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas. Jānis Akuraters. Kalpa zēna vasara*. Rīga: Sprīdītis, 265–304.

VIĻA PLŪDOŅA PERSONĪBAS ATSPULGI RAKSTNICĪBAS UN MŪZIKAS MUZEJĀ¹⁸

Ilona Miezīte

Rakstniecības un mūzikas muzejs, Latvijas Universitāte
ilona.mieziite@inbox.lv; ilona.miezite@rmm.lv

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā ir apjomīga Viļa Plūdoņa (līdz 1920. gadam Lejenieks, 1874–1940) kolekcija – gandrīz 3200 eksemplāru. Vairumu veido rokraksti – dzejoļi, uzmetumi, piezīmes. Ir arī dokumenti, fotogrāfijas, vēstules, piemiņas lietas. V. Plūdoņa bibliotēkas grāmatas atspoguļo viņa intereses. Šo materiālu kopums ļauj izsekot dzejnieka mūža gaitai.

Muzejā glabājas V. Lejenieka dzimšanas apliecība vācu un krievu valodā (Plūdons 1874, 1910). Tālākie materiāli saistāmi ar mācībām Baltijas Skolotāju seminārā Kuldīgā (1891–1895). Krājumā ir Roberta Klaustiņa (1865–1972) atmiņas par V. Plūdoni ar piezīmi titullapas stūrī: „Nav publicējams” (Klaustiņš [1940.–1950. gadi]). R. Klaustiņš ir V. Plūdoņa kursa biedrs un ilggadējs draugs, bet mūža nogalē abi nonākuši konfliktā. Rokrakstā vairāk akcentētas dzejnieka personības negatīvās šķautnes, ietverta jūtīga informācija par viņa privātās dzīves peripetijām. Jaunības atmiņās sniegts kolorīts topošā dzejnieka portretējums. Viņš bijis straujš, atjautīgs, pašapzinīgs, apdāvināts vairāk par visiem, bet vienlaikus iekšēji atturīgs, pat salts, smagnēju skatienu. Viņam piemītusi kāda īpatnība – stundām ilgi sacerēdams dzejoļus, viņš „versmīgi” staigājis uz priekšu un atpakaļ cietiem soļiem, lepnī paceltu galvu, rokas vēcinādams. Šo paradumu dzejnieks saglabājis visu mūžu. No enerģiskajiem „dzejas soļiem” likumaini celiņi grīdā izberzti visos viņa dzīvokļos, bet „Lejenieku” māju apkaimē izveidojušās taciņas, uz kurām zāle neaugusi. Mācības seminārā V. Plūdons veicis kā rotaļādāmieš, tādēļ daudz laika palicis pašmācībai. Skolotāju semināros tolaik pievērsta liela vērība mūzikai. V. Plūdons, aizrautīgi spēlēdams vijoli, „tik vērsimīgi dancināja lociņu, ka bez smiekliem to nevarēja skatīt” (Klaustiņš [1940.–1950. gadi]). Muzeja krājumā glabājas V. Plūdonim piederējusi kamerdakša, ar kuru viņš, vadīdams mūzikas nodarbības pamatskolēniem, uzdevis toni (Plūdons [1890. gadi]). Semināra diploms liecina, ka vairumā priekšmetu – augstākā atzīme (Plūdons 1895).

Pēc semināra beigšanas sākas vētrainie meklējumu gadi, kas Rīgas posma sākumā noved arī greizos ceļos. Šķirtā sieva Otilija Lejeniece (dz. Kuča, 1882–1961) iesniegusi tiesā alimentu pieprasījumu. Tādēļ sameklēti divi liecinieki, ka Vilim Lejeniekam nepieder nekāds īpašums, turklāt viņš gatavojas precēties ar Elfrīdu Melbārdi (prec. Lejeniece, Plūdone, 1885–1982), tādēļ nevar pabalstīt savu dēlu (Plūdons 1904a). Tomēr muzejā ir arī dzejnieka testaments, kurā viņš novēlējis 5 % ienākumu no pirmo Kopoto rakstu izdevuma dēliem no pirmās laulības Tālivaldim (1902–1940) un Emīlam (1903–1940) Lejeniekiem, ja tie būtu vēl dzīvi (Plūdons 1921). Abi gājuši bojā Padomju Krievijā īsi pirms dzejnieka nāves. Liecības par šo tumšo dzīves posmu sastopamas arī V. Plūdoņa daiļradē. Spilgtākā no tām ir poēma prozā „Fantāzija par puķēm” (pirmpubl. 1903). Muzejā ir tās rediģētais manuskripts E. Plūdones

¹⁸ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

rokrakstā ar autora labojumiem (Plūdons 1911). Pašai dziedāzīgā E. Plūdone pārrakstījusi daudzus dzejnieka sacerējumus. Krājumā saglabājusies samērā neliela daļa no V. Plūdoņa apjomīgā dzejas mantojuma, taču ir arī Kopoto rakstu izdevumā neiekļauti dzejoļi.

Pēc mātes nāves V. Plūdoņa dzimtās mājas „Lejenieki” pāriet svešās rokās. Vēlāk viņš tos neizdevīgi atpērk. Muzeja krājumā ir fotoattēli ar „Lejenieku” skatiem (piem., Plūdons [1920.–1930. gadi] a). To vidū ir vietas, kas guvušas spilgtu māksliniecisku iemiesojumu: Anduļa liepa (Plūdons [1920.–1930. gadi] b) un slavenā „zaķīšu pirtiņa” (Plūdons 1957). Apjomīga dokumentu kopa liecina par ilgo un sarežģīto tiesas procesu kopganību sadalīšanas un kapsētas lietā, kas grūtā cīņā dod iespēju ierīkot jaunu kapsētu Bauskas draudzei (Plūdons 1931–1933). Vairākos fotoattēlos dzejnieks redzams „Lejeniekos” ar ģimeni un viesiem (Plūdons [ap 1935, 1930. gadu beigas]).

V. Plūdons nav ļoti aktīvs dalībnieks rakstnieku un mākslinieku saietos, tomēr nav arī stāvējis gluži nomaļus. Muzejā ir viņa Latviešu mākslinieku kluba biedra karte (Plūdons 1926). Vienā no fotoattēliem viņš redzams savas paaudzes rakstnieku vidū, pieminot 1905. gada notikumus (Plūdons [ap 1932]). Dzejnieks visu mūžu strādājis par skolotāju, lai uzturētu prāvo ģimeni. Krājumā glabājas Konstantīna Karuļa (1915–1997) atmiņas par savu klases audzinātāju 1. vidusskolā „Skolotājs Plūdonis” (Karulis 1974). Zēnam vispirms saista vērību lielā pušķī sasietā melnā zīda kaklasaite, kādas nav nevienam citam. Tagad tā glabājas muzejā (Plūdons [1910.–1930. gadi] a). Kad dzejnieks pats runājis, disciplīnas problēmu nav bijis, jo visus saistījis viņa stāstījums un izteiksmīgā balss, kuru pratis dažādi modulēt. Tomēr bieži viņš bijis paviršs, ar savām īpatnībām, kas radījušas pārpratumus un konfliktus. V. Plūdons pat saņēmis stingru aizrādījumu no Izglītības ministrijas (Karulis 1974).

Krājumā ir arī citas piemiņas lietas, kas veidojušas dzejnieka neatkārtojamo stilu un dzīves vidi – mazās, apaļās brillītes ar ziliem stikliem (Plūdons [1910.–1930. gadi] b), tolaik modernā tintes pildspalva (Plūdons 1904b) un pat izrautais zobs (Plūdons [1900.–1930. gadi]). V. Plūdons bijis lepns uz saviem valsts apbalvojumiem – Trīszvaigžņu ordeni (Plūdons 1934) un jo sevišķi Tēvzemes balvu (1938), kas pārāk paaugstinājusi dzejnieka pašapziņu. Par to paironizējis Valērijs Zosts (1901–1960), šaržā tēlodams dzejnieku kā antikā laikmeta poētu sacensību uzvarētāju (Zosts [1930. gadu 2. puse]). Saglabājies vāka zīmējums V. Plūdoņa tulkotās dzejas un prozas krājumam „Ko Palestīnas palmas šalc” (1937). Grāmata liecina par vēlmi atkal atgriezties pie kristietības (Plūdons 1937). No plašā materiālu klāsta centos pievērsties tiem, kas atklāj mazāk zināmus dzejnieka darbības un personības aspektus. Bet V. Plūdoņa kolekcija muzejā noteikti piedāvā arī daudz citu pētniecības iespēju.

Literatūra

RTMM 38988 V. Plūd. D 1/3 Dokuments. V. Lejenieka dzimšanas apliecības (1874) izraksts. 1910.

RTMM 39529 V. Plūd. D 1/1 Dokuments. V. Lejenieka Baltijas Skolotāju semināra beigšanas apliecība. 1895.

RTMM 39630 V. Plūd. D 1/2 Dokuments. Notāra apstiprināts apliecinājums par V. Lejenieka alimentu maksātnespēju. 1904a.

RTMM 39599 V. Plūd. D 1/41 Dokuments. V. Plūdoņa testamenta noraksts. 1921.

RTMM 38485 V. Plūd. D 1/21 Dokuments. V. Plūdoņa Latviešu mākslinieku kluba biedra karte. 1926.

RTMM 39640–39701 V. Plūd. D 9 Dokumenti. Tiesvedība kopganību sadalīšanas un kapsētas lietā. 1931.–1933.

RTMM 38292 V. Plūd. F 2/3 Fotoattēls. V. Plūdons ar ģimeni un viesiem “Lejeniekos”. [Ap 1934.]

- RTMM 38291 V. Plūd. F 2/3 Fotoattēls. V. Plūdons ar ģimeni mežmalā pie "Lejeniekiem". [1930. gadu beigas.]
- RTMM 366689 V. Plūd. F 2/7 Fotoattēls. V. Plūdons latviešu rakstnieku vidū, pieminot 1905. gada notikumus. [Ap 1932. gadu.]
- RTMM 39748 V. Plūd. F 3/2 Fotoattēls. „Lejenieki” no pagalma puses. [1920.–1930. gadi] a.
- RTMM 38273 V. Plūd. F 3/10 Fotoattēls. „Anduļa liepa” pie „Lejeniekiem”. [1920.–1930. gadi] b.
- RTMM 71392 V. Plūd. F 3/16 Fotoattēls. „Zaķišu pirtiņa” pie “Lejeniekiem”. 1957.
- RTMM 513400 V. Zost. Md 3/4 Mākslas darbs. Valērijs Zosts. Dzejnieks Plūdons. Saržs. [1930. gadu 2. puse.]
- RTMM 38207 V. Plūd. Md 2/31 Mākslas darbs. Vāka zīmējums V. Plūdoņa tulkotās dzejas un prozas krājumam „Ko Palestīnas palmas šalc”. Grafika. Autors nezināms. 1937.
- RTMM 116972 V. Plūd. Pl 1/13 Piemiņas lieta. V. Plūdoņa zīda kaklasaite. [1910.–1930. gadi] a.
- RTMM 51576 V. Plūd. Pl 1/2 Piemiņas lieta. V. Plūdoņa toņdakša [kamerdakša]. [1890. gadi.]
- RTMM 51574 V. Plūd. Pl 1/4 Piemiņas lieta. V. Plūdoņa brilles. [1910.–1930. gadi] b.
- RTMM 116974 V. Plūd. Pl 1/15 Piemiņas lieta. V. Plūdoņa tintes pildspalva. 1904b.
- RTMM 51567 V. Plūd. Pl 1/16 Piemiņas lieta. V. Plūdoņa zobs ar zelta kronīti. [1900.–1930. gadi.]
- RTMM 51571 V. Plūd. Pl 1/6 Piemiņas lieta. V. Plūdoņa Trīszvaigžņu ordenis. 1934.
- RTMM 39289 V. Plūd. R 4/11 Rokraksts. V. Plūdoņa eseja “Fantāzija par puķēm”. 1911.
- RTMM 71314 V. Plūd. R 48/2 Rokraksts. Roberts Klaustiņš. Vilis Plūdons. Vērojumi, atmiņas, salīdzinājumi: Pl. kā sadzīves un rakstu tips. [1940.–1950. gadi.]
- RTMM 290661 V. Plūd. R 48/5 Rokraksts. Konstantīns Karulis. Skolotājs Plūdons. 1974.

VILIS PLŪDONS SLĀVU TULKOJUMOS¹⁹

Iveta Narodovska

Latvijas Universitāte
iveta.narodovska@lu.lv

Vilis Plūdons visvairāk tulkots krievu valodā, ko nosaka gan Latvijas valsts vēsturiskie un politiskie apstākļi, gan viņa daiļrades tipoloģiskā līdzība ar krievu literatūru. Latvijas bibliotēku kopkatalogs piedāvā divdesmit četrus avotus, kur daži no tiem kļuvuši par bibliogrāfisku retumu un glabājas vienā eksemplārā Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.

V. Plūdoņa darbu atdzejojumi iedalāmi trīs laika posmos:

- 1) atdzejojumi, kas tapuši 20. gs. pirmajā pusē, proti, laikā, kad Latvija ir Krievijas impērijas daļa, un Latvijas Republikas laikā;
- 2) padomju gadu atdzejojumi, kad V. Plūdoņa daiļrade tiek aplūkota saskaņā ar padomju ideoloģiju un sociālistiskā reālisma literatūras kanoniem. Šai laikā daudz tulkota bērnu dzeja, kura nosacīti ir brīva no cenzūras (atdzejojumu autore – Ludmila Kopilova);
- 3) aktuālie atdzejojumi, kas tapuši laikā, kad Latvija atgūst savu neatkarību.

Krievu valodā atdzejoti pazīstamākie dzejnieka darbi: poēmas „Rekviēms”, „Divi pasaulēs”, „Atraitnes dēls”, „Uz saulaino tāli”, balāde „Tīreļa noslēpums”.

Četras reizes pārpublicētais „Rekviēma” tulkojums ir viens no labākajiem simbolista Aleksandra Bloka atdzejojumiem, kura tapšanas vēsturi monogrāfijā, kas veltīta krievu un latviešu modernistu sakariem, apraksta Ludmila Sproģe un Vera Vāvere (2002, 96–100).

V. Plūdoņa dzeja lielākoties pārstāvēta dzejas antoloģijās un krājumos, kas iepazīstina krievu lasītāju ar latviešu literatūru, tās vēsturi vai latviešu klasiku. Īpašu kritikas un atdzejotāju uzmanību piesaistījis „Latviešu literatūras krājums” (Bryusov, Gorkij 1916).

V. Plūdoņa atdzejotāji pārsvarā bijuši Latvijas krievu diasporas pārstāvji, kuri pratuši latviešu valodu: Viktors Tretjakovs, Vladimirs Ņevskis, Vladimirs Mirskis, Vika Dorošenko, Leonīds Čerevičņiks un Sergejs Žuravļovs.

Atdzejotāji tulko un V. Plūdoņa darbus interpretē atbilstoši sava laikmeta garam tajā literatūras virzienā, kuru viņi pārstāv. Dzejnieki, kas dzimuši pirms Oktobra apvērsuma un savu darbību sākuši kā modernisti – simbolisti un akmeisti –, būdami V. Plūdoņa laikabiedri, spēj izjust oriģināla pulsāciju, viņu tulkojumi ir organiski, arī dzejas valoda temporāli ir vistuvākā (Bryusov, Gorkij 1916, 240–246). Šī posma dzejniekus piesaista V. Plūdoņa dzejas forma, tās tēlainība un muzikalitāte (Tretyakov 1931, 46).

Padomju perioda dzejas materiāla atlases pamatā ir tās tematika un saturs – īpaši atzīta 1905. gada revolūcijas notikumiem veltītā dzeja, ko aplicina abas padomju laikā izdotās latviešu dzejas antoloģijas (Sudrabkaln, Grigulis 1955; Veyan, Ruya 1959).

Dzejnieki, kuri savu radošo ceļu sākuši 20. gs. sākumā, V. Plūdoņa darbus interpretē kā klasiku, respektējot oriģināltekstu māksliniecisko izteiksmes līdzekļu kopumu un tēlu sistēmas īpatnības, – Vladimirs Ņevskis, Vladimirs Mirskis (Pludon 1959). Savukārt tulkotāja Ludmila Kopilova, kas kā literāte veidojusies padomju ideoloģijas ietekmē, „Atraitnes dēlu”

¹⁹ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

interpretē atbilstoši sociālistiskā reālisma literatūras nostādņēm, transformējot varoņa – sapņotāja un censoņa – tēla tipu (Kursīte 2002, 47) kapitālistu nomocītā pusaudzī, kas ir Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gaidās. Tulkojuma tekstā parādās oriģināltekstam sveši asins un asins izliešanas motīvi, Pēterburgas kā revolūcijas pilsētas redzējums, ideoloģiski marķēta krāsu simbolika (sarkans, sārts, asins, bezasiņu), noturīgs vibranta 'r' atkārtojums: *бескровный отрок; сонный мрак; крепись! Уже восток рюмян; краснолесье; не страшусь кровопролитной сечи* (Pludon 1976). Tulkotājas mēģinājumi stilizēt „Divi pasaules” atdzejojuma tekstu tuvu senatnei, izmantojot novecojušu leksiku un dīvainas, oriģināltekstam neraksturīgas atkārtojuma figūras (piem., *пьют питье; пучину пуча; хлам худой хибары; елею по аллеям* (Pludon 1970, 23–26)), ir neveiksmīgi un rada komisku rezultātu.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas latviešu klasikas tulkotāji pārsvarā ir Latvijas vietējās krievu diasporas pārstāvji, viņu izvēle bieži ir personiska. V. Plūdoņa dzejas tulkotājs mūsdienās – rakstnieka novadnieks, baušķenieks, dzejnieks un atdzejotājs Sergejs Žuravļovs (1990, 52–53) grāmatas „Pie Livonijas pils drupām” ievadā dalās atmiņās par savu pirmo sastapšanos ar dzejnieku: „Reiz jaunībā, atgriezoties pa stāvu, krūmājiem aizaugušu Mēmeles krastu no garas slēpju pastaigas [...] Priežu mežā uzdūros nelielai kapavietai. Nelidzena pēdu virtene, iemīta dziļā sniegā, veda pie tumša kapakmens [...] Sniegā, pie granīta akmens, sārtotās ziedi. „Dzejnieks Vilis Plūdons” – lasīju ar jauktām jūtām, ar izbrīnu, dvēseles trīsām, godbijību.” (Tulkojusi I. N.) Jaunākie atdzejojumi rāda, ka V. Plūdons mūsdienu tulkojumos tiek prezentēts kā sava novada cilvēks un bērnu dzejas autors.

Kopumā V. Plūdoņa tekstu atdzejojumi spilgti apliecina latviešu klasiskās dzejas tulkojumu vēstures tendences – līdzīgas tendences atklātas pētījumā par Aspazijas dzejas tulkojumiem (Narodovska 2016, 322–331).

Literatūra

- Bryusov, Valerij, Gorkij, Maksim (red.). 1916. *Sbornik latyšskoj literatury*. Petrograd: Parus.
- Kursīte, Janīna. 2002. *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Narodovska, Iveta. 2016. „Tāda es esmu...”: Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā. *Aspazija un mūsdienas. Dzimums, nācija, radošie izaicinājumi*. Rīga: Zinātne.
- Pludon, Vilis. 1976. *Syn vdovy: poema*. Moskva: Detskaya literatura.
- Pludon, Vilis. 1959. *V solnechnye dali: izbrannoe*. Rīga: Latgosizdat.
- Pludon, Vilis. 1970. *Izbrannoe: stihi, ballady, poetry*. Rīga: Liesma.
- Sproģe, Ludmila, Vāvere, Vera. 2002. *Latviešu modernisma aizsākumi un krievu literatūras „sudraba laikmets”*. Rīga: Zinātne.
- Sudrabkaln, Yanis, Grigulis, Arvids (red.). 1955. *Antologiya latyšskoj poezii*. Rīga: Latvijskoe Gosudarstvennoe Izdatelstvo.
- Tretyakov, Viktor. 1931. *Latyšskie poetry*. Rīga: Valter i Rapa.
- Veyan, Andris, Ruya, Valdis. 1959. *Antologiya latyšskoj poezii v dvuh tomah*. Moskva, Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo hudozhestvennoj literatury.
- Zhuravlev, Sergej. 1990. *U razvalin livonskogo zamka*. Bauska: Ulej.

VIĻA PLŪDOŅA BĒRNU GRĀMATU RECEPCIJA DAŽĀDOS MĀKSLAS VEIDOS²⁰

Sandra Okuneva

RTU Liepājas akadēmija

sandra.okuneva@gmail.com; sandra.okuneva@rtu.lv

Rakstnieks Vilis Plūdons (1874–1940) ir viens no izcilākajiem latviešu literatūras klasiķiem, „viens no mūsu dzejas nozīmīgākajiem reformatoriem un Eiropas klasisko tradīciju pārnēsējiem latviešu liroepikā” (Vecgrāvis 1998, 244). Viņa devums latviešu literatūrā un arī bērnu kultūrā allaž ir bijis gan lasītāju, gan pētnieku atzīts un augstu novērtēts (Osmanis 1977, 274–276; Stikāne 1977, 50–54; Stikāne, Tretjakova, Zandere 2006, 7). V. Plūdoņa bērnu auditorijai radīto daiļdarbu vidū īpaši izceļami ritmiskie un skanīgie dzejoļi par dabas parādībām un dzīvniekiem, un bērnu pasaules izziņas situācijām, poēmas ar pasaku motīviem – „Eža kažociņš” (1921), „Lapsiņa Kūmiņa un Vilks Znotiņš” (1926), „Brīnumstabulīte” (1937) – un bērnības atmiņu tēlojumi grāmatā „Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas” („Taivas ciems”), kas 1901. gadā aizsāk rakstnieka ieiešanu arī bērnu kultūrā (Osmanis 1977, 134).

Skatot V. Plūdoņa bērnu grāmatu recepciju dažādos mākslas veidos, konstatējams, ka rakstnieka daiļrade bērniem ir bijis bagātīgs iedvesmas avots dažādu periodu un atšķirīgu jomu māksliniekiem, kuru interesi, iespējams, rosinājusi gan vēstījuma nozīmība, gan tēlu spilgtums, gan jutekliskums un emocionalitāte, gan virtuozitāte formveidē, gan dažādi citi faktori. Šajā pētījumā izvēlēti atsevišķi piemēri, lai raksturotu V. Plūdoņa daiļrades bērniem dzīvotspēju mūsdienu mākslā: mūzikā, animācijā, vizuālajā mākslā un performancē.

Visbiežāk komentētā V. Plūdoņa daiļrades recepcija ir vērojama mūzikā: daudzi viņa dzejoļi kļuvuši par atšķirīgu mūziķu dziesmu tekstiem. Komponistus noteikti piesaista dzejnieka lirikas izcilā muzikalitāte: „spēcīga dzejas instrumentācija, fonētisku sabalsojumu, ritmu maiņas izmantošana, dzejas valodas virtuozitāte, kompozīcijas precizitāte, dzejas situācijas meistarība, metriskā un ritmiskā novitāte un daudzveidība, smalka formas izjūta, dzejas frāzes intensitāte, muzikalitāte.” (Jegermanis 2003, 451) Viens no zīmīgākajiem piemēriem ir komponista Raimonda Paula (1936), kurš 20. gs. astoņdesmitajos gados pievērsies bērnu mūzikai, radot daudzus skaņdarbus ar tautasdziesmu, Aspazijas, Raiņa, Alberta Kronenberga un citu izcilu latviešu dzejnieku vārsēm (Pauls 2019), radītais skaņdarbs zēnu korim (Mazvērsīte 2024). Dziesmu cikla „Vītola stabules dziesmas” (Pauls, 1983/1984/1986) pamatā ir dzejoļi no V. Plūdoņa krājuma „Vītola stabulīte” (1923). Deviņu dziesmu ciklu ievada vieglus pieskārienus atgādinošā melodija dzejolim „Bij’ manā somiņā”, kas piesaka bērna skatījumu uz pasauli, vītola stabulītes tēlu un visas dziesmu kopas saturisko un intonatīvo ievirzi, kura niansēti atklāta ciklā, tekstu atlasē respektējot dzejniekam tuvo dabas ritējumu, kas vērojams dziesmu sakārtojumā no pavasara līdz ziemai („Pirmspavasara dziesmiņa”, „Pūpoliņi”, „Vasaras vakara idille”, „Čīgā, čīgā, sienāzīt’”, „Zvirbuļu rudens dziesma”,

²⁰ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

„Ziemas ciemiņš”, „Ziemas ceļa idille” un „Meža māte”), katram gadalaikam piešķirot atbilstošu noskaņu ritmā un melodijā.

V. Plūdoņa bērnu dzejas recepciju animācijā visticamāk rosinājuši tādi tās komponenti kā sižetiskums un spilgtas un bagātīgas redzes gleznas. Par to skatītāji var pārliecināties „Telefilma-Rīga” uzņemtajā animācijas filmā „Zaķīšu pirtiņa” (1979), kuras radošās komandas kodols ir režisore un scenāriste Roze Stiebra (1942) – aplikācijas un zīmētās animācijas žanra izveidotāja Latvijā, pirmās zīmētās animācijas filmas, pirmās pilnmetrāžas animācijas filmas autore –, māksliniece Dzintra Aulmane (1942) un komponists Imants Kalniņš (1941).

R. Stiebras rokrakstam pieder sadarbība ar spilgtiem māksliniekiem, izcilu dzejnieku un rakstnieku darbu izvēle, latviešu komponistu oriģinālmūzika, filozofisku un morāli ētisku kategoriju iekļāvums emocionāli iekrāsotā vizuālajā vēstījumā. Visi šie principi saskatāmi arī filmā „Zaķīšu pirtiņa”, kas raksturojama kā draiskas rotaļības un sirsnīga mīļuma piepildīts Visuma kārtības gleznojums kustībā. Šāds iespaids panākts ar mākslinieces radīto vizuālo pasauli, uzsvērusi režisore: „Dzintra Aulmane, viņa ir tāda filozofiski noskaņota un reizē ļoti naiva, bet tas bija tik piemēroti, lai rastos tīri, dzidri tēli. Ar mīļumu vien nepietiek, lai tēli būtu ilglaicīgi, ir jābūt ļoti lielai skaidrībai, dziļumam.” (Pirāga 2017) Bērnišķī rotaļīgo mazgāšanās ainu no tāda paša nosaukuma dzejoļa (sk. Plūdons 1974, 161) režisore papildinājusi ar tajā neminētiem tēliem un situācijām, kā arī filmas vēstījuma noslēgumam pievienojusi pašradītas „pazaudēšanās–atrašanās” ainas, kuras iniciējis dzejoļa „Lauku māmiņas aiju dziesmiņa” (Plūdons 1974, 109) saturs. Šis divu dzejoļu motīvu sapludinājums kļūst par sižeta loģisku, dramaturģiski veidotu atrisinājumu. Kopā ar šūpuļdziesmas rāmo skanējumu tas ne tikai rosina skatītāju domāt par mātes mīlestības īpašo lomu, kā to uzsvērusi pati R. Stiebra („Mēs pieglaužamies, un mūs noglauda, un tad mēs jūtam mīlestības neizskaidrojamo, dziļāko dabu” (sk. Rozenberga 2019)), bet arī paver ceļu vēl plašākām un dziļākām pārdomām par pasaules kārtības atjaunošanos latviskuma cauraustā vidē.

Kā viens no spilgtākajiem V. Plūdoņa darbu recepcijas piemēriem vizuālajā mākslā minamas Maijas Tabakas (1939) ilustrācijas bērniības atmiņu tēlojumu grāmatā „Mazā Anduļa pirmās bērniības atmiņas” (Plūdons 1980). Šis izdevums izceļas ar neierasti krāšņu prozas teksta vizualizāciju, ko nosaka vairāki faktori, bet galvenokārt – gleznotājas īpašais, spilgtiem krāsu triepieniem bagātais rokraksts, kuram raksturīga teatralitāte un daudzslāņaina asociatīvitate (Treija 2018, 255), un M. Tabakas interese par „idejas dramaturģijas” iekrāsotu figurālo glezniecību, kam raksturīga pārdzīvojuma darbības klātbūtne „dinamiskā trauksmē, straujās kaislībās, aktīvā gribasspēkā” (Konstants 1983). Vizuālā vēstījuma iespaidu pastiprina ilustrāciju daudzums: 16 ilustrācijas turpat katrā otrajā atvērumā, divas ilustrācijas iekšvākos, kā arī galvenā varoņa Anduļa modeļa portretējums. Katra attēla centrā atspoguļots galvenais varonis – mazais puisēns Andulis un viņa emocijas (sk. 1. att.), fonā iezīmējot darbības vidi un situāciju atpazīstamās lauku ainavās un gadalaiku rituma maiņās (sk. 2. att.) vai bērna pieredzējumu, domu un fantāziju ainas, vai citus sižetā nozīmīgus tēlus. Reālistiski tvertie, bet estetizētie cilvēku portretējumi ar acu izteiksmes akcentējumiem, gaismēnu spēles, krāsu neparastie toņi un nereti tikai nojaušamās robežas starp iztēles un reālās pasaules tēlojumu rada noslēpumainības un mistikas noskaņas (sk. 3. att.). Lai arī ilustrācijas rada V. Plūdoņa teksta paplašinājumu, tomēr konkrētu un asociatīvi tiešu sasaisti ar tēlojumu veido īsi teksta fragmenti, kurus M. Tabaka pievienojusi katrai ilustrācijai (3. un 4. att.).

1. attēls. Bērņa emociju niansēta atklāsmē un sapludinātās īstenības un iztēles robežas. M. Tabakas ilustrācija (Plūdons 1980, 15–16).

2. attēls. Lauku ainava vasarā. M. Tabakas ilustrācija (Plūdons 1980, 23–24).

3. attēls. Kalēja Klāva portretējums. M. Tabakas ilustrācija (Plūdons 1980, 55).

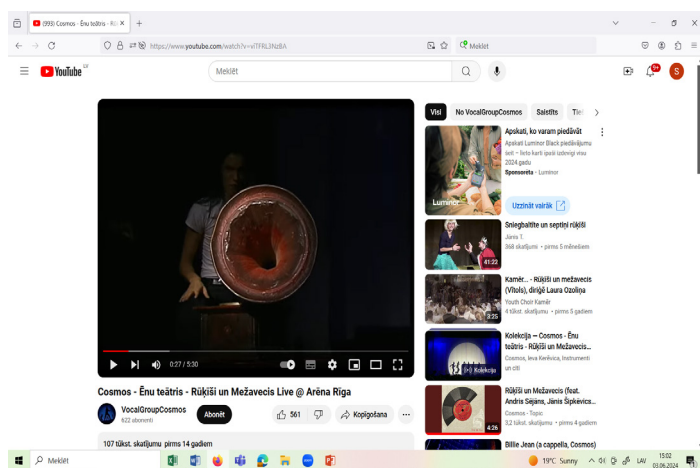
„Mīļo, labo krusttēv! piedod, piedod man! es uz priekšu nevienam putniņam vairs pāri nedarišu!” (Plūdons 1980, 56)

4. attēls. Ilustrācijas un teksta sasaiste. M. Tabakas ilustrācija (Plūdons 1980, 47).

„Visas manas domas, visas manas dvēseles ilgas lido tagad kā zilas cielaviņas pretim pavasarim... Jā, pavasarim...” (Plūdons 1980, 48)

Mūzikas grupas *Cosmos* radītā performance „Rūķīši un Mežavecis” (Cosmos 2005) prezentē asprātīgu un humorpilnu 1913. gadā pirmpublicēto V. Plūdoņa dzejojuma „Rūķīši un Meža vecis” (Plūdons 1974, 373–374) recepciju, kurā senais savijas ar mūsdienīgo. Jau priekšnesuma sākumā vecā gramofona tēlā (5. attēls) un tā čerkstoņā ietverts mājiens uz sen radīta teksta atskaņojumu. Notikuma dramaturģijas pamatu veido grupas daudz balsīgā skanējuma radīti mūzikas stilu sapludinājumi, ritmikas un intonāciju maiņas no izčukstētām frāzēm līdz marša imitācijai, no pikošanās kulminācijas trauksmes līdz maigi liriskai izskaņai, bet ēnu teātra formāts (6. attēls), kurā dominē mūziķu personību un viņu radīto tēlu saspēle, piedāvā arī tādas vēstījuma nianšes, kuras vairāk uztveramas pieaugušajiem skatītājiem, tādējādi būtiski paplašinot mērķauditoriju.

5. attēls. Performances ievaddaļā iedarbinātais gramofons, kurš it kā atskaņo vēstījumu (Cosmos 2005).

6. attēls. Ēnu teātra spēle (Cosmos 2005).

Šo tikai dažu atsevišķu recepcijas piemēru analīze ļauj secināt, ka V. Plūdoņa daiļradei dažādās mūsdienu mākslas jomās ir īpaša pievilcība, ko sekmē tādas dzejnieka daiļrades kvalitātes kā orientēšanās uz cilvēkvērtībām, spilgtas redzes gleznas, izteiksmīga valoda,

dinamiski sižeta risinājumi, neparasti tēli, tuvība dabai un folklorai un muzikalitāte. V. Plūdoņa daiļdarbu recepcija atjaunina interesi par latviešu bērnu literatūras klasiķa daiļradi un, iedodot papildu saturu un izteiksmes dimensijas, veido nozīmīgu mūsdienu latviešu bērnu kultūras daļu.

Literatūra

- Cosmos. 2005. *Rūķiši un Mežavēcis*. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=viTFRL3NzBA>
- Jegermanis, Gints. 2003. Vilis Plūdons. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne, 451–452.
- Konstants, Zigurds. 1983. *Maija Tabaka, gleznas*. Rīga: Liesma.
- Mazvērsīte, Daiga. 2024. Raimonds Pauls. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/59071-Raimonds-Pauls>
- Osmanis, Jāzepe. 1977. *Saules akmens*. Rīga: Liesma, 133–134; 274–276.
- Pauls, Raimonds. 2019. *Raimonda Paula 100 populārākās dziesmas bērniem*. Rīga: MicRec. Pieejams: <https://www.micrec.lv/lv/ieraksts/nosu-gramata-raimonda-paula-100-popularakas-dziesmas-berniem>
- Pirāga, Inta. 2017. Bezgalīgs mīļums Rozes Stiebras animācijas filmā „Zaķīšu pirtiņa”. *LSM.lv*. Pieejams: <https://klasika.lsm.lv/lv/raksts/100-latvijas-pirmizrades/bezgaligs-milums-rozes-stiebras-animacijas-filma-zakisu-pirtina.a85066/>
- Plūdons, Vilis. 1974–1978. *Raksti*. 3 sēj. Rīga: Liesma.
- Plūdons, Vilis. 1980. *Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas*. 2. izd. Māksliniece Maija Tabaka. Rīga: Liesma.
- Rozenberga, Māra. 2019. „Zaķīšu pirtiņai” – 40! Režisore Stiebra: Mazgājoties var redzēt tikai ziepes un var redzēt visumu. *LSM.lv*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kino-foto-un-tv/zakisupirtinai-40-rezisor-stiebra-mazgajoties-var-redzet-tikai-ziepes-un-var-redzet-visumu.a342809/>
- Stikāne, Anastasija. 1977. *Latviešu bērnu literatūra*. Rīga: Zvaigzne, 50–54.
- Stikāne, Ilze, Tretjakova, Silvija, Zandere, Inese. 2006. *Zirgs, kas naktī dzied*. Rīga: Latvijas bērnu un jaunatnes literatūras padome, 7.
- Treija, Anda. 2018. *Maija Nora Tabaka*. Rīga: Daugava, 255–311.
- Vecgrāvis, Viesturs. 1998. Hausmanis, Viktors (zin. vad.). *Latviešu literatūras vēsture*. 1. sēj. Rīga: Zvaigzne ABC, 244–246.
- Zaķīšu pirtiņa. 1979. *FILMAS.LV*. Pieejams: <https://www.filmas.lv/movie/3981/>

ATRAITNE UN VIŅAS DĒLS 2023: PLŪDONIS UN PSIHOANALĪZE²¹

Zane Radzobe

Latvijas Universitāte
zane.radzobe@lu.lv

Raksts piedāvā semiotisku un hermeneitisku Viļa Plūdoņa poēmas un režisora Vies-tura Roziņa izrādes „Atraitnes dēls” analīzi, īpašu uzmanību pievēršot psihonalīzes tēmām iestudējumā.

Atraitnes dēls ir simbolisks tēls, kura izcelsme ir saistāma ar Bībeli gan Jaunās, gan Vecās Derības tradīcijā. Jaunajā Derībā aprakstīti vairāki Jēzus brīnumdarbi, kas apliecina viņa Mesijas statusu, tai skaitā vairākas augšāmcelšanas epizodes – atraitnes dēla; Lācara un Jaira meitiņas augšāmcelšana. Visos gadījumos tēma ir Jēzus vara pār dzīvību un nāvi, tomēr iezīmējas arī atšķirības. Lācara gadījumā centrālā tēma ir ticības jautājums; abi pārējie gadījumi ir vairāk sociāli iekrāsoti, un atraitnes dēlu Jēzus augšāmceļ drīzāk pēkšņas līdzcietības pret māti vadīts – viņa, palikusi viena bez vīra un dēla, faktiski būtu lemta nabadzībai. Līdz ar to jau šajā motīvā centrā izvirzīts mātes, nevis dēla tēls, un šī sociālā līnija skaidri iezīmējas arī Plūdoņa „Atraitnes dēlā”, veltījumā pat uzsverot, ka tā ir poēma Latvju mātei.

Atraitnes dēls Vecajā Derībā ir saistīts ar izredzētības un zināšanu tēmu. Stāstā par Boasu un Ruti Rute dēlu dzemdē jau pēc vīra nāves, tāpēc tas tiek saukts par atraitnes dēlu; bet plašākā nozīmē šis apzīmējums tiek lietots, atsaucoties uz visu no Rutes izrietošo līniju, arī Dāvidu, Zālamanu un Jēzu, kas visi ir Dieva izredzēti.

Brīvmūrnieku tradīcijā no Vecās Derības stāstiem tiek atvasināta līdzība par atraitnes dēlu – Zālamana tempļa būvnieku, kuru nogalina bandīti, meklējot viņa amata noslēpumus. Meistars tos neizpauž, pēc viņa nāves Zālamans iedibina noslēpuma glabāšanas tradīcijas, tādējādi – brīvmūrnieku tradīciju. Stāsts brīvmūrnieku rituālos ir kā līdzība par tikumiem, vienlaikus uzsverot būvniecības tēmu – kā atraitnes dēls būvēja fizisku templi, tā brīvmūrnieki turpina būvēt templi garīgās, metaforiskās kategorijās. Arī garīgā komponente konstatējama Plūdoņa poēmā, lai arī nav noskaidrojama tēmas cēlonība.

Plūdoņa „Atraitnes dēls” publicēts 1901. gadā un sastāv no četrām daļām ar apakšnodalām – „Šķiršanās”, „Uz gaismu”, „Ziedi un salna”, „Izskauņa”. „Šķiršanās” ir mātes un dēla dialogs, kurā ārējā pasaule netiek rādīta, bet tiek iezīmēta dēla motivācija – mātes dzīves apstākļu uzlabošana. „Uz gaismu” ir dēla iekšējais monologs, kas sakrīt ar braucienu vilcienā uz Pēterburgu, bet iezīmē vairākas tēmas – telpas paplašināšanos; varoņa diskomfortu, rādot to caur tehnoloģiju un dabas pretstatu; dēla cerības par nākotni un paaugstinātais pašvērtējums; šaubas. Būtiski, ka iespējamās neveiksmes cēlonis Plūdonim ir sociāls – dēla dzimšanas apstākļi. „Ziedi un salna” stāsta par dēla dzīvi Pēterpilī, ko raksturo sociāla atstumtība un skarbi dzīves apstākļi, kas salauž viņu fiziski. Poēma noslēdzas ar „Izskauņu” – mātei tiek paziņots par dēla nāvi, viņa saņemst (Plūdonis 1901).

Viestura Roziņa izrāde veidota fiziskā teātra estētikā, bez teksta, bet skatītājiem tiek izdalīts Ludmilas Roziņas iestudējuma librets, kas raksturo režijas iecerī un sašaurina

²¹ Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

interepretācijas iespējas. Libretam ir četrpadsmit ainas: *Dzemdības*, kurās sieviete kļūst par Māti, bet vīrietis par Dēlu; *Mācīšanās* – Māte cenšas Dēlu pasargāt no pasaules, kuru tas pēta; *Daba* – Dēls ieinteresējas par lidojošiem kukaiņiem; *Atraitne* – Māte viena skumst; *Sapņa projekts* – Dēls būvē lidaparātu, Māte iedrošina viņu braukt studēt. Ar sesto daļu sākas Plūdoņa poēmas „laiks”: *Šķiršanās*, Māte Dēlam uzvelk Tēva žaketi; *Ceļš* – brauciens vilcienā, kur Dēlam rodas šaubas, bet viņš tās pārvar; *Pilsētas valdzinājums un posts*; *Zinību pils* – iestājesāmens, kurā Dēls izkrīt; *Sieviete krogā*, kur Dēls tiek izsmiets; *Vēstule mātei*, kurā Dēls melo, ka viss labi; visbeidzot, noslēgumā trīs daļas – *Stacija*, *Nāves deja*, *Mātes sirds*. Dēls meklē ceļu uz mājām, bet sastopas ar savām šaubām un zaudē; nāve viņam beidzot ļauj lidot; Māte, palikusi viena, turpina dzīvot (Roziņa 2023).

Roziņas lietotā leksika akcentē, ka tēli iecerēti kā arhetipi: Dēla šaubas tiek personificētas tēlā Ēna, tēli Māte, Dēls, Tēvs, Sieviete, Nāve tiek rakstīti ar lielo sākuma burtu. Izrādē spēlē divi aktieri – Kārlis Dzintars Zahovskis spēlē Dēlu, bet Inese Ramute – visus pārējos tēlus, radot iespaidu, ka Māte ir nepārtraukti klātesoša, pat ja maina „maskas”.

Izrādes sākums – notikuma sākuma pārnešana par apmēram divdesmit gadiem – uzsver, ka tēma ir Dēla un Mātes attiecības. Abu tēlu identitātes ir saistītas: Māte bez Dēla nav Māte, un otrādi. Atraitnība Roziņu variantā nav sociāla parādība, bet gan akcentē deformētas attiecības – Tēva trūkumu, kas, līdzīgi kā Mātes klātbūtne, būtiski ietekmē Dēla ceļu. Izrādē būtiska ir arī izredzētības tēma apvienojumā ar sociālo kritiku, lielu uzsvāru liekot uz dažādām mācīšanās epizodēm. Dēls ir oriģināls domātājs un nespēj iekļauties sistēmā, tādējādi nolemts neveiksmei.

V. Roziņa piedāvātā zīmju sistēma šīs tēmas risina caur arhetipiem, interpretējot *Atraitnes dēla* fabulu kā stāstu par paštapšanas procesu, kurā Es satiekas ar dažādiem arhetipiem. Mātes arhetipa izrādē uzsver abas tā potenciālās puses – bērnu aizsargājošo, barojošo aspektu, bet arī ierobežojošo, privātipašniecisko dabu. Ēna parasti tiek saistīta ar dažādām no apziņas izspiestām lietām, šai gadījumā definēta kā šaubas. Principu izrādē balstīt divos pretējā dzimuma aktieros iespējams saistīt ar *animus/anima* arhetipu pāri. Interpretējot Dēla tēlu kā Es arhetipu, jāakcentē, ka izrādē trūkst Personas arhetipa – respektīvi, kompromisa starp individu un sabiedrību, tādējādi piedāvājot interpretāciju par Dēla bojāejas cēloņiem (Roziņš 2023).

Arhetipus V. Roziņš papildina ar izrādes zīmju sistēmu. Māte, kas uzvelk Dēlam Tēva žaketi, iemieso viņas centienus padarīt Dēlu par Tēvu, proti, par vīrieti. Bet, ņemot vērā, ka jebkurš tēls, ar kuru Dēls turpmākajā ceļā sastopas, ir Māte, Dēls principiāli nolemts mūžīgai bērna lomai. Scenogrāfiju izrādē veido no metāla režģa veidoti burti, no kuriem Dēls būvē savu dzīvi – secīgi tie kalpo par dzemdību kanālu, lidmašīnu, kas ir Dēla sapņa simbols, tad tiek uzbūvēts vārds LAIME, ko eksāmena laikā pilsētā Dēls izjauc, pēc brīža uzbūvējot vārdu MELI (Roziņš 2023). Kitija Balcere recenzijā, rakstot par scenogrāfiju, šīs konstrukcijas saista ar būra tēlu, respektīvi, Dēls visu mūžu no būra nav spējis atbrīvoties, atliek mirt (Balcere 2023).

Literatūra

Balcere, Kitija. 2023. Mezgli nabassaitē. *Lsm.lv*, 5.11.2023. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/teatris-un-deja/05.11.2023-mezgli-nabassaite-recenzija-par-valmieras-teatra-izradi-atraitnes-dels.a530175/>

Plūdonis, Vilis. 1901. *Atraitnes dēls*. Pieejams: <https://www.letonika.lv/literatura/Reader.aspx?r=348>

Roziņa, Ludmila. 2023. *Atraitnes dēls. Ritmiska sišanās pret laimes sienu*. Valmieras teātris [nepublicēts librets].

Roziņš, Viesturs. 2023. *Atraitnes dēls. Ritmiska sišanās pret laimes sienu*. Valmieras teātris [iestudējums].

VILIS PLŪDONS GRĀMATNIEKU ATMIŅĀS UN SARAKSTĒ²²

Viesturs Zanders

Latvijas Universitāte
viesturs.zanders@lu.lv

Viļa Plūdoņa (1874–1940) jubileja liek apzināt un pārskatīt dažādās atmiņas institūcijās izklaidētos dokumentus, kam ir būtiska nozīme dzejnieka personības un radošās darbības izpētē. Konkrētā temata atklāsmei šoreiz pārsvarā ir izmantots V. Plūdoņa epistulārais mantojums, kura ievērojama daļa glabājas viņa personālfondā Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā (turpmāk – LU AB RRGN) un izdevēja Luda Neimaņa (1863–1926) personālfondā LU AB Misiņa bibliotēkas Retumos (LU AB MR). Lai gan Plūdoņa pirmā dzejoļu krājuma „Pirmie akordi” (1895) izdošanas vēsture ir jau guvusi pietiekami plašu atspoguļojumu (Labrence 1984, 98–103), tomēr daudzu citu Plūdoņa oriģināldarbu, viņa sastādītu dzejas krājumu, tulkojumu un skolām domātu izdevumu tapšanas izziņai noderīgi dokumenti līdz šim gan ir izmantoti epizodiski. Taču, līdzīgi kā daudzos citos gadījumos, sarakste starp autoru un izdevējiem piedāvā nekur citur neatrodamu informāciju ne tikai par tekstiem, kas ir pārtapuši grāmatās, un par to likteņiem, bet arī par iecerēm, kas nav īstenojušās, vai arī tām, kuras ir spējuši piepildīt citi izdevēji.

Starp izdevējiem, kas publicējuši V. Plūdoni, ir gan plaši pazīstami nacionāla mēroga grāmatu apgādi, kā akciju sabiedrība „Valters un Rapa” un Ansis Gulbis, gan Latvijas novados strādājoši grāmatnieki (L. Neimanis Jelgavā, Pēteris Stumps Limbažos, Kārlis Dūnis Cēsis un Valmierā), kuru veikumam mūsu literatūras un grāmatniecības attīstībā nav tikai kultūrvēsturiska nozīme vien.

Līdz mums nonākusi sarakste starp V. Plūdoni un L. Neimani ir divpusēja un ataino Plūdoņa ceļu no viņa pirmā dzejas krājuma līdz poēmas „Atraitnes dēls” pirmpublicācijai atsevišķā grāmatā (1912). Sākot jau ar „Pirmajiem akordiem”, ir vērojams Plūdoņa augstais pašnovērtējums un izpratne par intelektuālā darba finansiālo novērtējumu. Ilggadējā pedagogiskā darba pieredze ļauj Plūdonom skaidri apjaust skolu jaunatnei adresētu dzejas izlašu un latviešu literatūras vēstures grāmatas nepieciešamību. Vienlaikus apzinoties, ka šādu izdevumu sagatavošana atrauj laiku radošajam darbam, tādēļ, aicinot izdevēju netaupīt uz honorāra rēķina, Plūdons (sk. Plūdons 1911) vēstulē L. Neimanim 1911. gada 7. augustā raksta: „Zini, ka nelūdzos žēlastības dāvanu, bet pagēru tikai savu pelnīto tiesu, kuru, kā jau augšā minēju, esmu nopelnījis, gandrīz savu veselību.” Lai kādi arī nebūtu likloči autora un izdevēja attiecībās, starp Plūdoņa veltījuma dzejoļiem ir arī Ludim Neimanim domātais (Labrence 1984, 103).

V. Plūdoņa un Anša Gulbja (1873–1936) sadarbībā iznāk daudz oriģināldarbu un tulkojumu (tajā skaitā F. Ničes „Tā runāja Zaratustra”, 1913) sērijā „Universālā bibliotēka”, gan arī ārpus tās. Izdevējam neparedzēti ilgi top Plūdoņa sakārtotais un tulkotais krājums „Modernā vācu lirika” (Gulbis 1913), kas tā arī iznāk 1913. gadā bez sākotnēji nodomātās

²² Tēzes tapušas ar VKKF finansētā projekta „Zinātniska konference „Atraitnes dēla” un „Eža kažociņa” autoram – 150” (VKKF 2024-1-LIT042) atbalstu.

ievadapceres, raisot lasītājos neziņu par Plūdoņa izvēlēto autoru un tekstu atlases principiem (Daukste-Silasproģe 2002, 50).

Vairāku Plūdoņa publikāciju iznākšanu un izplatīšanu iespaido Pirmā pasaules kara izraisītā krīze grāmatniecībā. Tā Pēteris Stumps (1882–1919) aizbildina vilcināšanos ar kļūdu labojuma iespēšanu viņa izdotajam Plūdoņa krājumam „111 lirisku dziesmu” (1918) ar to, ka grāmatu izplatīšanas apsvērumu dēļ steidzamāka ir kalendāra sagatavošana un arī paša Plūdoņa skolām domātais „Pirmais vadonis praktiski-teorētiskā latvju valodas mācībā” (Stumps 1918).

Citkārt dzejnieku neapmierina izdevēja piedāvātais honorāra apjoms. Kārlis Dūnis (1889–1942) ir ieinteresēts izdot Plūdoņa balādes, taču ir gatavs honorāram atvēlēt 15 % no grāmatas bruto cenas, jo „vairāk maksāt pie labākās gribas nav iespējams” (Dūnis 1922), tādēļ Plūdoņa krājums „Baladas un baladeskas” (1922) iznāk Izglītības ministrijas apgādā.

V. Plūdoņa sarakste ar grāmatu izdevējiem zināmā mērā aizstāj viņa paša sarakstītu versiju par atsevišķu grāmatu tapšanas gaitu. Šodien atliek vien nožēlot, ka Plūdons nav atsaucies bibliogrāfa un literatūrvēsturnieka Kārļa Egles (1887–1974) aicinājumam iesūtīt autobiogrāfiju kopkrājumam „Atziņas” (1–3, 1923–1924), „lepnā pašapziņā paziņodams, ka “esmu komēta, kam pašam sava orbīta”, un viņš nevēloties būt kopā ar citiem, kas nav viņa cienīgi” (Egle 1972, 217). Toties Plūdoņa „Kopotu daiļdarbu” izdevumu četros sējumos (1939) ne bez lepnuma savās atmiņās apraksta apgāda „Grāmatu draugs” īpašnieks Helmars Rudzītis (1903–2001) (Rudzītis 1997, 114–115). Savukārt valodnieks un grāmatniecības vēsturnieks Konstantīns Karulis (1915–1997) ir atstājis spilgtu Plūdoņa – pedagoga portretu (Karulis 1974, 1–10).

V. Plūdoņa sarakstes padziļinātai izziņāšanai ir potenciāla vērtība viņa personības un radošā mantojuma turpmākajā izpētē.

Literatūra

- Daukste-Silasproģe, Inguna. 2002. Viļa Plūdoņa „Modernā vācu lirika” un latviešu kritika. *Letonica*. 8, 32–54.
- Dūnis, Kārlis. *Vēstule Plūdonim 1922. gada 3. janvārī*. LU AB RRGN, Ms 1147, 44. v., 5.
- Egle, Kārlis. 1972. *Atziņas*. Rīga: Liesma.
- Gulbis, Ansis. 1913. *Vēstules Plūdonim 1913. gada 19. aprīlī un 25. jūlijā*. LU AB RRGN, Ms 1147, 44. v., 29–30.
- Karulis, Konstantīns. 1974. *Skolotājs Plūdonis. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Reto grāmatu un rokrakstu krājums*, I. Pijola fonds, RXA 356, 503, 5.
- Labrence, Līvija. 1984. *Jelgavas grāmata*. Rīga: Zinātne.
- Plūdons, Vilis. 1911. *Vēstule L. Neimanim 1911. gada 7. augustā*. LU AB MR, L. Neimaņa fonds. 5. v., 10.
- Rudzītis, Helmars. 1997. *Manas dzīves dēkas*. Rīga: Zinātne.
- Stumps, Pēteris. 1918. *Vēstule Plūdonim 1918. gada 20. novembrī*. LU AB RRGN, Ms 1147, 44. v., 74.

VALODA UN ATTĒLS TEKSTOS UN IKDIENAS SAZIŅĀ

KNOLLING EN EL AULA DE LENGUAS EXTRANJERAS

Noa Philippón Salinas

Universidad de Letonia
noa.salinas@lu.lv

El *knolling* es una técnica de organización visual que consiste en colocar objetos de manera ordenada y simétrica sobre una superficie plana, generalmente en ángulos rectos, de modo que todos los elementos estén alineados de manera estética y funcional.

El término *knolling* surge en los años 80, con la idea de organizar las herramientas y materiales de trabajo de manera eficiente. Se atribuye su origen a Andrew Kromelow, trabajador en el estudio del arquitecto y diseñador Frank Gehry en California, inspirado por los productos de la empresa de muebles Knoll. Años más tarde, esta técnica se popularizó en el ámbito de la fotografía de productos y diseño, teniendo como resultado una imagen visualmente atractiva y ordenada tomada desde un ángulo cenital. También se ha utilizado en contextos de organización personal y en el mundo del arte y se ha extendido a las redes sociales y al ámbito de enseñanza de lenguas extranjeras (LE).

Las imágenes son un recurso habitual en el aula de LE y pueden tener un impacto positivo en el alumnado: “El uso de las imágenes en el aula nos ayuda a conectar la lengua que enseñamos con la dimensión afectiva de nuestros alumnos” (Arnold 2000, 281).

Esta conexión con la dimensión afectiva del aprendizaje refuerza la relación entre aprendientes y lengua meta, además de tener otros beneficios: “El uso de imágenes en el aula consigue evocar estas emociones (positivas), a la vez que estimula la creatividad y la capacidad imaginativa, propiciando a su vez una relación positiva entre la lengua meta y el grupo de clase” (Barrallo Busto, Gómez Bedoya 2009, 4).

El Marco Común Europeo de Referencia para las Lenguas (Consejo de Europa 2002) recoge, entre otros usos, las imágenes como instrumento de apoyo en actividades de expresión oral (MCER 2002, 61) así como una estrategia de desarrollo de vocabulario (MCER 2002, 148).

Al incluir la técnica del *knolling* en nuestras clases de LE vamos un paso más allá, involucrando al alumnado en el proceso de creación de las imágenes que serán la base para diferentes actividades. Esto nos brinda diferentes oportunidades:

- 1) la **personalización** del aprendizaje: al crear sus propias composiciones visuales utilizan objetos que les resultan relevantes. Esto les da un sentido de control y autonomía sobre su aprendizaje, lo que puede aumentar su motivación intrínseca y compromiso con el proceso de adquisición del idioma.

- 2) fomento de la **creatividad**: al permitirles explorar y experimentar con diferentes disposiciones y combinaciones de elementos, se les anima a expresarse de manera única y personal.
- 3) **innovación**: al utilizar una metodología nueva, tienen curiosidad y se implican activamente en el proceso de elaboración y en las actividades posteriores.
- 4) **información**: ver qué objetos deciden incluir en el *knolling*, y el posterior razonamiento de por qué están allí nos permite conocer mucho mejor a nuestro alumnado y adecuarnos todavía más al grupo.
- 5) **experiencia** sensorial y física: puesto que el proceso de elaboración implica manipular objetos y organizarlos de una manera específica.

Si pensamos en la teoría de las inteligencias múltiples de Howard Gardner (2011) y cómo el aprendizaje efectivo puede ocurrir cuando se emplean una variedad de enfoques que involucran múltiples inteligencias, el uso de la técnica de *knolling* en las clases de LE nos permite poner en uso varias de ellas, que quizás no suelen tener un papel principal:

- 1) Inteligencia corporal-kinestésica, que se refiere a la habilidad para utilizar el cuerpo de manera efectiva para resolver problemas o expresar ideas. La elaboración del *knolling* involucra la manipulación física de objetos y la organización de estos en el espacio, lo que permite interactuar de manera más directa con el material de aprendizaje y aumentar la comprensión y retención del contenido lingüístico.
- 2) Inteligencia visual-espacial, la capacidad para percibir el mundo visualmente y comprender las relaciones espaciales entre objetos. La creación y observación de composiciones *knolling* puede ayudar a desarrollar la capacidad para interpretar y comprender información visual en el contexto del idioma extranjero que están aprendiendo.
- 3) Inteligencia interpersonal, sobre la habilidad para comprender y relacionarse efectivamente con otras personas. Esta actividad permite desarrollar habilidades sociales mientras trabajan en el dominio del idioma extranjero.
- 4) Inteligencia intrapersonal, sobre la capacidad de comprenderse a uno mismo, reconocer las propias emociones, motivaciones y deseos. Esta actividad propone un momento de introspección y expresión personal, proporcionando autonomía y control sobre el proceso de aprendizaje.

Dependiendo del nivel y de lo que queramos tratar hemos utilizado diferentes temáticas en las instrucciones de la elaboración de sus *knolling*, como ¿quién soy yo?, el argumento de su libro favorito, uno de sus viajes...

Es importante que las instrucciones sean muy claras y recordarles que tiene que ser información que pueda ser compartida, porque no sólo la va a ver el docente. Una vez tienen la imagen, pueden etiquetar los objetos en español (artículo más nombre).

A continuación, algunos de los ejemplos sobre cómo utilizamos las imágenes una vez elaboradas para desarrollar las diferentes destrezas:

- 1) las organizamos digitalmente (por ejemplo utilizando Padlet) para que vean el trabajo del resto de la clase, y escriban tres palabras sobre lo que les evoca cada imagen (un adjetivo, un sustantivo y un verbo). Si tenemos esa posibilidad, se pueden imprimir y pegar en la clase para que puedan verlas con calma.
- 2) teniendo su imagen y las palabras de la clase como inspiración, escriben un texto respondiendo al tema inicial, explicando por qué han elegido esos objetos, etc.

- 3) describir una de las imágenes a otra persona, y que intenten adivinar qué imagen es.
- 4) describir los diferentes objetos en una imagen para que los adivinen.
- 5) como ya se conocen, intentar adivinar a quién pertenece la imagen y por qué.
- 6) crear una historia con los objetos presentes en el *knolling* (puede ser de manera oral o escrita, en grupos pequeños o incluso en gran grupo).
- 7) practicar las preposiciones y adverbios, situando los objetos e indicando dónde están respecto a otros.
- 8) preparar un diálogo (en parejas o pequeños grupos) utilizando todos los objetos presentes en la imagen.

En nuestra experiencia, el *knolling* es una actividad que llama la atención (tanto a nivel de educación secundaria como en la universidad) y hace que el alumnado se comprometa. Nos ha dado muy buen resultado y creemos que tiene mucho potencial de adaptación. Suele crear un ambiente positivo en clase y aprenden el vocabulario de una manera más fluida.

Bibliografía

- Arnold, Jane. 2000. Visualización: las imágenes mentales al servicio del aprendizaje de idiomas. En Jane. Arnold (Ed.). *La dimensión afectiva en aprendizaje de idiomas*. Madrid: Cambridge University Press, 277–294.
- Barrallo Busto, Natalia, Gómez Bedoya, María. 2009. La explotación de una imagen en la clase de E/LE. *RedELE*. 16, 1–16. Disponible en: <https://ej.uz/yj47> [recuperado el 17.05.2024].
- Consejo de Europa. 2002. *Marco común europeo de referencia para las lenguas: aprendizaje, enseñanza, evaluación*. Madrid: Secretaría General Técnica del MEC, Anaya e Instituto Cervantes.
- Gardner, Howard. 2011. *Inteligencias múltiples: la teoría en la práctica*. Barcelona: Ediciones Paidós.

LA COMUNICACIÓN NO VERBAL EN LA FRASEOLOGÍA ESPAÑOLA

Alla Placinska

Universidad de Letonia
alla.placinska@lu.lv

Cada lengua dispone de un amplio abanico de expresiones idiomáticas, proverbios, refranes y aforismos presentes en la literatura, las películas, los periódicos y otros medios de comunicación. No existe una lengua de las conocidas que no tenga modismos, frases hechas, proverbios, refranes y dichos. El español tampoco es una excepción.

Los proverbios, dichos y refranes, en primer lugar, reflejan la imagen del mundo que comparten los representantes de una cultura concreta. En segundo lugar, en ellos se registra la experiencia y las creencias que han sido acumuladas a lo largo de siglos por los representantes de diferentes pueblos y grupos étnicos. Como el ser humano es un fenómeno social, la cultura incluye también las normas y los códigos de conducta, los cuales se diferencian de una cultura a otra.

Edward Hall (1977) escribió que la comunicación y la cultura son inseparables, que la cultura es un código que se aprende y se comparte. Los gestos, las miradas, la percepción del tiempo y del espacio son elementos claves de lo que se suele llamar *la comunicación no verbal* y su interpretación correcta, en la mayoría de los casos, depende el éxito del acto de la comunicación. Aprender cuándo hablar y cuándo es mejor callar, qué significado tiene el tono de voz, cómo establecer contacto visual e interpretar expresiones faciales, posturas, gestos e incluso cómo poner las manos al estar en la mesa o cómo reaccionar cuando se abre un regalo. En las culturas árabes, a su vez, se presta mucha atención a los olores. Para los árabes los buenos olores son imprescindibles para una agradable compañía. La locución verbal *No huele bien* existe en muchas lenguas y transmite la sospecha por un daño o fraude (Davis 2014).

La conducta se aprende y se guarda tanto en la mente como en la lengua y su fraseología. Pero la conducta también cambia con el tiempo porque cambian las épocas, se cambia el entorno y la sociedad (Birdwhistell 1970).

La actual publicación se centra en la presencia de diferentes elementos de la comunicación no verbal en las paremias españolas, sobre todo en los *elementos kinésicos* y su interpretación.

La fraseología de la lengua española ha sido recopilada en muchos diccionarios y páginas *web*. Vamos a mencionar solo algunas ediciones como el *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles* de Manuel Seco (2005) y el *Refranero multilingüe* del Centro Virtual Cervantes (CVC) que contiene una colecciones impresionante de paremias españolas con sus equivalentes en 25 diferentes lenguas y las fichas explicativas. Refiriéndose a las publicaciones científicas destacan las obras Corpas Pastor (1996), Ruiz Gurillo (1997), Sevilla Muñoz (1993, 2013), Zuluaga (1980). Cabe destacar que los autores mencionados se diferencian en varios aspectos tan importantes como la terminología, la clasificación y las definiciones de diferentes tipos y grupos de unidades fraseológicas y sobre todo su clasificación. La presente publicación aplica, en general, la aproximación teórica de Ruiz Gurillo (1997) y se centra en las paremias relacionadas con

los gestos y los significados que éstos transmiten. Para la parte empírica ha sido utilizado el refranero multilingüe del CVC que ofrece 14 tipos de paremias, así como su clasificación según la idea clave. Las paremias han sido seleccionadas introduciendo en el buscador la palabras clave, como *manos, ojos, tiempo*, etc.

La mayor cantidad de paremias, 38, se da introduciendo el lexema *manos*. La mayoría de ellas son refranes. Los gestos que están relacionadas con las manos pueden tener diferentes explicaciones y significar cosas distintas. Por ejemplo:

- (1) el refrán *Yo me lavo las manos*, simboliza la declaración de la inocencia de cualquier acusación grave.
- (2) *Echar una mano* significa la solidaridad y la ayuda. El gesto de la solidaridad comprende también la locución verbal *Arrimar el hombro*.
- (3) A la necesidad de ayudarse alude la paremia *Una mano lava la otra, y ambas la cara*.
- (4) La locución proverbial *Tirar la piedra y esconder la mano* denuncia a aquellos que no quieren reconocer su culpa. Se hace la crítica de la conducta, de la hipocresía y de maldad.
- (5) La ociosidad puede representarse con la postura de las manos: *Mano sobre mano, como mujer de escribano; Estar mano sobre mano*.
- (6) La satisfacción suele expresarse de la manera instintiva y automática con el gesto de *Frotarse las manos*. La intensidad de este acto tiene significados diferentes. Frotarse las manos rápidamente significa la impaciencia. Frotarse las manos lentamente comunica el pensamiento de obtener beneficios.
- (7) El consejo de no mediar entre familiares para no ser luego el culpado está presente en el refrán: *Entre padres y hermanos, no metas tus manos*.

El análisis muestra que la *kinésica* prevalece entre otros apartados semióticos no verbales y, sin duda, ocupa un puesto líder. Los gestos en los refranes se interpretan según las normas de conducta y los valores en la sociedad, con lo cual llevan una información muy importante. Por ejemplo, según el CVC, *Una mano lava la otra y ambas la cara*, *Una mano lava la otra, y ambas la cara* está en desuso, lo cual significa que en la sociedad actual desaparece la asociación entre los gestos que se mencionan en el refrán y la idea de prestar el apoyo.

Concluyendo, es importante destacar que la cultura siempre ha sido el contexto para la comunicación y al mismo tiempo cada cultura es el resultado de la comunicación con otras culturas. A través del refranero español se descubre la presencia y la función de la comunicación no verbal en la comunicación verbal. En las paremias españolas encontramos referencias a diferentes gestos que transmiten la información sobre la conducta humana, los valores y actitudes características para la sociedad española en diferentes épocas.

Bibliografía

- Birdwhistell, Ray. 1970. *Kinesics and context. Essays on body motion communication*. University of Pennsylvania Press. Canada.
- Corpas Pastor, Gloria. 1996. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- CVC. *Refranero Multilingüe* – Instituto Cervantes. Disponible en <https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Busqueda.aspx> [Consultado el 20 de mayo de 2024].
- Davis, Flora. 2014. *La comunicación no verbal*. Madrid: Alianza editorial.
- Hall, Edward T. 1977. *Beyond culture*. New York: Anchor Books.
- Ruiz Gurillo, Leonor. 1997. *Aspectos de fraseología teórica española*. Valencia: Universitat de Valencia.

- Seco, Manuel. 2005. *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles*. Madrid: RAE.
- Sevilla Muñoz, Julia. 1993. *Las paremias españolas: clasificación, definición y correspondencia francesa*.
- Sevilla Muñoz, Julia. 2013. Las paremias y su clasificación. *Paremia*, 22.
- Zuluaga, Alberto. 1980. Introducción Al Estudio de Las Expresiones Fijas. *Studia Romanica et linguistica*, 10. Universidad de Michigan: Peter Lang Publishing.

USO DE TEXTOS LITERARIOS EN UN AULA ELE: SIMULACIÓN Y EXPRESIÓN ORAL

Alberto Torres Fernández

Universidad de Letonia

albertotorres.fernandez@gmail.com

En el aula de Español como Lengua Extranjera (ELE), el uso de textos literarios puede ser una estrategia pedagógica muy efectiva para fomentar la simulación y la expresión oral de los estudiantes. Al introducir obras literarias en el proceso de enseñanza, se les brinda a los alumnos la oportunidad de sumergirse en historias y personajes que estimulan su creatividad y comprensión del idioma. La simulación y la expresión oral de los estudiantes son dos de estas estrategias que junto a la lectura y el análisis de las obras literarias conllevan que los estudiantes mejoren su comprensión del idioma, enriquezcan su vocabulario y desarrollen su capacidad para expresarse de manera fluida y creativa.

Según Iriarte Vañó (2009) hay ciertos beneficios cuando utilizamos textos literarios en un aula ELE:

- 1) El enriquecimiento del vocabulario: la lectura de textos literarios (originales) abre un espacio a los estudiantes de una amplia variedad de palabras, expresiones, frases, localismos o regionalismos que a los estudiantes les permitiría enriquecer su vocabulario de manera significativa.
- 2) El desarrollo de la comprensión lectora: la práctica de la lectura de textos literarios, novelas, cuentos, poemas, teatro, etc.) ayuda al desarrollo de la comprensión lectora de los estudiantes, ya que los reta a interpretar y analizar el significado de lo leído.
- 3) El estímulo a la creatividad: la literatura nos proporciona historias, relatos y situaciones que pueden estimular la imaginación y la creatividad de los estudiantes, impulsando de esta manera su capacidad para expresarse con originalidad.
- 4) La mejora de la expresión oral: mediante la discusión y el análisis de textos literarios, a los estudiantes se les presenta la oportunidad de practicar y mejorar su expresión oral, porque deben argumentar y defender sus puntos de vista sobre las obras leídas.

Partiendo de que en una actividad de dramatización no hay espectadores, esto facilitaría la participación del estudiante porque no se trata de interpretar a nadie y los participantes serían los miembros del grupo. Los estudiantes serían los únicos testigos del acto pedagógico, y debido a esto los estudiantes no necesitarían aprender complicadas técnicas de actuación, el estudiante se vería más libre a la hora de materializar un texto y de hacer una situación determinada que, en principio, no ha sido impuesta sino elegida por el propio estudiante. Por supuesto, el participante de esta actividad de simulación debe dar vida, finalmente, a un personaje y para ello recibirá el apoyo de una serie de estímulos (escritos, visuales o sonoros) que el profesor-animador (profesor-guía) le facilitaría personalmente o en grupal cuando el grupo se une para discutir y aportar elementos a la simulación. Este trabajo colectivo de simulación daría gran libertad y confianza al estudiante (o a los estudiantes) en este ejercicio de múltiples tareas.

En Educación, la improvisación es un sistema de descubrimiento, donde el proceso y no los resultados, es lo que tiene un verdadero valor educativo: el producto final de la

improvisación es la experiencia de realizarla. Cuando el participante asume (utilizando jerga teatral) meterse en la piel de otra persona, improvisando, descubre y comprende la situación humana que, simulando una situación, trata junto a sus compañeros de grupo. La justificación del uso de actividades dramáticas en la clase de lengua (materna, segunda y/o extranjera) reside en que son actividades que refuerzan la palabra en su contexto. Las actividades dramáticas, al presentar la palabra en su contexto, no sólo aventajan a la lectura sino que, además, estimulan la creación de lenguaje y la asimilación de modelos lingüísticos adaptándose a las necesidades y particularidades de los participantes (Benetti, *at al.* 2004).

Refiriéndose a la simulación, hace falta destacar que una simulación se compone de los hechos o el problema que hay que resolver, los personajes que intervienen y que están dentro de la situación más o menos conflictiva y los documentos que se deben consultar para comprender la situación desde dentro y que van a ayudar a los participantes en el momento de construcción del personaje. La simulación y la lengua son virtualmente inseparables. La interacción de los participantes se realiza utilizando los lenguajes escritos, orales o ambos. Si esa premisa se cumple, es evidente que la simulación es una actividad sumamente adecuada para la práctica y la adquisición tanto de la L1 como de la L2.

Comentando el desarrollo de actividades se destacan varios aspectos. Comenzamos cuando el profesor presentaría la actividad centrando la atención del grupo, facilitando la preparación física y mental de los estudiantes. A continuación se presenta la situación, se entregan los documentos o materiales para su uso (fichas, fotografías, folletos, etc.). Los grupos o parejas de estudiantes leen, discuten, elaboran y preparan sus propuestas (el profesor será relegado a un segundo plano sin perder su función de moderador de la actividad). Finalmente los grupos o parejas presentan sus propuestas a la clase y después, con ayuda del profesor, se discute y analiza el ejercicio, por ejemplo: explicar los errores gramaticales, de pronunciación, de adecuación del vocabulario, etc.

Para la elaboración de actividades que podríamos utilizar en el aula, lo primero que haríamos, sería escoger los textos con los que vamos a trabajar. Para ello, debemos seguir unos criterios, dependiendo de los objetivos y actividades que queramos realizar. Las adaptaciones tienden a modernizar la lengua y a abreviar el argumento para hacer más accesible el texto, pero pueden resultar en ocasiones atemporales o carecer de valor cultural y social. De acuerdo con Sáez (Sáez 2010) es preferible el uso de textos no adaptados, ya que lo que debemos adecuar son los objetivos, tareas y metodología al texto escogido y no al contrario. Acquaroni (Acquaroni 2007) que también es partidaria del uso de textos no adaptados, que dan más soltura al estudiante y los acerca más a la realidad que describe el texto.

A continuación se da un ejemplo de la secuencia didáctica con un texto (poema, narración, etc.):

(1) Actividades de contextualización:

Actividad 1: “¿Quién es el autor/a?”, o se propone que expliquen que es “El amor”, “La amistad”

Actividad 2: “Lluvia de adjetivos”, “Puzzle”, “Asociación de palabras y colores”.

(2) Actividades de desarrollo:

Actividad 1: Elegir un poema o fragmento. (Diferentes tareas de audio, de comprensión lectora, expresión escrita y oral)

Actividad 2: Aclaraciones de palabras nuevas, de los recursos literarios usados.

(3) Actividades de gramática:

Actividad 1: analizar el uso de los pasados, los futuros, el imperativo, el condicional, etc.

(4) Actividades de consolidación:

Actividad 1: Lectura conjunta, escenificación.

Actividad 2: ¿Cómo terminar la escena o el fragmento o el poema?

Conclusiones:

El uso de textos literarios en un aula ELE no solo contribuye al desarrollo de las habilidades lingüísticas de los estudiantes, sino que también les brinda la oportunidad de explorar la riqueza cultural y literaria de la lengua española. A través de la simulación y la expresión oral, los estudiantes pueden desarrollar su competencia comunicativa de manera significativa, lo que los prepara para enfrentar situaciones reales de interacción en el idioma.

Bibliografía

- Acquaroni Muñoz, Rosana. 2007. *Las palabras que no se lleva el viento: literatura y enseñanza de español como LE/L2*. Madrid: Español Santillana, Universidad de Salamanca.
- Benetti, Giovanna, Castellato, Mariarita, Messori, Gemma. 2004. *Más que palabras: literatura por tareas*. Barcelona: Difusión.
- Dolores, María, Vañó, Iriarte. 2009. Cómo trabajar con textos literarios en el aula de ELE. *Tinkuy: Boletín de investigación y debate*. 11, 187–206. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3303936>
- Sáez, Begoña. 2010. *Texto y literatura en la enseñanza de ELE*. Disponible en: https://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/21/21_0057.pdf

LITERATŪRA–KULTŪRA–MEDIJI (VĀCU VALODAS TELPĀ)

ZWEI MALER, ZWEI REISEN, ZWEI PERSPEKTIVEN: PAUL KLEE'S REISE NACH TUNIS UND JAZEPS GROSVALDS'S REISE DURCH DEN NAHEN OSTEN

Dmitrijs Golonovs

Latvijas Universitāte
dmitrijs.golonovs@lu.lv

Jazeps Grosvalds und Paul Klee – zwei große Künstler, zwei Menschen, die die Kunst ihrer Länder auf eigene Art und Weise nach vorne gebracht haben. Sie sind auch zwei große Tagebuchschreiber, die ihre privaten Tagebücher jahrzehntelang geführt haben. Diese Tagebücher bieten dem Leser einen Einblick in das private Leben jedes dieser Künstler, in die Welt von Gedanken, Ereignissen, Ängsten und Überlegungen über das Leben und die Kunst.

Paul Klee wurde 1879 in Münchenbuchsee in der Schweiz geboren. Nach dem Abschluss seines Studiums an einem Gymnasium in Bern zieht Klee nach München um, um dort Kunst zu studieren. Ab diesem Moment beginnt Klee, sein Tagebuch zu führen, das er bis 1918 fortführt. Das Tagebuch besteht aus vier Heften, die mehrmals vom Autor bearbeitet wurden (Vogel 1992, 88) und solche Abschnitte aus seinem Leben umfassen: Erinnerungen an die Kindheit, Studium in München, Studienreise nach Italien, sein Leben in der Schweiz, Familienleben und künstlerische Experimente in München, erste Ausstellungen und Kritiken, Reise nach Tunis sowie sein Kriegstagebuch.

Jazeps Grosvalds stammt aus Riga und wurde 1891 in einer großbürgerlichen Familie geboren. Der soziale Status und die finanziellen Möglichkeiten seiner Familie haben seine Weltanschauung, Selbstempfindung und künstlerische Entwicklung besonders stark geprägt, was Grosvalds von anderen lettischen Künstlern seiner Zeit unterschied (Kalnača 2023, 20). Ab 1908 bis zu seinem Tod im Jahr 1919 führt Grosvalds seine Tagebücher (Kalnača 2023, 21). Die Tagebücher sind immer noch nicht veröffentlicht, jedoch sind Auszüge daraus in seinen Biographien und anderen Werken zu sehen. 1918 gerät Grosvalds als Teil des britischen Ausländischen Regiments nach Persien, wo er sein Tagebuch führt. Nach seiner Rückkehr nach Europa wandelt Jazeps seine Manuskripte in ein literarisches Werk um, das "Les Tableaux Persans" heißt (Kalnača 2023, 28).

Der Weg zur Veröffentlichung der Tagebücher von Klee und Grosvalds war sehr unterschiedlich. Wie schon geschrieben wurde, sind Grosvalds Tagebücher immer noch nicht veröffentlicht, nur "Tableaux Persans" wurde zweimal herausgegeben. In einem Brief an seinen Bruder im Jahr 1919 bat Jazeps, die grammatischen Fehler in seinem Manuskript von "Tableaux Persans" zu korrigieren und es an den Verleger zu schicken.

Dass der Bruder die Fehler tatsächlich korrigiert hat, geht aus dem Faksimile des Manuskripts hervor (Kalnača 2023, 28–29). Jedoch wurde das Werk erst 1978 in Schweden publiziert, nach einer Ausstellung im Jahr 1975, bei der eine Resolution dazu gefasst wurde (Latvju māksla 1975, Nr. 2). Das Tagebuch von Klee wurde auch zweimal publiziert. Sein Sohn Felix Klee veröffentlichte die Erstausgabe der Tagebücher im Jahr 1957, da großes Interesse seitens der Kunstliebhaber bestand. Erst 1989 wurde das Tagebuch als textkritische Neuedition von Wolfgang Kersten herausgegeben. Die Neuedition besteht aus dem vollständigen Text der Tagebücher sowie einigen Anhängen, die Klee an seine Biographen als Auszüge der Tagebücher geschickt hat.

Auch seine Reisen nach Persien und Tunis fanden zu unterschiedlichen Zeiten in ihren Leben sowie aus unterschiedlichen Gründen statt. Künstlerische Anerkennung erhielt Grosvalds bereits im Jahr 1915, als sein Flüchtlings- und Schützenzyklus fertig war. Dieser Gemäldezyklus bewies, dass Grosvalds einen eigenen Kunststil und künstlerischen Weg gefunden hatte, und dadurch stieg er sehr schnell in den lettischen künstlerischen Olymp auf. Obwohl seine Reise durch den Orient nicht als Studienreise geplant war, hat Grosvalds viel gelernt und viel erreicht: *“Zimēju visu laiku – Tu vari iedomāties, kādas jaunās senācijās – nēģeri, kas airē veneciāniskas gondolas ar harēma skaistulēm, kamieļi un ēzeļi ar veciem šeihiem ielās, naktī šakāļu kaukšana un miliardu varžu koris zem palmām un tumšām dienvidu debesīm.”* (Grosvalds 2023, 23) Für Klee war 1914 immer noch eine turbulente Zeit, in der sein Weg zum Künstler noch nicht abgeschlossen war. Die Reise nach Tunis hatte das Ziel, etwas Neues zu entdecken und an seiner Kunst zu arbeiten. Die nordafrikanischen Farben, die Natur und die Städte beeindruckten Klee sehr und halfen ihm, seinen unverwechselbaren Stil zu entwickeln.

Jedoch sind die Themen, über die beiden Autoren in ihren Werken schreiben, sehr ähnlich. In beiden Tagebüchern kann man über den Alltag der Einheimischen, Farben und die Natur lesen. Beide Autoren verwendeten einen gehobenen und sehr literarischen Stil, wobei Paul Klee sich mit dem Mond vergleicht (Klee 1989, 244) und Grosvalds die Entstehung der Gebirge in Persien als Schaffen Gottes bezeichnet (Grosvalds 2023, 106).

Was die beiden Werke jedoch unterscheidet, ist die Perspektive, aus der sie erzählt werden. Im Tagebuch von Klee steht das autobiographische Ich im Zentrum der Erzählung. Die Ereignisse und Gefühle werden auf die Hauptfigur relativiert, und der Text wirkt sehr subjektiv auf den Leser; die Distanz zwischen dem Erzähler und dem Leser ist sehr klein. Im Fall von Grosvalds' Text ist die Struktur umgekehrt – der Text erscheint wie eine Beobachtung, eine Art Bericht, in dem der Erzähler nicht unbedingt autobiographisch wirkt. Der Erzähler vermittelt jedoch seine bestimmte Haltung durch die Art und Weise, wie der Text gefasst wurde, auch wenn es nicht in der ersten Person geschrieben ist. Diese indirekte Weise des Erzählens kann eine tiefere Ebene der Subjektivität offenbaren, die den Leser dennoch in die Gedankenwelt des Erzählers eintauchen lässt.

Literaturverzeichnis

- Grosvalds, Jāzeps. 2023. *Persijas Ainas*. Rīga: LNMM.
- Kalnača, Ieva. 2023. *Jāzeps Grosvalds un viņa Personas Stāsts*. Rīga: LNMM.
- Klee, Paul. 1989. *Tagebücher*. Bern: Verlag Gerd Hatje.
- Latvju Māksla*, 1975, Nr. 2.
- Vogel, Marianne. 1992. *Zwischen Wort und Bild*. Munich: scanneg Verlag.

DER DIARISTISCHE SELBSTENTWURF EINER FOTOGRAFIN: MADAME D'ORAS TAGEBÜCHER AUS DEM FRANZÖSISCHEN EXIL

Tatjana Kuharenoka

Latvijas Universitāte

tatjana.kuharenoka@lu.lv

Dora Kallmus (1881–1963), so hieß Madame D'Ora mit bürgerlichem Namen, entstammte einer wohlhabenden jüdischen Familie, studierte Fotografie in Wien und Berlin. 1907 hat Dora Kallmus ihr eigenes Atelier unter dem Namen d'Ora in Wien gegründet. 1922 zog dann nach Frankreich, und wurde im Paris der 20er Jahre zur berühmten Fotografin der Mode- und Kunstwelt und verstand sich von Anfang an als "Vorkämpferin von Frauen" in der Berufsfotografie. Mit ihrem bevorzugten Genres der Portätfotografie – mit Schwerpunkt politische und künstlerische Elite – leistet Dora Kallmus, für die als Tochter aus großbürgerlichem jüdischem Haus der Weg als Ehefrau bereits vorbestimmt war, einen wesentlichen Beitrag hinsichtlich der Wandlung der bestehenden Geschlechterrollen.

Wichtig dabei ist, dass sie sich von den Erfahrungen der traditionellen Atelierfotografie distanziert, viel experimentiert und stets innovative fotografische Techniken erprobt.

Aus den Erinnerungen der Zeitgenossen ist ersichtlich, dass es Dora Kallmus in erster Linie um den besonderen Umgang mit der neuen Möglichkeiten des Medium Fotografie ging. Elsie Altmann-Loos, Tänzerin, Schauspielerin, Operettensängerin beschreibt dies in ihren Erinnerungen wie folgt²³:

Dann sitze ich ruhig da – oder stehe und schaue hin, wo ich will und sie hüpf um ihren großen Photoapparat herum, guckt hinein, wechselt die Platte, spricht über alles Mögliche, lacht und ist stets gut aufgelegt. [...] Und während man denkt, das wären nur Vorbereitungen zum Photographiertwerden, bist du schon längst konterfeit. X-mal hat sie geknipst und du hast es nicht gemerkt. „Steige herab von deinem Thron“, sagt sie, jetzt werden wir Café trinken“ (Altmann-Loos, 2013, 164).

1942 musste sie Paris, nachdem die Stadt von den deutschen Truppen besetzt worden war, verlassen und floh in den Süden Frankreichs. (Vgl. dazu: Vuković: 2018).

Im Laufe des 20. Jahrhunderts war Madame d'Ora eher wenig beachtete Künstlerpersönlichkeit. Das änderte sich relativ vor kurzem. 2018 veranstaltete das Leopoldmuseum in Wien eine aufsehenerregende Ausstellung unter dem Titel: "Machen Sie mich schön, Madame d'Ora" und parallel dazu findet im Museum für Kunst und Gewerbe in Hamburg eine Ausstellung statt, die sich auf d'Oras Nachkriegswerk konzentriert. Einige Jahre später -2022- erschien unter dem Titel *Madame d'Ora. Tagebücher aus dem Exil* ein Bändchen mit ausgewählten Texten aus d'Ora schriftlichem Nachlass. All das sorgte für das Erwachen des neuen Interesses für d'Oras Leben und Werk. Was besonders dabei relevant ist – Madame d'Ora tritt zum ersten Mal als Schriftstellerin in Erscheinung.

Der unter dem Titel *Tagebücher aus dem Exil* herausgegebene Band enthält d'Oras schriftliche Zeugnisse verschiedener Art. Es sind die eigentlichen Tagebuchaufzeichnungen,

²³ Alle Zitate im Text sind in der originalen Schreibweise übernommen.

die die Zeit (allerdings mit Unterbrechungen) vom 10. November 1937 bis zum 15. April 1955 umfassen, zahlreiche Briefe bzw. Antwortbriefe, Essays, poetische Skizzen oder beispielsweise der autobiografische Text *Die unglückliche Geschichte der kleinen Teeblättchen*, datiert mit 1942, in dem die tragischen Erlebnisse ihrer Flucht gesondert beschrieben wurden.

Folglich geht es hier um die mannigfaltigen Formen der autobiographischen Äußerung, um ein Ensemble von heterogenen Texten. Dieses Ordnungsprinzip ist auch in einzelnen Eintragungen zu beobachten: Naturbilder, Traumbilder, Erinnerungsbilder, Gedichte, zufällige Assoziationen, Aphorismen usw. werden oft einfach nebeneinander gestellt. Leicht nachzuvollziehen ist das erzählerische Potential dieser eigenartigen Collage/Montage-Technik, die sich hier als Strategie der Selbstkonstruktion begreifen lässt und vor allem das Bild eines dynamischen autobiographischen Subjektes vermittelt, das im Prozess der Selbstreflexion und Selbstanalyse nach eigener Identität sucht. Derartige Techniken der Selbstbeschreibung erlauben der Autorin darüber hinaus ein vielfältiges Spiel mit unterschiedlichen Möglichkeiten der Selbst-Präsentation, was auch ständige Veränderungen der strukturellen Dominanten in einzelnen Tagebucheinträgen bedingt. Gleichzeitig fungiert m.E. die Vielfalt der Äußerungsformen nicht zuletzt als Marker für Authentizität, als Aufrichtigkeitstopus.

Darüber hinaus wurden diese Texte in den entsprechenden geschichtlichen Kontext eingebettet. Eva Geber, die Herausgeberin des Tagebuchs, hat d'Oras Nachlass nicht nur umfassend aufgearbeitet und für den Druck vorbereitet, sondern auch die Tagebuchaufzeichnungen mit erläuternden Essays eingeleitet, mit diversen Zeitdokumenten und d'Oras Fotografien versehen. Da in d'Oras Tagebuchnotizen die Existenzweise des diaristischen Subjekts dominierend ist und das "wirkliche Leben", d.h. die aktuellen politischen Ereignisse, nur selektiv den Zugang in den Text finden, stellen diese Materialien notwendige Verbindungen zur Intimität des Diariums her und füllen bestimmte auto- bzw. biografische Lücken zu.

Neben den wichtigen Schlüsselbegriffen, die im Zentrum der diaristischen Reflexion stehen: die Zeit und das Gedächtnis oder Überlegungen über das Verhältnis von Künstler und Politik, erscheint als wesentlich eine solche thematische Komponente, die man mit d'Oras Worten als "Kleine Freuden, welche groß sind" (Madame d'Ora 2022, 125) bezeichnen kann. Spaziergänge, gelegentlicher Kinobesuch, das Baden im Fluss, Kaminfeuer, das Teetrinken – all das stellt stark emotionsbeladene Situationen im Tagebuchtext dar, auch wenn die Tagebuchautorin eine mitunter eher selbstkritische Haltung dazu hat. Am 28. August 1942 wird beispielsweise ein derartiges Ereignis so kommentiert: "Aber ich schäme mich viel mehr noch u. schreibe es doch nieder, daß ich heute abend hier ein Jazz-Concert hören will" (Madame d'Ora 2022, 76).

Zum einen demonstriert hier das diaristische Subjekt im Bereich der alltäglichen Erfahrung die Sehnsucht nach dem vollen Leben in der krisenhaften Lebenssituation, offenbart aber gleichzeitig seine Sensibilität und stark ausgeprägte Empfänglichkeit. Die Diaristin zieht damit die natürliche Grenze zwischen Innen- und Außenwelt, wobei die letzte in diesem Kontext noch stärker als das Fremde und das Andere erscheint.

Das besondere Interesse der Tagebuchautorin gilt auch der Natur. Zahlreiche Landschaftsbeschreibungen, die den Aufzeichnungen eine visuelle Evidenz verleihen, bilden eine wesentliche Ebene in d'Oras diaristischer Äußerung. Die Tendenz zum Bildhaften ist wesentlich durch Blick der Fotografin geprägt, es fällt dabei ihr Ringen um sprachliche Präzision auf.

Bemerkenswerte Einträge in diesem Diarium sind mit Reflexionen über die Rolle und Funktion des Tagebuches verbunden. Gleich zu Beginn der Aufzeichnungen schreibt d’Ora (2022,16):

Paris, 19.11.1937

Nach acht Jahren wieder ein Wort in das Heft der Dummheiten.

Tagebuch: Aussprechen mit sich selbst – soweit man will – kann- mag. Wagt nach acht Jahren, das Frohe zu berichten – über das Furchtbare zu schweigen! Ein Tagebuch – wie man es nennt – es tritt wieder zur Türe herein u. man fällt ihm um den Hals wie einem alten Freund!

Demzufolge geht es der Diaristin um die Wiederaufnahme des Tagebuchsschreibens. Dabei, wie erwähnt, ist diese Phase der autobiografischen Aktivität mit der Fluchtsituation von Paris nach Süden Frankreichs verbunden, das heißt, mit der Zeit, in der sich die Situation ihres Lebens radikal verändert und eindeutige Lebensmodelle abhanden gekommen sind. Deswegen nehmen diese Tagebuchaufzeichnungen zunächst definitiv eine Sonderstellung ein und werden eindeutig als Raum der Intimität konzipiert. Das Diarium wird zum Ort, der dem schreibenden Ich am Anfang ermöglicht, die Realität von dem eigenem Innenleben fernzuhalten, es abzusondern oder, wie es d’Ora angedeutet, ein leises Gespräch mit sich selbst zu führen.

Das ursprüngliche Vorhaben ändert sich im Prozess der Niederschrift. D’Ora fängt an, die Möglichkeit zu erwägen, den der Öffentlichkeit entzogenen Innenraum des Diariums dem breiten Publikum vorzustellen und plant, einiges davon zu publizieren, wenn sie diese Zeit überlebt. Ende 1942 notiert die Diaristin: *Der Leser (falls es je dazu käme, aber dazwischen läge Verleger, Drucken, Erscheinen u. dann muss so ein Buch noch gekauft werden), also der liebe, gute Leser soll mich recht verstehen* (Madame d’Ora, 2022,112). Aber nach 1945, so Eva Geber, hat sie keinen Verlag dafür gefunden.

Als schreibende Fotografin erprobt Madame d’Ora folglich ihre im visuellen Medium erworbene Erfahrungen, so entstehen oft an Stelle der narrativen Schreibweise Bilderreihen, die mit der Besonderheit des “fotografischen Sehens” der Diaristin sicher zusammenhängen. Das Tagebuch wird zum Ort des Experimentierens und der Improvisation, dabei demonstriert d’Ora ununterbrochen ihren Schaffensdrang, ihr Bedürfnis sich neu zu erfinden. Das Schreiben hat für d’Ora in der Flucht- und Emigrationszeit denselben Stellenwert, wie die Fotografie vorher, darüber hinaus aber ermöglicht die autobiografische Schrift der Fotografin die eigene Subjektivität sehr direkt und unvermittelt ins Zentrum zu stellen.

Literatur

Altmann-Loos, Elsie. 2013. *Mein Leben mit Adolf Loos*. Wien: Amalthea Signum.

Faber, Monika/Ruelfs, Esther/Vukovic, Magdalena. 2017. *Machen Sie mich schön, Madame d’Ora! Dora Kallmus – Fotografin in Wien und Paris, 1907 bis 1957*. Wien: Brandstätter.

Madame D’Ora. 2022. *Tagebücher aus dem Exil*. Hg. Geber, Eva. Wien: Berlin: Mandelbaum Verlag.

Vuković, Magdalena. 2018.S. *Porträts der Entwurzelung D’Oras Fotografien von Flüchtlingslagern in Wien und Salzburg*. In: *Porträts der Entwurzelung: D’Oras Fotografien in österreichischen Flüchtlingslagern 1946–1949*. Salzburg: Fotohof edition, 41–96.

EINE JUNGE FRAU AN DER GRENZE DER KULTUREN – AKTUALISIERUNG VON ASPEKTEN DES THEMAS IM ROMAN *DIE WALSCHE* (1982) DES SÜDTIROLER AUTORS JOSEPH ZODERER UND IM GLEICHNAMIGEN FILM (1986)

Ivars Orehovs

Latvijas Universitāte
ivars.orehovs@lu.lv

Der in Südtirol²⁴ geborene und verstorbene Schriftsteller Joseph Zoderer (1935–2022) wird in literaturwissenschaftlichen Kreisen des deutschsprachigen Kulturraums als

- (1) *der österreichischste unter den Südtiroler Autoren [...] wegen seiner deklarierten Verbundenheit mit der österreichischen Literatur 'genannt und' zugleich war er einer der ganz wenigen sowohl in Deutschland als auch in Italien erfolgreichen Südtiroler Autoren, vielleicht sogar der einzige.* (Ruiss 2022, 7)

An der Universität Wien hat er verschiedene sozial- und geisteswissenschaftliche Fächer studiert, er war in Österreich darüber hinaus als Journalist unter anderen auch für die Zeitung *Die Presse* tätig.

Es gibt Lyrik- und Kurzprosaveröffentlichungen J. Zoderers, aber seine schriftstellerische Laufbahn krönen Romanausgaben seit der Mitte der 1970-er Jahren, wobei zwei seiner Werke wurden fürs Fernsehen verfilmt – der Debütroman *Das Glück beim Händewaschen* (das Buch – 1976; der Film – 1982) und der Roman *Die Walsche* (das Buch – 1982; der Film – 1986). Zoderers literarischer Rang wurde durch eine Reihe von Auszeichnungen, darunter der Hermann-Lenz-Preis (2003) und der Walther-von-der-Vogelweide-Preis (2005), unterstrichen.

Ihm gehört folgende Aussage, die er in seiner Antrittsrede bei der Akademie für Sprache und Dichtung in Darmstadt 1994 kundgab, um die Bedingungen der Suche nach Selbstidentität zu beschreiben:

- (2) *Ich lebe am Schnittpunkt dreier Kulturen und habe an meiner Haut den Erfahrungsprozess erlebt, dass ich in einer ständigen Herausforderung stehe: Die Grenze, die Nähe des anderen, des Fremden fordern mein Wachsein heraus, meine Bereitschaft zu Abwehr oder Dialog.* (Delle Cave 2022, 6)

Dieser Position zufolge kann man auch die inhaltlichen Tendenzen von Zoderers Roman *Die Walsche* und beziehungsweise des nach den Motiven des Prosawerkes gedrehten gleichnamigen Films, für den er neben dem Filmregisseur Werner Masten (1950–2023) Autor des Drehbuchs war, erörtern. Es handelt sich von einer Liebesgeschichte – eine junge Frau und ein junger Mann finden Gefallen aneinander und beschließen spontan zusammenzuleben. Doch bald werden sie von der Geschichte ihrer Heimatländer eingeholt – sie ist aus Südtirol, er ist Italiener. Aufgrund dieses Herkunftsunterschieds muss sich ihre Beziehung täglich im Spannungsfeld der beiden Volksgruppen in 70er-80er Jahren des 20. Jahrhunderts bewähren,

²⁴ Zugehörigkeit des hauptsächlich deutschsprachigen Gebietes zu Italien nach dem Ersten Weltkrieg.

zudem wird ihr schon seit ihrer Kindheit die Bezeichnung „die Walsche“²⁵ zugeschrieben, als ein Klassenkamerad

Abbildung 1 (links). Deckblatt der Buchausgabe – Zoderer, Joseph. 2012./2018. *Die Walsche*. Innsbruck-Wien: Haymon Taschenbuch.

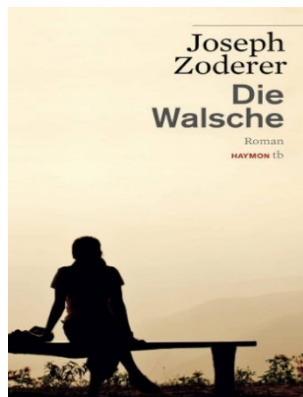

Abbildung 2 (rechts). Joseph Zoderer. Quelle: aus der hinteren Umschlagseite der Buchausgabe *Die Walsche*. Innsbruck-Wien: Haymon Taschenbuch, 2012./2018. Foto: Max Lautenschläger.

- (3) *sie als einer der ersten 'so benannte', weil sie die Einzige war, die die Italienischaufgaben gemacht hatte und von der Italienischlehrerin dafür gelobt wurde.* (Zoderer 2018, 14).

Die Darstellung verläuft als eine Retrospektive, beginnend mit dem Weg von ihrem Wohnort in der italienisch geprägten Stadt zur Beerdigung ihres Vaters in ihren Geburtsort – im dialektal-deutschsprachigen Berggebiet, wo sie

- (4) *[..] in dem Haus, wo sie aufgewachsen war, hier an diesem ihren Geburtsort, wo ihr alles vertraut hätte sein müssen, ihr alles in beklemmender Fremdheit auf den Kopf und auf die Brust fiel und durch Augen und Ohren hinein sank und hinunter auf das Herz drückte, 'dabei auch' fremd, tatsächlich fremd hatte sie sich manchmal mit ihm [Lebenspartner Silvano – I. O.] in Italienviertel gefühlt.* (Zoderer 2018, 13)

Symbolisch wird diese Fremdheit den beiden Milieus gegenüber im Film anschaulich visualisiert, als die junge Frau namens Olga, nachdem sie ihren in ihrer Heimatregion scheinbar unpassenden geliebten Silvano im Trubel der Stadt verlässt und mit dem Auto in ihr heimatliches Bergdorf fährt. Der Weg, der bildkräftig

- (5) *zum Tal hinunter und vom Tal herauf, wie aufgehaltener langer Sack 'mit dem' Sackende des Dorfes* (Zoderer 2018, 30)

in gewissem Maße kulturgeographisch charakterisiert wird, führt in eine von tiefem Schnee zunehmend umgebene Landschaft und am Ziel angekommen steigt sie aus dem Auto heraus, sieht keinen einzigen Menschen und spürt um sich herum eine echt verdächtige Stille. Die individuell beängstigende Isoliertheit wird im Text und auch in der Passage des Films verstärkt dargestellt, wo die Einheimischen vor der Beerdigung nach Hause des Verstorbenen kommen, um ihre Aufwartung zu äußern und am Sarg des Toten zu trauern, aber sie tun

²⁵ Abschätzig: *die Italienerin*.

das so, als würden sie die trauernde Tochter nicht sehen – also die Szene, die der Verfasser im Roman mit folgenden Worten kommentiert:

- (6) *Erst später wurde ihr bewusst, dass keiner einen Gruß zu ihr gesagt hatte.* (Zoderer 2018, 17)

Sie fühlt sich „heimatlos“ (Zoderer 2018, 13) wie eine Heimatverräterin abgelehnt, aber auch unter den italienischen Freunden des Partners Silvano in der Stadt empfindet sie öfters eine gewisse Nicht-Zugehörigkeit wegen der Mentalität, weil, zum Beispiel, manchmal in den Momenten der Intimität zwischen den beiden das Telefon klingelt und Freunde um einen baldigen Besuch bitten, was der junge Mann akzeptiert, aber sie findet es seltsam und fast verliert den Glauben an die wahre Liebe. Der Autor kennzeichnet diese Wahrnehmungstatsachen folgenderweise:

- (7) *Ein Sonntag ohne Freunde war kein Sonntag für ihn [Silvano – I. O.], zumindest kein italienischer. [...] Zusammensitzen, zusammen essen und trinken war etwas vom Wichtigsten, [...].* (Zoderer 2018, 49)

Allerdings akzeptiert Olga auch diese im italienischen Umfeld als selbstverständlich angesehenen Regeln, so dass

- (8) *sie doch summite mit und trank ihren Glühwein, [...]. Auf einmal kam sie sich wie die Hüterin von Wald und Wiese und Berg und sogar des Neuschnees vor: diesen völlig wald- und wiesen- und berg- und schneefremden Menschen gegenüber. [...] Obwohl sie eine Dunkelhaarige war, fühlte sie sich von ihnen zur Blondin gemacht, zu dem, was sie als Klischee haben wollten, zur Blondin, die für die Italiener immer etwas Erotisches hatte. Möglicherweise aber irrte sie sich, sie war sich nie ganz sicher, sie wurde behutsam behandelt, und vielleicht war nur ihre Einbildungswelt durcheinandergeraten.* (Zoderer 2018, 50)

Abbildung 3. Ein Schnappschuss aus dem TV-Spielfilm (Teil 8) *Die Walsche* (1986). Darsteller: Marie Colbin (Olga), Lino Capolicchio (Silvano).

Da sie zu zweit sind, kommt es bisweilen zwischen Olga und Silvano zu kontroversen Situationen, in denen sich immer wieder nationalpsychologisch bedingte Äußerungen manifestieren, die oft durch den akustischen und visuellen Hintergrund des aktuellen Zeitgeschehens in den sozialen Medien verstärkt werden. Der Meinungs- und Herkunftsunterschied wird gestalterisch durch die Verwendung der deutschen und italienischen Sprache von den Hauptdarstellern in ihren gegenseitigen Dialogen

verstärkt – beide verstehen gut, was der andere sagt, aber jeder bringt seine Ansichten nachdrücklich zum Ausdruck und verwendet dabei seine Muttersprache,

(9) [...] und in beiden Sprachen verdickte sich dann der Bizeps. (Zoderer 2018, 21).

Es ist dabei zu berücksichtigen, dass das Thema Liebe in der Darlegung nicht abgeschwächt wird und in bestimmten Situationen es vorkommt, dass sich eine kriegerische Stimmung ändern und in tiefe Intimität übergehen kann und die Muttersprache des Partners dabei auf einem gefühlsreichen Niveau als Liebeserklärung verwendet wird.

Zusammenfassend:

- 1) Der Aspekt mit aussagestarken Dialogen bildet im Wesentlichen die Handlungsachse des Filmgeschehens, während der visuelle Eindruck des Narrativs auf den Betrachter durch künstlerisch ausdrucksvolle Szenen, oft ohne Text und ohne musikalische Begleitung, dafür aber mit der Hintergrundbeschallung der Realität, kontrastiv verstärkt wird.
- 2) Im literarischen Text des Romanverfassers hingegen wechseln sich, entsprechend den Möglichkeiten der ProsaGattung, die Handlungsdialoge der Figuren mit einer ausführlich analytischen und gestalterisch eindrucksvollen Darstellung der positionell-thematischen sozialphilosophischen Ansichten des Autors ab, wie, zum Beispiel – bei der Verkörperung in Olgas Gedanken und Gefühlen über das sogenannte „Siegesdenkmal“ der Stadt:

(10) [...] nicht ein einziges Mal hatte sie daran gedacht, dass es einen Sieg bedeuten sollte und also eine Niederlage für die anderen, und dass sie, Olga, zu den anderen, also den Besiegten gehörte, dass überhaupt hier jemand gesiegt haben mußte und jemand anderer besiegt worden war und dass dem Sieger jenseits des Flusses ein Denkmal, ein Siegestempel mit weißen Säulen erbaut hatte werden müssen noch vor dem letzten Krieg. (Zoderer 2018, 38)

Literatur

- Delle Cave, Ferruccio. 2022. Joseph Zoderer, Südtiroler, Europäer, Weltbürger. *Dolomiten*, 3. Juni, S. 6–7.
- Ruiss, Gerhard. 2022. Der österreichischste unter den Südtiroler Autoren. Trauer um: Joseph Zoderer (* 25. November 1935, Meran - + 1. Juni 2022, Bruneck). *Dolomiten*, 3. Juni, S. 7.
- Zoderer, Joseph. 1976. *Das Glück beim Händewaschen*. München: Relief-Verlag.
- Zoderer, Joseph. 1982. *Die Walsche*. München-Wien: Hanser.
- Zoderer, Joseph. 2012./2018. *Die Walsche*. Innsbruck-Wien: Haymon Taschenbuch.
- Joseph Zoderer. *Neuverortung und kritische Neubewertung seines Gesamtwerks unter Einbeziehung seines erstmals zugänglichen Vorlasses* – Das Forschungsprojekt im Forschungsinstitut Brenner-Archiv der Universität Innsbruck. Zugänglich: <https://www.uibk.ac.at/de/brenner-archiv/forschung/1997-2022/joseph-zoderer/>
- Die Walsche*. 1986. TV-Spielfilm – BR Deutschland / Österreich / Schweiz. Regie: Werner Masten; Drehbuch: Joseph Zoderer, Werner Masten. München: Voissfilm, Peter Voiss Filmproduktion GmbH, 95 Minuten.

LITERATŪRA UN VĒSTURE FRĪDRIHA BERNHARDA BLAUFŪSA (1697–1756) AUTOBIOGRĀFIJĀ²⁶

Beata Paškevica

Latvijas Nacionālā bibliotēka
beata.paskevica@lnb.lv

Unitātes arhīvā Hernhūtē glabātais Rīgas Jēkaba baznīcas mācītāja Frīdriha Bernharda Blaufūsa (1697–1756) dzīvesstāsts ir neierasta un ļoti saistoša liecība Baltijas ideju un kultūras vēsturē 18. gs. Latvijas Nacionālā bibliotēka izdevusi Blaufūsa 1752. gadā Rīgā rakstītu autobiogrāfiju (sk. Blaufūss 2023). Manuskriptu izdošanai sagatavojusi un tulkojusi no vācu valodas LNB vadošā pētniece Beata Paškevica sadarbībā ar Halles piētisma pētniecības centra vadītāju prof. Holgeru Caunšteku (*Holger Zaunstöck*) un pētnieku Tomasu Grūnevaldu (*Thomas Grunewald*).

Blaufūss dzimis Tīringenē, kur viņa tēvs strādā par kantoru un skolmeistaru vietējā luterāņu baznīcā, vēlāk viņš kļūst par Augusta Hermaņa Frankes (*August Hermann Francke*) mācekli Halles bāreņu nama skolā, mācās Gotas cildenajā ģimnāzijā (*gymnasium illustre*), studē vienā no tālaika progresīvākajām vācu zemju augstskolām – Halles Universitātē. Viņa mācību un studiju gadi sakrīt ar laiku, kad, Blaufūsa vārdiem, „visa Halle bija iekustināta”. Halles dinamisms un pievilcība slēpjas idejā par laicīgās sabiedrības kopumā un katra indivīda personiskas garīgas pārveides iespējamību, kuru pieņemts dēvēt par Halles piētismu.

Ierodoties Vidzemē 1726. gadā, Hallē sludināto un mācīto Blaufūss ierauga vēl skaudrākā atkailinātībā, saskaroties ar Lielā Ziemeļu kara postījumu sekām, grūtiem dzīves un darba apstākļiem savās pirmajās draudzēs Valmiermuižā, Palsmanē, Ērgemē un Kārķos. Pārvarējis vēlmi atgriezties dzimtenē pēc nesaskaņām ar savu pirmo darba devēju – Valmiermuižas nomnieci Magdalēnu Elizabeti fon Hallarti (*Magdalene Elisabeth von Hallart*) –, viņš tomēr nolemj palikt un iesaistās Vidzemē aizvien lielāku popularitāti gūstošajā brāļu draudzes kustībā.

Halles piētisma idejas un čehu brāļu draudzes tradīcijas rada jaunu kristocentrisku sociālutoptisku kustību, kas pulcina ticības dēļ vajātus amatniekus no Bohēmijas un Morāvijas, kā arī citu ticību cilvēkus, kuri drīz pēc draudzes dibināšanas ierodas arī Vidzemē un Igaunijā. Ierasto mācītāja dzīves ritējumu pārtrauc Blaufūsa iepazīšanās ar misionāru Kristianu Dāvidu (*Christian David*), kurš ieradies Rīgā un Valmiermuižā 1729. gadā, un ar grāfu Nikolausu Ludvigu fon Cincendorfu (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*), kura apciemojumu Rīgā 1736. gadā Blaufūss apraksta savā autobiogrāfijā. Cincendorfa personības iespaidā piētisma vēsturē plaši aplūkotais un aizvien lielāku pētnieku interesi raisošais Halles un Hernhūtes piētistu strīds kļūst par Blaufūsa personīgo dilemmu. Viņš ir gan skeptisks Hernhūtes brāļu un māsu rīcības vērotājs, gan arī aktīvi darbojas hernhūtiešu izraisītā modināšanas kustībā Vidzemes un Pierīgas latviešu zemnieku un amatnieku vidū, kuras sākumposms datējams ar Jērakalna kompleksa – plaša garīgā centra un vienlaikus arī izglītības iestādes – celtniecību 1738./39. gadā. Blaufūss kļūst par hernhūtiskās literatūras sagādnieku, bet kopš mācītāja

²⁶ Tēzu kopsavilkums izstrādāts projektā „Grāmata un sabiedrība Latvijā: Eiropas dimensija un kultūras pārmaiņas” (LZP-2023/1-0263).

amata iegūšanas administratīvi nozīmīgākajā Vidzemes luterāņu dievnamā – Rīgas sv. Jēkaba baznīcā – viņa iesaiste hernhūtiešu aktivitātēs aizvien palielinās. Blaufūss nokļūst notikumu epicentrā, organizējot Jēkaba baznīcas pastorātā celsmes stundas modinātajiem latviešu un vācu tautības Rīgas pilsētas un apkaimes iedzīvotājiem, kuras gūst ļoti lielu atsaucību.

Blaufūsa darbības ārpus viņa tiešo mācītāja pienākumu pildīšanas raisa aizdomīgumu no Krievijas impērijas un Vidzemes provinces varasiestāžu puses. Hernhūtes piētistu dievbijības prakses, Halles piētistu aizdomīgums pret viņu pašu audzēkņa – grāfa Cincendorfa – rakstiem un izteikumiem jau radījušas sarežģījumus hernhūtiešu aktivitātēm arī vairākās citās Eiropas zemēs. Dievbijīgo un modināšanas kustību darbošanās zemāko slāņu vidū aizvien ir provocējusi pie varas esošo institūciju kontrolējošu un sociāldisciplinējošu pretenziju rašanos „no augšas”.

Blaufūsa mācītāja karjeru praktiski iznīcina 1743. gadā pret hernhūtiešiem un viņu atbalstītājiem Vidzemē un Igaunijā organizētā tiesas prāva, kurā viņš ir viens no galvenajiem apsūdzētajiem. Tomēr tieši šie spriedzes pilnie notikumi Blaufūsa dzīvē mudina viņu pārdomāt brāļu draudzes lomu Vidzemes modināšanas notikumos, mēģināt rast līdzsvaru starp daudziem viņa dzīvi ietekmējošiem spēkiem. Šādos krīzes apstākļos, kurus padziļina arī nopietnas veselības problēmas, rodas Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgi prozas un dzejas darbi latviešu un vācu valodā. Daži darbi, iespējams, tiek lasīti un varbūt pat uzvesti latviešu un vācu hernhūtiešu saiešanās, bet mūsdienās, dažādās atmiņu krātuvēs izkaisīti, vēl tikai gaida savus interpretus.

Latviešu kultūrvēsturē Frīdrihs Bernhards Blaufūss galvenokārt pazīstams kā pirmā latviski sarakstītā Vidzemes vēstures apraksta „Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753” (sk. Blaufūss 2015, 75–253)²⁷ autors. Šī teksta autorība nevar tikt viennozīmīgi pierādīta, jo nav atrasts Blaufūsa rokas rakstīts manuskripts, tomēr valodas un tematiskā līdzība ar citiem vēstures tēmai veltītiem Blaufūsa rokas rakstītiem darbiem gan latviešu, gan arī vācu valodā sniedz nepārprotamas norādes arī uz „Vidzemes stāstu” autorību. Teksts ir saglabājies tikai vienā nezināmas rokas rakstītā eksemplārā bez datuma. Pēc analogijas ar citiem viņa manuskripta tekstiem jāpieņem, ka arī „Vidzemes stāsti” bijuši aprīti vairākos norakstos. Pilnā apjomā „Vidzemes stāstu” manuskripts izdošanu ar zinātniskiem komentāriem piedzīvoja tikai 2015. gadā.

Blaufūsa Vidzemes vēstures pārstašts ir ievērojams daudzos aspektos. Viens no tiem ir fakts, ka Blaufūsa „Stāsti” tika uzrakstīti tieši pēc tam, kad plašākai sabiedrībai kļuva pieejama Indriķa Livonijas hronika (Blaufūss 2015, 11–18).²⁸ Blaufūsa privātbibliotēkas izsoles katalogā ir minēts Johana Daniela Grūbera (*Johann Daniel Gruber* 1686–1748) sagatavotais hronikas pirmpublicācijas eksemplārs.²⁹ Grūbers 1723. gadā bija Halles Universitātes profesors. 1747. gadā iznāca Johana Gotfrīda Arnta (*Johann Gottfried Arndt* 1713–1767) veiktais hronikas vācu tulkojums.³⁰ Arnts 1747. gadā pēc studijām Hallē un darba Vidzemes igauņu

²⁷ LU AB M „LDB 5316”. Nezināmas rokas noraksts, publicēts 2015. gadā.

²⁸ Gvido Straube priekšvārdā „Vidzemes stāstu” izdevumam min šīs kopsakarības. Sk. Gvido Straube. Historiogrāfisks ievads. Blaufūss, F. B. *Vidzemes Stāsti: stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015.

²⁹ *Origines Livoniae sacrae et civilis seu cronicon Livonorum vetus, continens res gestas trium primorum Episcoporum [...] ad annum Christi 1226 deducta [...] e codice ms. Recensuit [...] Ioan Daniel Gruber*. Francofurti, Lipsiae, Anno MDCCXL. XVIII.

³⁰ *Der Liefländischen Chronik erster Teil von Liefland unter seinen ersten Bischöfen [...] mit kurzen Anmerkungen begleitet und ins Deutsche übersetzt von Johann Gottfried Arndt der Schule zu Arensburg auf Oesel Rector*. Halle, 1747.

daļā bija kļuvis par Rīgas liceja konrektoru, tas nozīmē, ka viņš bija piederīgs Blaufūsa paziņu lokam. Blaufūsu varētu uzskatīt par pirmo hronikas fragmentu pārstāstītāju latviešu publikai, turklāt gandrīz vienlaikus ar tās publikāciju vācu valodā. Ļoti iespējams, ka „Vidzemes stāsti” tika rakstīti pēc Rīgas latviešu lūguma vai pamudinājuma (Apinis 1994, Nr. 1, 34).

Blaufūsa „Stahsti” līdzās viņa vācu valodā rakstītajam dzejojumam „Vidzemes pieminēklis” (*Liefländisches Denckmal*)³¹ ir viens no spēcīgākajiem latviešu pašapziņas apliecinājumiem 18. gs. pirmajā pusē – šo darbu sarakstījis cilvēks, kas latviešu valodu iemācījies kā svešvalodu. Un, kaut arī Blaufūsa vārds drīzāk reti minēts, varētu pat teikt – bieži aizmirsts –, viņa ieguldījums latviešu nācijas izveidošanas procesā nebūt nav zemē metams. Lasot Blaufūsa stāstus, Garlība Merķeļa vairāk nekā četrdesmit gadus vēlāk sarakstītie *Die Letten* vairs nešķiet tik revolucionārs darbs, kā vēstures grāmatās mums bieži to māca (Krēšlīņš 2009, 101).

Blaufūsa autobiogrāfija iekļaujas piētisma autobiogrāfiskās rakstības tradīcijā, tomēr šis teksts nav pilnībā identificējams nedz ar kolektīvo atmiņu manifestējošajiem hernhūtiešu dzīvesstāstiem, nedz arī ar dievbijīgajiem modināšanas piedzīvojumā balstītiem dzīvesstāstiem, kādi ir Halles piētistiem. Vēstures un literatūras saikne Blaufūsa dzīves un daiļrades pārskatā aplūkojama vienā veselumā, par atslēgvārdu uzlūkojot jēdzienu „dzīves-stāsts”.

Literatūra

- Apinis, Aleksjs. 1994. Tautas senvēstures tēlojums latviešu pirmo literātu darbos. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1, 31–48.
- Blaufūss, Frīdrihs Bernhards. 2023. *Dzīvesgājums. Lebenslauf*. Paškevica, Beata (sast.) sadarbībā ar Caunšteks, Holgers, Grūnevalds, Tomass. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Blaufūss, Frīdrihs Bernhards. 2015. *Vidzemes Stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Šīliņš, Jānis (sast.). Rīga: Vidzemes izpētes un popularizēšanas biedrība.
- Krēšlīņš, Jānis (jun.). 2009. Frīdrihs Bernhards Blaufūss un viņa nevaids nizzināmi stāsti. Straube, Gvido et al. (red.). *Vidzeme, baznīca, sabiedrība laikmetu maiņā*. Valmiera: Vidzemes Augstskola, 95–102.
- Liefländisches Denckmal bestehend in einem Ruhm des Werckes Gottes welches sich Ao 1738 in Erweckung einer Menge Ehstnischer und Lettischer Bauern im Herzogthum Liefeland zu deren ungeheuchelten Bekehrung und seligen Herzens und Lebens Veränderung hervorgethan und iedermänniglich bekannt ja weltkündig geworden, wegen der davon ausgestreueten Unwahrheiten und falschen Berichte nach desselben wahren Begebenheit, in gebundenen Zeilen von einem unpartheiischen Augenzeugen aufgesetzt 1753. (Vidzemes pieminēklis Dievam par godu, kas parādīts 1738. gadā, modinot lielu daudzumu igauņu un latviešu zemnieku Vidzemes hercogistē viņu neliekuļotai atgriešanai un svētīgai sirds un dzīves pārmaiņai un kas katram tapis zināms, pat visā pasaulē, izsēto nepatiesību un viltus ziņojumu dēļ pēc patiesiem notikumiem vārmās izklāstīts no kāda bezpartejiska aculiecinieka 1753. gadā). Autogrāfs atrodams LNA LVVA, 237.f. 1.apr., 8c. l., nezināmas rokas noraksts bez datuma UAH (Unitātsarhiv Herrnhut) R.19.G.a.8.6.b. Nav publicēts.

³¹ Liefländisches Denckmal bestehend in einem Ruhm des Werckes Gottes welches sich Ao 1738 in Erweckung einer Menge Ehstnischer und Lettischer Bauern im Herzogthum Liefeland zu deren ungeheuchelten Bekehrung und seligen Herzens und Lebens Veränderung hervorgethan und iedermänniglich bekannt ja weltkündig geworden, wegen der davon ausgestreueten Unwahrheiten und falschen Berichte nach desselben wahren Begebenheit, in gebundenen Zeilen von einem unpartheiischen Augenzeugen aufgesetzt 1753. (Vidzemes pieminēklis Dievam par godu, kas parādīts 1738. gadā, modinot lielu daudzumu igauņu un latviešu zemnieku Vidzemes hercogistē viņu neliekuļotai atgriešanai un svētīgai sirds un dzīves pārmaiņai un kas katram tapis zināms, pat visā pasaulē, izsēto nepatiesību un viltus ziņojumu dēļ pēc patiesiem notikumiem vārmās izklāstīts no kāda bezpartejiska aculiecinieka 1753. gadā). Autogrāfs atrodams LNA LVVA, 237. f., 1. apr., 8c. l., nezināmas rokas noraksts bez datuma UAH (Unitātsarhiv Herrnhut) R.19.G.a.8.6.b.

SINE QUA NON – VALODĀ, VĀRDNĪCĀ, TEKSTOS UN KONTEKSTOS

TRAUMAS IZZINĀŠANAS ASPEKTI RECEPCIJAS TEKSTOS: BRĪSĒIDAS PIEMĒRS

Dina Eiduka, Ilze Leite-Apine

Latvijas Universitāte

dina.eiduka@gmail.com, ilze.leite@gmail.com

Karš Senajā Grieķijā nenoliedzami bija vīriešu pasaule un dzīvesveids, kas ļāva iegūt ne tikai slavu, bet arī varu un bagātību, kas arī atspoguļots Homēra (*Ὅμηρος*) un Hērodota (*Ἡρόδοτος*) sacerētajos tekstos, savukārt sieviešu atainojums šajos tekstos bieži vien ir margināls. Homēra eposā „Īliada” (*Ἰλιάς*) tikai četrām sievietēm ir dota iespēja izteikties, un viena no tām ir varoņa Ahilleja karagūstekne Brīsēida. Viņas literārais atainojums Homēra eposā un atsevišķos recepcijas tekstos – romiešu dzejnieka Ovidija (*Ovidius*) „Varoņu” (*Heroides*) krājumā Brīsēidas vēstulē Ahillejam un angļu rakstnieces Petas Barkeres (*Pat Barker*) romānā „Meiteņu klusēšana” (*The Silence of the Girls*) – šajā referātā aplūkots traumas literārā atainojuma perspektīvā.

Trauma sākotnēji apzīmē fizisku brūci, tomēr 19. gs. beigās ārsti un psihologi sāk aptvert traumas psihisko raksturu. Traumas sasaiste ar cilvēka psihi primāri atklājas lielu civilizācijas kolīziju laikā, tāpēc tieši kara un pēckara apstākļos notiek visaktīvākā darbība pie jaunu traumas modeļu izpētes un terminoloģijas veidošanas. Sākotnēji, Amerikas pilsoņu kara laikā, traumas cēlonis tika meklēts ilgās pēc mājām, tomēr vēlākajā lietojumā, jo īpaši medicīnas un psihiatrijas tekstos, un visvairāk tieši Zigismunda Freida (*Sigmund Schlomo Freud*) kontekstā termins „trauma” tiek saprasts kā brūce, kas ir ievainojusi nevis ķermeni, bet gan prātu (Caruth 1996, 3).

Trauma un tās pieredze nav vienkāršojama līdz oriģinālajam notikumam, vardarbīgajam aktam indivīda pagātnē, bet tai piemīt ļoti neasimilēts raksturs, proti, trauma atgriežas, lai vajātu izdzīvojošo vēlāk (Caruth 1996, 4). Tādējādi vārds „trauma” ir kļuvis par saīsinātu apzīmējumu pieredzētajam (vai nepieredzētajam) dažādos literāros tekstos, kas raksturo ne tikai klīnisku konceptu, bet arī literāru tropu (Bényei, Stara 2013, 1).

Nozīmīgs ir Mišela Balajeva (*Michelle Balaev* 2008, 149–166) plurālistiskās traumas teorijā aprakstītais traumas romāna (ang. *trauma novel*) jēdziens, kas attiecināms uz daiļliteratūras darbu, kurš pauž dziļu zaudējumu vai intensīvas bailes individuālā vai kolektīvā līmenī. Traumas romāni ataino traumatisko pieredzi, kas pārstrukturē indivīda uztveri, un šīs pieredzes atainojums literatūrā liek pārdomāt, vai trauma tiešām ir neizsakāma pieredze. Traumatizētais protagonistis iziet cauri iepriekšējām patiesībām un identitātes formulējumiem un veido izmaiņas apziņā, kas ved galveno varoni transformējošā ceļojumā, kurš gan ne vienmēr sniedz atbrīvojumu no ciešanām vai atpestīšanu (Balaev 2008, 164). Sākotnējā haosā notiek skatīšanās sevī un savā zudušajā dzīvē, bet paralēli attīstās arī sapratne par to,

ka ārpus indivīda pastāv arī ārpusaule. Tādā veidā trauma ir gan personīga, gan kultūras pieredze, kas saistīta ar pārorientēšanos sabiedrībā (Balaev 2008, 165).

Homēra eposā „Īliada” par Brīsēidu ir zināms maz – viņa pat netiek saukta savā vārdā, bet gan konsekventi tiek lietots apzīmējums Brīseja meita jeb Brīsēida. Viņa ir nonākusi pie Ahilleja kā kara guvums pēc tam, kad Ahillejs ir sagrāvis Lirnēsas pilsētu un nogalinājis viņas ģimeni. Kad Agamemnonis ir spiests atdot savu kara trofeju Hrisēidu, viņš atņem Ahillejam viņa balvu Brīsēidu, kā dēļ rodas slavenās Ahilleja dusmas, kas aprakstītas „Īliadā”. Brīsēidas tēlā ietvertas vairākas lomas: kara laupījums kā balva, gūstekne (verdzene, seksuāla verdzene), meitene, meita un sieva (Drinkwater 2022, 65). Šo dažādo lomu ietvērums un spriedze to starpā, kas tā arī netiek atrisināta eposā, padara Brīsēidas un Ahilleja attiecības īpaši piemērotas izmantošanai recepcijā.

Ovidija sacerētājā Brīsēidas vēstulē Ahillejam viņa ir divkāršs laupījums: kara laupījums, atvesta uz svešu zemi, un Agamemnona laupījums, kad viņš Brīsēidu atņem Ahillejam. Ovidijs vēstulē izceļ Brīsēidas kā objekta lomu, kas var tikt nodota no vienām rokām citās; mīlas dzejas kontekstā Ovidija Brīsēida jautā Ahillejam, vai viņa mīla ir beigusies, bet tas ir arī jautājums par Brīsēidas kā balvas vērtības mazināšanos šajā procesā – viņa ir kļuvusi mazvērtīgāka.

Eposā Brīsēidas kā karagūsteknes un verdzenes liktenis nav plašāk izvērst, savukārt Ovidija vēstulē tas parādās vairākkārt: lai arī Brīsēida apelē pie savas kā mīļotās sievietes tiesībām un pat iespējamo ietekmi uz Ahilleja lēmumiem, tomēr viņa vairākkārt norāda, ka viņa ir Ahilleja verdzene. Ovidija tekstā Brīsēidas tēlā atainots konflikts starp bezspēcību un sajūtu, ka viņai ir tiesības uz labāku attieksmi pret sevi. Vēstulē viņa cenšas radīt stabilu priekšstatu par sevi, veidojot iedomātu identifikāciju, kas norāda, kā viņa redz sevi kultūras kontekstā, kas ir atšķirīgs no eposa naratīva, kurā kara gūsteknei nebūtu nekādas ietekmes.

Petas Barkeres romānu „Meiteņu klusēšana” (sk. Baker 2018), kas izdots 2018. gadā un kura protagoniste ir Brīsēida, var uzskatīt par vēl vienu traumas romānu autore daiļradē. Romāns sākas ar traumas momenta fiksāciju – ar Brīsēidas pilsētas Lirnēsas krišanu Ahilleja karaspēka sirojumu laikā, bet tālākais sižets balstīts Homēra „Īliadas” un Euripīda (*Εὐριπίδης*) traģēdijas „Trojietes” (*Τρωάδες*) naratīvā un ir lielākoties atainots no Brīsēidas skatpunkta. Romāns atklāj sieviešu pieredzi kara apstākļos, izceļot paralēlo, klusējošo un noklusēto sieviešu pieredzi. Klusēšana ir arī traumatiskās pieredzes būtiska sastāvdaļa, kuru ietekmē romānā atveidotie kultūras modeļi, kas ataino izveidotās sabiedrības ideoloģiju iznākumu.

Literārajā traumas teorijā pastāv uzskats, ka traumatiskās pieredzes sekas, piem., kognitīvais haoss un apziņas dalīšanās, ir izmantojamas arī literatūrā, lai veidotu traumas naratīvu. Arī šajā romānā, lai gan ne dominējoši pār kopējo vēstījumu, taču atsevišķu pieminējumu veidā, autore atspoguļo Brīsēidas apziņas dalīšanos, kas izpaužas kā diskusija ar dažādām balsīm savā prātā, kas sadalās starp tagadnes verga pieredzes balsi un brīvas sievietes balsi, kurā gan ieskanas Brīsēidas iepriekšējās dzīves pieredze, gan saskatāma diskusija ar lasītāja pieredzi par morālām vērtībām. Šādu ideju – apziņas dalīšanos – literatūrā autors var izmantot arī kā metaforu, lai aprakstītu indivīda līdzšinējai saskaņotajai sevis izjūtai nodarītā kaitējuma pakāpi un pieredzes izraisītās apziņas izmaiņas (Balaev 2008, 150).

Brīsēida kā protagoniste var tikt aplūkota kā piemērs, kas piedzīvo traumatisko pieredzi, tomēr saglabā piesaisti dzīvei, kas varbūt sākumā liekas kā viņas rakstura vājums vai naivums, nezinošs, kas viņu sagaida, tomēr šī ķermeņa vēlme dzīvot un izdzīvot ir spēcīgāka par gara vēlmi mirt. Bieži vien traumatiskās pieredzes dziedināšana notiek caur dažādām

ar valodu nesaistītām izpausmēm, piem., kontaktā ar dabas pasauli, kas atsevišķu piemēru veidā redzams arī šajā romānā – par Brīsēidas piesaistes objektu kļūst jūra, kas viņai dod mierinājumu, atsaucot atmiņā pazīstamās skaņas, sajūtas, tādējādi Brīsēida saprot, ka pēc pieredzētā nav kļuvusi pilnībā nejūtīga. Palēnām mainās arī Brīsēidas pašuztvere – viņa sāk apzināties, ka viņas dzīve ir te un tagad, ka nav iespējams atgriezties pie bijušās dzīves, tādējādi pakāpeniski notiek identitātes pārstrukturēšanās, kas aizstāj destruktīvu, pašnīcināšanos – notiek traumatiskās pieredzes izdzīvošana un pielāgošanās jaunajiem apstākļiem.

Aplūkojot Brīsēidas tēlu un veidu, kā recepcija uz to atsaucas dažādos laikos – gan antiķajā senatnē, gan 21. gs. recepcijā –, izgaismojas ne tikai žanriskās, sociālās un kultūras atšķirības, bet ir redzams, kā pakāpeniski caur recepcijas tekstiem notiek traumas apzināšanās un izziņošana, tādējādi ar individuālo stāstu pārskatot arī sieviešu kolektīvo pieredzi kara apstākļos.

Literatūra

- Balaev, Michelle. 2008. Trends in Literary Trauma Theory. *An Interdisciplinary Critical Journal*. 41(2), 149–166. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/44029500>
- Barker, Pat. 2018. *The Silence of the Girls*. London: Penguin Random House UK.
- Bényei, Tamás, Stara, Alexandra (eds.). 2013. *The Edges of Trauma: Explorations in Visual Art and Literature*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. Pieejams: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=1725923>
- Caruth, Cathy. 1996. *Unclaimed*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Drinkwater, Megan. 2022. *Ovid's Heroides and the Augustan Principate*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press. Pieejams: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/lulv/detail.action?docID=7007829>
- Homērs. 1961. *Īliada*. Ģiezens, Augusts (tulk.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Ovidius, Naso, Publius. 1813. Briseis to Achilles. *The Epistles of Ovid Heroides*. 5th edition. Trans. J. Nunn, et al. London: J. Nunn. Pieejams: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0085%3Apoem%3D3>

MĒDEJA EKOLOĢISKO KATASTROFU ATSPULGĀ. TIMA OKSERA LUGA „ŪDENS ATMIŅAS” UN TĀS IESTUDĒJUMS JAUNAJĀ RĪGAS TEĀTRĪ

Ilona Gorņeva

Latvijas Universitāte

ilona.gorneva@lu.lv

Cikliska atgriešanās pie Mēdejas tēla nezaudē savu aktualitāti kopš antīkās senatnes laikiem. Mēdejas tēla pretrunīgās šķautnes, kas atklājas šīs sievietes emocionalitātes izpausmēs, mijiedarbē ar iekšējo un ārējo pasauli, identitātē, piederības un lojalitātes sajūtā, izšķirīgos brīžos, krustojoties mīlai, naidam un atriebes kārei, manifestējas eksaltētā uzvedībā un noziedzīgā rīcībā, kā arī sniedz pamatu Mēdejas tēla un ar to saistīto sižetisko līniju daudzveidīgām interpretācijām (sk., piem., Clauss, Johnston 1997).

Viena no šādām interpretācijām vērtējama kā ļoti laikmetīga un atbilstīga globāliem cilvēka, sabiedrības un apkārtējās vides mijiedarbes modeļiem, kuru aktualitāte 21. gs. realitātē arvien pieaug. Kultūras telpā (tostarp literārajos procesos un to izpētē) uz to skaidri norāda ar ekokritiku saistīto aspektu nostiprināšanās un straujā attīstība (sk., piem., Zapf 2016). Kultūras pasaule dažādos mērogos likumsakarīgi reaģē uz ekoloģisko problēmu aktualizēšanos, ar savā rīcībā esošā instrumentārija palīdzību izgaismojot vides problēmu cēloņsakarību modeļus un sniedzot vīziju par iespējamajiem risinājumiem vai to trūkumu. Analizējot cēloņsakarības, allaž vērtīga atgriešanās pie senākajām civilizācijas kultūrzīmēm, arhaiskajiem pirmsākumiem mītiskajā telpā, kas nosaka cilvēka un cilvēces rīcības stratēģijas pārlaicīgās kategorijās (sk., piem., Schliephake 2020). Šādā griezumā par nozīmīgu piemēru Latvijas kultūrtelpā uzskatāma Tima (jeb Timotija) Oksera (*Tim/Timothy Ochser*) luga „Ūdens atmiņas” (*Memories of Water*, teksts sarakstīts angļu valodā, Ievas Kolmanes tulkojums latviešu valodā), kas 2008. gadā iestudēta Jaunajā Rīgas teātrī (Rīga, Latvija). Ciktāl zināms, lugas pilna apjoma teksts nav publicēts; daļa no lugas iestrādāta T. Oksera romānā „Boriss dodas uz lielveikalu” (*Boris Goes to the Supermarket*). Ar lugas saturu, kā arī izrādes fotogrāfijām un citiem paligmateriāliem sniedza iespēju iepazīties minētā iestudējuma režisore Elīna Cērpa.

Tima Oksera darbs „Ūdens atmiņas”, no vienas puses, sarakstīts pēc sengrieķu traģēdiogrāfa Eurīpida (Εὐριπίδης) lugas „Mēdeja” (*Μήδεια*) motīviem, no otras puses, T. Oksera lugas sasauc ar Eurīpida tekstu vērtējama kā visnotaļ tāla. Šī sasaucē visuzskatāmāk rodama tieši caur kori, kas ir ļoti būtiska sengrieķu traģēdijas komponente gan satura, gan formas ziņā. Pavisam T. Oksera lugā ieraugām trīs tēlus: Mēdeju, Jāsonu un jau pieminēto Kori, kas darbojas kā vienots un organisks koptēls. Lugas iestudējumā Jaunajā Rīgas teātrī Mēdejas lomu atveidoja Elīta Kļaviņa, Jāsona – Jānis Skanis, bet Kora lomā iejutās Andis Strods.

T. Oksera luga un tajā rodamā Mēdejas stāsta interpretācija piedāvā savu skatījumu uz ekoloģisko katastrofu norišu cēloņsakarībām. Mēdeja ieraugāma gan kā dažādas kultūrvides pārstāvošs sievietes tēls, gan arī kā universāls koptēls, kas simbolizē cilvēka un cilvēces piesārņotos ūdeņus. Mēdeja gluži kā ūdens ļaujas stihiskam atmiņu plūdumam, kas arī kļūst par lugas sižetisko stūrakmeni, proti, ūdens atmiņas ir Mēdejas atmiņas, un/vai otrādi.

T. Oksera lugā laika plūdums (domājot līdzībās, tāpat kā ūdens plūsma) kļūst par ciklisku cilvēces kļūdu atkārtotānās apliecinātāju, bet Mēdeja lugas kontekstā reprezentē ūdeni kā dzīvības pirmspēku, kas, lai gan trausls un aizsargājams, noteiktos apstākļos var kļūt par postošu un iznīcinošu dabas stihiju.

No vienas puses, T. Oksera lugā Mēdejas tēls kļūst par visaptverošu ūdens iemiesojumu, no otras puses, luga pievēršas trijiem pavisam konkrētiem dabas areāliem (Viktorijas ezers Āfrikā, latviešu likteņupe Daugava un Arāla jūra Centrālāzijā), akcentējot attiecīgo reģionu ekoloģiskās problēmas, kas uzstājīgi samilst vai arī jau ir izvērtušās par postošu vides katastrofu. Varētu teikt, ka, apzinot noteiktus dabas areālus, lugas lasītājs izdzīvo arī trīs Mēdejas atmiņu stāstus, kas savstarpēji mijas, vienam atmiņu stāstam metaforiskā pasaules ūdeņu aprītē pārtektot nākamajā. Daudzslāņainajos kultūru krustpunktos, kas ieraugāmi lugā, antikās Mēdejas izpausmes pārvēršas un sazarojas, paplašinot vai pat jaunradot eklektisku mītisko telpu, bet tajā pašā laikā arī saglabājot atsevišķas sasauces, kas, lai gan brīžiem teju gaistošas, tomēr ļauj apjaust Mēdejas pirmtēla senās aprises.

T. Oksera Mēdeja (proti, ūdens stihija) iznīcina un atņem cilvēkam (proti, Jāsona bērniem) dzīvību, lai spētu pašattīrīties un tādējādi atjaunoties. Būtībā te pat nav tik liela nozīme, kā bērni tiek nonāvēti. Daudz svarīgāk, ka tas ir cilvēks, kas dabai palicis par traucēkli. Mēdeja ir ūdens stihija, bet ūdens ir dzīvības metafora. It viss dzīvais ir nācis no ūdens (vai vismaz atkarīgs no ūdens esamības un pieejamības), tāpēc ikviena dzīva būtne vienlaikus būtu uzskatāma arī par ūdens (Mēdejas) bērnu. T. Oksera Mēdejas izšķirošā rīcība ir paš aizsargāšanās akts, ar kura starpniecību ūdenim/dabai ir iespēja atbrīvoties. Zīmīgi, ka Mēdejai bez Jāsona (un viņa bērniem) ir iespēja tapt brīvai, bet Jāsons gan bez Mēdejas (un līdz ar to arī saviem bērniem) zaudē savu sazēmējumu un pastāvēšanas asi. Te būtu iespējams arī idejiskais paplašinājums, proti, cilvēks/cilvēce bez ūdens un dabas spēku harmoniskas klātbūtnes vienkārši nevar izdzīvot.

T. Oksera lugas kontekstā saistoša ir Jāsona un Kora mijiedarbe. Koris reprezentē zemeslodi (tas novērtējams arī iestudējuma kostīmrisinājumā, proti, Kori atveidojošais aktieris tērpiēs ar zemeslodes apdruku dekorētā uzvalkā, iestudējuma kostīmu māksliniece – Līga Šulce), kas nes sevī arī ūdeni, bet Jāsons reprezentē cilvēku, kas patērē ūdeni, nes piesārņojumu un sekmē to, ka vienu dienu dabas pacietības mērs būs pilns. Tādējādi Mēdejas kā ūdens (plašākā kategorijā – dabas) iemiesojuma vaina šajā izšķirīgajā rīcībā nav saskatāma. T. Oksera ekologas kontekstā pati daba nostājas pret cilvēku. Domājot par antikās senatnes Mēdeju, varētu teikt, ka T. Oksera interpretācija, skaidrojot Mēdejas rīcības cēloņsakarības, kļūst par laikmetīgu Mēdejas tēla apoloģiju. Lugā „Ūdens atmiņas” daba (tostarp ūdens) nav atainota tās šķīstajā un tīrajā pirmvariantā, bet kā kropļojuma, mākslīgas un nesaudzīgas iejaukšanās rezultāts. Mēdejas tēls ūdens veidolā ir deformēts, piesārņots, un tā atbildes rīcība ir atbilstoša un sagaidāma.

2008. gadā, kad tika iestudēta T. Oksera ekologu Jaunajā Rīgas teātrī, Latvijā ekoloģiskās domāšanas strāvojumi, salīdzinot ar šodienas realitāti, bija daudz kūtrāki, tāpēc lugā izgaismotās tēmas risinājums uzskatāms par savam laikam visnotaļ apņēmīgu un drosmīgu soli. Šobrīd, kad ekoloģisko problēmu apzināšanās gan lokālā, gan globālā mērogā paliek arvien vērienīgāka, šis ekologas atkārtots iestudējums pavērtu iespēju minētos problēmjautājumus izgaismot jaunā pacēlumā. Katrā ziņā tēma uzskatāmi kāpinājusi savu aktualitāti gan ekoloģisko problēmu kontekstā, gan arī tajā, cik daudzveidīgi var tikt interpretēti antikā kultūrmantojuma tēli. Tā ir arī cikliska atgriešanās pie antikajā senatnē sakņotā traģēdijas

žanra, kas, laikam ritot, līdzīgi ūdenim ir gan uzņēmis, gan apskalojis tik daudzus cilvēces likteņu un izvēļu pavērsienus.

Literatūra

Clauss, James J., Johnston, Sarah Iles. 1997. *Medea: Essays on Medea in Myth, Literature, Philosophy and Art*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv10vm25j>

Jaunais Rīgas teātris. Izrādes. *Ūdens atmiņas*. Pieejams: <https://www.jrt.lv/izrades/udens-atminas/> (sk. 20.05.2024.).

Ochser, Tim. 2014. *Boris Goes to the Supermarket*. E-book published by Tim Ochser.

Schliephake, Christopher. 2020. The Environmental Humanities and the Ancient World. Questions and Perspectives. *Elements in Environmental Humanities*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108782005>

Zapf, Hubert (Ed.). 2016. Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology. *Handbooks of English and American Studies*. Vol. 2. <https://doi.org/10.1515/9783110314595>

LATĪŅU *NOMINA GENTILIA* LATVIEŠU VALODĀ

Ilze Rūmniece, Gita Bērziņa, Brigita Cīrule

Latvijas Universitāte

ilze.rumniece@lu.lv, gita.berzina.hzf@lu.lv, brigita.cirule@lu.lv

Referāta mērķis – informēt un diskutēt par vienu svarīgu leksēmu kopu topošās „Latīņu–latviešu vārdnīcas” materiālos. Tas saistīts ar LU klasisko filologu darbu pie pārstrādāta un papildināta varianta līdz šim pilnīgākajai vārdnīcai (Veitmane et al. 1955), kas norit VPP „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (2021–2024). Vārdnīcas izveides atsevišķu pamatprincipu izvēle (salīdzinājumā ar 1955. gada variantu) ir tikusi apspriesta vairākās iepriekšējo gadu zinātniskajās konferencēs un semināros. Vārdnīcas veidotāju grupa konstatējusi nepieciešamību risināt jautājumu par latīņu un grieķu *nomina gentilia* atveidi latviešu valodā, jo šajā jomā vērojams konsekvences trūkums kā vārdnīcas, tā antīko tekstu latviešu tulkojumos.

Referātā pievērsta analītiska uzmanība šķirkļiem ar *nomina gentilia* – tautu, cilšu, dažādu zemju, pilsētu, salu u. c. iedzīvotāju nosaukumiem. Antīkā pasaule un Romas valsts pastāvēšana tās ietvarā aptver ļoti plašas teritorijas, kas bija gan Romas republikas, gan jo izvērstākas – Romas impērijas laikos. Romiešiem bija zināmi dažādi reģioni, zemes, to pilsētas, ciemi un pazīstami vai pēc vārda zināmi (gan sava vai vispār vēsturiskā laika, gan arī mītiski) to apdzīvojošie ļaudis – dažādas etniskās grupas, tautas, ciltis, dažādu reģionu, apgabalu, salu, pilsētu un ciemu iedzīvotāji. Līdz ar to latīņu valodā ir plaša tos apzīmējošā leksika – aizgūta, atvasināta un pašu romiešu darināta, daļa latīņu, bet daļa citvalodu cilmes.

Latīņu–latviešu vārdnīcas kontekstā jautājums – kā to atveidot latviešu valodā? Balstoties kādos principos? Kur pieļaujami un kāpēc kādi izņēmumi? Ko devusi/rāda iepriekšējā leksikogrāfiskā prakse un lietojums? Vai/kāda nozīme tradīcijai (leksikogrāfiskai/ literārai u. c. lietojuma)?

Jēdziena lietojums

Jēdziens *nomina gentilia* tiek lietots, ņemot vērā attiecīgu latīņu leksēmu nozīmju lauku:

- (1) *gēns, gentis* f – ‘1. *ģints*, dzimta, cilts 2. (poēt.) *atvase*, pēcnācējs 3. *tauta*, cilts 4. *iedzīvotāji*; pilsēta, novads 5. *dzimums*, paaudze, suga’
- (2) *gentilis, e* [gēns] – ‘1. *ģints*-, dzimtas-; subst. *gentilis, is m* dzimties (no vienas dzimtas); 2. *tautas*- (*religiō*); dzimtenes-, tēvzemes- (*solum*); *gentilēs nātiōnēs* viņa dzimtenes tautas; subst. *gentilis, is m* tautietis’ (Veitmane et al. 1955).

Vārdnīcu pieredze *nomina gentilia* šķirkļu iekļaušanā

Vērtējot minēto šķirkļu grupu, noder līdz šim tapušo latīņu–latviešu un arī citvalodu vārdnīcu piemēri, apskatot, kā tajās iekļauti vai nav iekļauti, tulkoti vai nav tulkoti *nomina gentilia*. Īpašvārdus, tai skaitā *nomina gentilia*, atsevišķā pielikumā izvieto E. Bištēviņa un R. Švarcbaha „Latīniski–latviska vārdnīca” (1938); izvēle ir neuzrādīt latviešu variantu

pilsētas vārdam vai tās iedzīvotājiem, ļaujot lietotājam pašam vajadzības gadījumā veidot latvisko variantu, piem.:

(3) *Arpīni* – ‘pilsēta Apūlijā’, adj. *Arpīnus*, subst. *Arpīni*, ‘A. iedzīvotāji’.

Jura Vidiņa „Mazā latīņu-latvju vārdnīca” (1935) īpašvārdus vai *nomina gentilia* šķirkļos vispār neiekļauj, skaidrs, ka vārdnīcas nelielā apjoma dēļ (12 000 vārdu).

Fēliksa Gafo (*Felix Gaffiot* 2016) un viņa sekotāju veidotajā latīņu–franču vārdnīcā *nomen gentile* tulkojuma franču variants netiek piedāvāts, ir aprakstošs tulkojums, piem.:

(4) *Aretusii* – ‘Aretūsas iedzīvotāji’ (*habitants d’Aréthuse*) un *Argentini* – ‘tauta Apūlijā’ (*peuple de l’Apulie*).

Latīņu vārdnīcu plejādē ir pārstāvēts arī „jauktais” princips: kāda Latīņu–vācu vārdnīca (*Lateinisch–Deutsches Taschenwörterbuch* 1951) sniedz atšķirīgus *nomina gentilia* šķirkļu informācijas variantus – dažviet tiek piedāvāts attiecīgs vācu valodas vārds, citviet – ne, piem.:

(5) *Albicī* – ‘kalnu tauta Masilijā’ (*Bergvolk bei Massilia*) – bez vācu atveides;

(6) *Cimmeriū* – ‘kimmerieši, ziemeļu tauta’ (*die Kimmerier, nördl. Volk*) – vācu tulkojums ar paskaidrojumu.

Nomina gentilia latviskās atveides iezīmes

Tautu un cilšu nosaukumi, kas latīņu valodā darināti gan kā 1., gan 2., gan 3. deklinācijas lietvārdi (tostarp aizgūstot no grieķu valodas) un vārdnīcā ierasti doti vīriešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva formā, latviešu valodā daudzos gadījumos veiksmīgi darināmi no latīņu leksēmas celma, tam pievienojot latviešu valodas 1. deklinācijas vārda galotni, piem.:

(7) *Getae, Getārum* m [*Geta*]‘geti’;

(8) *Albicī, Albicōrum* m ‘albiki’ (kalnu tauta Gallijā, ziemeļos no Masilijas);

(9) *Hyantes, Hyantum* m [*Ἰαντες*] ‘hianti’ (sena tauta Boiotijā) u. c.

Tomēr atsevišķos gadījumos tradicionāls lietojums latviešu valodas vidē latīņu vārda atveidē uzrāda izskaņu *-ietis/-ieši* (kas tipiski latviešu valodā tiek izmantota personu nosaukšanai pēc dažādām to pazīmēm, tostarp tautības (*Vulāne* 2013, 233–234)), piem.:

(10) *Persae, Persārum* m [*Πέρσαι*] ‘persieši’, nevis ‘persi’;

(11) *Dōrēs, Dōrum* m vai *Dōrīs, Dōrum* m, vai *Dōriensēs, Dōriensium* m [*Δωριεῖς*] ‘dorieši’ (gr. cilts Peloponēsā), nevis ‘dori’ u. c.

Zemju (reģionu, novadu u. c.) iedzīvotāju nosaukumi latīņu valodā darināti lielākoties no attiecīgās teritorijas nosaukuma kā 2. deklinācijas vīriešu dzimtes substantīvi ar galotni *-ī* (*Albānī, Armeniī*) vai 3. deklinācijas ar *-ēs* (sev. grieķu cilmes) (*Arcadēs, Āonēs, Peloponnēsēs*). To latviski atveidotie nosaukumi līdzšinējā tradīcijā izmanto abus iepriekš minētos vārda veidošanas paņēmienus (*armēni, arkadieši, āoni, peloponēsieši*), un, kaut gan dominē izskaņas *-ieši* izmantojums, vienots atveides princips attiecībā pret latīņu leksēmu nav vērojams.

Pilsētu iedzīvotāju nosaukumi latīņu valodā ir ar visdaudzveidīgāko izskaņu ainu. No attiecīgās pilsētas nosaukuma tie darināti ar: *-iī; -ēī; -ānī; -ēnī; -inī; -ēnsēs; -ātēs; -ītae* u. c. Šajā šķirkļu grupā uzmanība pievēršama latīņu leksēmām, kuras latviskojot jāvēro ne tik daudz konkrētās pilsētas iedzīvotājus apzīmējošais latīņu vārds, tā celms, bet drīzāk pašas

pilsētas latīniskais nosaukums, un aizguvumos no grieķu valodas ņemams vērā grieķiskais nosaukums, piem.:

- (12) *Carthāginiēnsēs, Carthāginiēnsium* m [*Carthāgō*, pilsēta Āfrikā] ‘**kartāgieši** – Kartāgas iedzīvotāji’ (nevis ‘kartāginieši’);
- (13) *Pātrēnsēs, Pātrēnsium* m [*Pātrae, Πάτραι*, piejūras pilsēta Ahajā] ‘**pātrieši** – Pātru iedzīvotāji’ (nevis ‘pātrēnieši’);
- (14) *Phliāsīi, Phliāsīōrum* m [*Phliūs, Φλιοῦς, Φλιοῦντος*, pilsēta Peloponēsas ziemeļaustrumos] ‘**flīuntieši** – Flīuntas iedzīvotāji’ (nevis ‘flīāsieši’).

Secinājumi

Apskatot *nomina gentilia* šķirkļu grupu latīņu valodas vārdnīcās, jākonstatē, ka tā ir atveides principu ziņā viena no nevienbālgākajām leksēmu kopām. Grūti gan vērot, gan arī konsekventi ievērot vienotus atveides principus – gan avotvalodas leksēmu morfoloģiskās varietātes, gan mērķvalodas vārddarināšanas iespēju un atsevišķos gadījumos arī jau pastāvošās atveides tradīcijas dēļ.

Modernai, apjomīgai un ērti lietojamai latīņu–latviešu vārdnīcai neapšaubāmi jāuzrāda *nomina gentilia* šķirkļi ar visu latvisko atveidojumu, neuzdodot lietotājam pašam domāt par konkrētas vietas iedzīvotāja nosaucējvārda latvisko variantu (3. piemērs).

Jāorientējas uz konsekvenci viena morfoloģiskā tipa latīņu vārdu atveidē, kur nepieciešams, mainot agrāko laiku leksikogrāfiskajā materiālā fiksētos *nomina gentilia* variantus.

Jāvērtē jēdziens „tradīcija” klasisko valodu vārdu atveides kontekstā, rēķinoties ar tekstu sacerēšanas, to tulkošanas un arī lietojuma laikiem (un kontekstu).

Literatūra

- Bištēviņš, E., Švarcbachs, R. 1938. *Latīniski–latviska vārdnīca*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds.
- Gaffiot, Felix. 2016. *Dictionnaire Latin Français*. Gaffiot – Dictionnaire Latin-Français – (1934) version numérisée Komarov 2016: Félix Gaffiot: Internet Archive.
- Lateinisch-Deutsches Taschenwörterbuch*. 1951. Auf Grund des Schulwörterbuches von F. A. Heinichen. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig.
- Veitmane, Klāra et al. 1955. *Latīņu–latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vidiņš, Juris. 1935. *Mazā latīņu–latvju vārdnīca*. Rīga: Universal.
- Vulāne, Anna. 2013. Lietvārda derivatīvais raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 212–262.

GLOBĀLIE UN LOKĀLIE PROCESI SLĀVU VALODĀS, LITERATŪRĀ UN KULTŪRĀ 7

LATVIJAS KRIEVVALODĪGO IEDZĪVOTĀJU RUNAS ĪPATNĪBAS

Irīna Dimante

Baltijas Starptautiskā akadēmija
dimanteirina@inbox.lv

Krievu valoda mūsdienu Latvijas teritorijā bija dzirdama kopš seniem laikiem. Notikumiem bagātās vēstures gaitā krievu valoda Latvijā ieguva savas lietojuma īpatnības. Turklāt ārējo un iekšējo faktoru ietekmē mainījās arī valodas situācija valstī.

Lingvistiskās izpausmes, ko rada kontakti starp krievu un latviešu valodu, ir ļoti dažādas. Un katrā laikmetā tās notika ar dažādu intensitātes pakāpi.

Šodien var redzēt, ka ir ietekmēts vietējās krievu valodas fonētiskais, kā arī leksikas-semantiskais un morfoloģiski-sintaktiskais līmenis (Dimante 2006, 243).

Pirmais, kas piesaista uzmanību vietējo krievvalodīgo saziņā, ir viņu **izrunas** īpatnības [šeit un turpmāk izcēlumi mani – I. D.]. Var minēt dažus piemērus par runas normu pārkāpumiem. Pirmkārt, ir „nepareizs” uzsvaru lietojums: bieži tas tiek lietots pirmajā zilbē, kā tas ir raksturīgs latviešu valodai. Īpaši tas ir pamanāms, izrunājot īpašvārdus un to atvasinājumus (sk. (1) piemēru). Tomēr agrāk krievu valodā šiem pašiem vārdiem uzsvars lietots uz citas zilbes un tos izrunāja, aizvietojojt diftongus ar monoftongiem, t. i., atbilstoši krievu valodas ierastai izrunas normai (sk. (2) piemēru).

(1) *Jelgava, Liepāja, Barbara, Edīte, Laura, govorit po latgal'ski 'runā latgaliski'.*

(2) *Jelgava, L'ipaja, Barbara, Ed'ita, Laura, govorit po latgal'ski 'runā latgaliski'.*

Tagad ir manāma patskaņu „stiepšanās”, kas rodas latviešu valodas divskaņu un garo patskaņu ietekmē. Veidojas neliela dažu līdzskaņu „sacietēšana” (pēc latviešu valodas „parauga”) pirms patskaņiem, ko krievu rakstībā apzīmē kā ‘jotētas grafēmas’ (‘je’, ‘jo’, ‘ju’, ‘ja’), kā arī pirms ‘i’ (sk. (1) un (2) pasvītrotus piemērus).

Vērtējot novirzes no **leksiskās** normas, tās var attiecināt uz vietējās krievu valodas „īpatnībām”, kas radušās latviešu un/vai angļu valodas ietekmē. Gandrīz visi Latvijas krievvalodīgie iedzīvotāji savā runā izmanto latviešu valodas vārdus, it sevišķi sarunās par sadzīviskām tēmām.

Piem., varētu minēt pamanāmākos nepareizas vārdu lietošanas gadījumus, kad dažas leksēmas ir kļuvušas izplatītas un tās lieto kopā ar krievu valodas analogu.

(3) *koma* ‘komats’ vārda *zapjataja* ‘komats’ vietā; *kont* vārda *schot* ‘konts’ vietā; *privatnij* ‘privāts’ vārda *chastnij* ‘privāts’ vietā; *persona* vārda *lico* ‘persona’ vietā, t. i., juridiska vai fiziska persona, runājot par dokumentiem; *regula* ‘regula’ vārda *normativ* ‘regula’ vietā, t. i., runājot

par ES dokumentiem; *skola* ‘(augst)skola’ abreviatūras *vuz* ‘augstskola’ vietā, t. i., runājot par augstskolu.

Kā redzams piemēros, latviešu valodas vārdi nereti paši ir svešas cilmes vārdi, tāpēc kalpo aizguvumu konsolidēšanai.

Arī dažu pārtikas produktu nosaukumi krievu valodā, neskatoties uz esošo krievu valodas literāro analogu, tiek lietoti atbilstoši nosaukumiem latviešu valodā.

- (4) *belij kofe* ‘baltā kafija’ (sar. val.), bet ir jābūt – *kofe s molokom* ‘kafija ar pienu’; *belij hleb* ‘baltmaize’, bet ir jābūt – *baton, bulka* ‘klaips’; *tomati* ‘tomāti’, bet ir jābūt – *pomidori* ‘tomāti’; *ren’g’is* ‘reņģe’, bet ir jābūt – *salaka* ‘reņģe’; *rabarbar* ‘rabarbers’, bet ir jābūt – *reven* ‘rabarbers’.

Šodien lielākā daļa Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju, īpaši jaunā un vidējā paaudze, zina un lieto latviešu valodu labā līmenī. Un arī savstarpējā saziņas procesā viņi bieži lieto labi zināmus un izplatītus sadzīves vai lietišķās leksikas kategorijas vārdus bez tulkojuma krievu valodā.

- (5) *iesniegums, rinda, pašvaldība, VID, KNAB, PVN, SIA, MK* u. c.

Dažās krievvalodīgo vai jauktos darba kolektīvos pat veidojas īpašs runas stils, kur tiek lietota aktīvi lietojama profesionālā leksika bez tulkojuma krievu valodā. Piem., starp darbiniekiem, kas sniedz grāmatvedības pakalpojumus (sk. (6) piemēru) vai gatavo ēdienus kafejnīcā (sk. (7) piemēru).

- (6) *nodokļi, atskaite, veidlapa, rēķins* u. c.
(7) *saldais, klimpas, maltā gaļa, aukstā zupa* u. c.

Tas pats novērojams arī izglītības iestādēs starp skolēniem un studentiem, kuri savā starpā, komunicējot krieviski, tomēr netulko mācību priekšmetu latviskos nosaukumus, kā arī dažus vārdus (sk. (8) piemēru). Un pat bērnuudzā mēdz teikt *bērnu ola*, nevis *Kinder Surprise*.

- (8) *virziens, apliecība, garumzīme* u. c.

Semantiskā līmenī visbiežāk pieļautās kļūdas saistītas ar vārdu saderības pārkāpumu, t. i., tiek veidoti izteicieni, kas pēc savas būtības ir neloģiski.

- (9) *skaits ir sašaurinājies, pastāstiet dziļāk, sniedziet padziļinātu padomu, nelīdzsvarotība ir saasinājusies, tiek veidots skolotāju trūkums* u. c.

Stilistiski Latvijas krievvalodīgo runa ikdienā šķiet atturīgāka vai ne tik krāsaina un mazāk izteiksmīga salīdzinājumā ar metropoles iedzīvotāju runu. Tam ir skaidrojums: komunikatīva materiāla izklāstu latviešu valodā vairāk raksturo īsums un konkrētība, kas nevarēja neietekmēt vietējo krievvalodīgo runas veidu.

Krievu valodas izteiksmīguma skaidrojums sastāv no daudziem parametriem, kā arī atsevišķām komponentēm. Kā piemēru var minēt vienu no pamanāmākajiem aspektiem, kas ietekmē, pirmkārt, afiksālās un transpozitīvās vārddarināšanas iespējas. Šeit vajadzētu runāt par plašajām iespējām, kas raksturīgas krievu valodas nominālajai sistēmai. Piem., krievu valodā tautības nosaukums ir *latishi* ‘latvieši’ un *russkie* ‘krievi’. Un arī attiecīgo valstu iedzīvotājus var nosaukt vienā vārdā – *latvijci* ‘Latvijas iedzīvotāji’ un *rossijane* ‘Krievijas iedzīvotāji’ – un vēl arī vārdkopā *zhiteli Latvii* ‘Latvijas iedzīvotāji’ un *zhiteli Rossii* ‘Krievijas iedzīvotāji’. Latviešu valodā, apzīmējot attiecīgo valstu iedzīvotājus, lieto divus

vārdus, t. i., *Latvijas iedzīvotāji* un *Krievijas iedzīvotāji*, jo atsevišķi vārdi (leksēmas) pastāv tikai tautības apzīmēšanai (*latvieši, krievi*).

Savā ziņā „stilistiskais askētisms” krievvalodīgo vidē var būt saistīts ar atturīgu īpašības vārdu lietošanu latviešu valodas ietekmē (t. i., ar mazāk attīstītu latviešu īpašības vārdu sistēmu). Tas jo īpaši attiecas uz attieksmes un piederības īpašības vārdiem.

Krievu valodā bieži tiek pieļauta atbilstošo attieksmes un piederības īpašības vārdu pāreja kādības īpašības vārdu kategorijā, kas izteikumam piešķir izteiksmīgumu. Piem., runājot par cilvēku, kas nav gudrs, lieto frāzi *kurinie mozgi* ‘vistas smadzenes’. Bet latviešu valodā tādu domu var izteikt tikai salīdzinoši – *smadzenes kā vistai*. Pretējā gadījumā tas tiks uztverts nevis pārnestā, bet tiešā nozīmē, t. i., *vistas (kā putna) smadzenes*.

Nav retums, kad izvērsta runas tekstā salikumos tiek pārkāptas normas, kas saistītas ar **morfoloģisko un sintaktisko līmeni**. No literārās valodas viedokļa dažreiz ir nepieņemama prepozīcijas un vārdu kombināciju lietošana pēc latviešu valodas parauga. Sevišķi tas ir izplatīts ģenitīva un datīva lietojumā, aizstājot vienam otru (Dimante 2006, 244). Parasti ģenitīva vietā liek datīvu.

- (10) *mne vsjo normal’no* ‘man viss ir normāli’, bet tā vietā ir jābūt – *u menja vsjo normal’no* ‘man viss ir normāli’; *mne net vremeni* ‘man nav laika’, bet tā vietā ir jābūt – *u menja net vremeni* ‘man nav laika’; *mne došlo!* ‘man pielēca!’, bet tā vietā ir jābūt – *do menja došlo!* ‘man pielēca!’ u. c.

Mazāk izplatīta ir prievārda, ko lieto ar ģenitīvu, aizstāšana ar prievārdu, ko lieto ar datīvu.

- (11) *bila k doktoru* ‘biju pie daktera’, bet tā vietā ir jābūt *bila u doktora* ‘biju pie daktera’. To, iespējams, atbalsta semantiski sinonīmā konstrukcija krievu un latviešu valodā – *hodila k vraču* ‘gāju pie ārsta’.

Pēc statistikas datiem, 2024. gada sākumā Latvijas iedzīvotāju skaits bija nepilni divi miljoni, t. i., 1 873 000 cilvēku. Taču iedzīvotāju skaita ziņā tik mazā valstī dzīvo dažādu tautību cilvēki – latvieši, krievi, ukraiņi, baltkrievi, poļi, lietuvieši, ebreji, čigāni, armēņi, gruzīni, azerbaidžāņi, ķīnieši, vjetnamieši, indieši, kubieši u. c. Pēc statistikas, lielākā daļa ir latviešu tautības pārstāvji – 1 227 635 cilvēki. Analizējot statistikas datus, var secināt, ka šobrīd Latvijā vairāk nekā pusmiljons iedzīvotāju ir etniskie slāvi, kas ir ievērojama daļa no valsts iedzīvotāju skaita. Krievu tautības iedzīvotāju skaits ir 484 342 cilvēki, baltkrievu – 58 838, ukraiņu – 74 419, poļu – 39 050. Tā kā ikdienā viņi saziņā izmanto krievu valodu, Latvijas sabiedrībā viņus dēvē par krievvalodīgajiem (neraugoties uz tautību). Ir arī 53 204 cilvēki, kas nav identificējuši savu tautību, tāpēc var pieņemt, ka viņu vidū arī varētu būt etniskie slāvi (Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. Fizisko personu reģistra statistika uz 01.01.2024. Iedzīvotāju skaits pašvaldībās pēc nacionāla sastāva. Publicēts 22.01.2024).

Secinājumi

Tā kā latviešu valoda ir valsts valoda, krievu valoda galvenokārt tiek lietota sadzīvē. Ļoti bieži var dzirdēt, ka sarunās, kas skan krievu valodā, plaši lietoti leksikas īpaši „ieslēgumi”, t. i., latviešu valodas vārdi un saīsinājumi, kas apzināti netiek tulkoti krievvalodīgo vidē. Dažās krievvalodīgo vai jaukto valodu grupās pat veidojas savs īpašs runas stils, kad darbā vai mācību iestādē kolektīvs runā krieviski, bet aktīvi lietojama terminoloģija, t. i., priekšmetu vai darbību nosaukumi, izskan latviski.

Ņemot vērā lielo krieviski runājošo skaitu, krievu valoda ir plaši dzirdama, piem., pareizticīgo un vecticībnieku baznīcās, kultūras iestādēs, krievu teātros, radio un TV, koncertos, mazākumtautību skolās, privātās institūcijās, nevalstiskajās organizācijās un biedrībās, kas darbojas krievu kultūras laukā, kā arī krievu tautības cilvēku blīvāk apdzīvotās vietās (piem., vecticībnieku apmetnēs). Tāpēc literāro normu kā krievu valodas runas kultūras elementu zināšana un ievērošana nav zaudējusi savu aktualitāti.

Literatūra

Dimante, Irīna. 2006. Jazikovaja situacija v Latvii. *VALODA – 2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saulē”, 243–249.

Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. Fizisko personu reģistra statistika uz 01.01.2024. Iedzīvotāju skaits pašvaldībās pēc nacionāla sastāva. Pieejams: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/fizisko-personu-registra-statistika-2024gada> (sk. 01.04.2024.).

“EMPIRE V”: TEXT AND FILM ADAPTATION

Alona Dolinda

Daugavpils University
alona.dolinda@gmail.com

Today, many works of fiction have become the subject of cinematic attention, especially, if a book is very popular among the reading audience – it will soon be filmed. Victor Pelevin is one of the most widely read and filmed postmodernist authors. So far, two short stories and three novels have been filmed, and it is also known that film adaptations of five more novels are planned in the future.

Text and film are two different languages, so a logical question arises: Is it possible to transform a postmodern text into the language of cinema? The study reported here is one of the practical parts included in the author's scientific paper “Victor Pelevin's prose and challenges of adaptations”.

The aim of this study is to identify the possibility of transforming a postmodern text into a cinematic one, and a comparative analysis of the artistic world of Victor Pelevin's novel “Empire V” (2022) and Victor Ginzburg's “Empire V” (2023) adaptation becomes the main tool for achieving this aim. The subject of the research is the main elements of the artistic world of a literary text: time, space, characters and their representation in the writer's book and in the film adaptation.

There are three research objectives:

- 1) to study scientific literature on the topic;
- 2) to provide a comparative analysis of the literary text and film adaptation;
- 3) to define the possibility of transforming a postmodern text into a corresponding cinematic text.

The research is based on the following methodology: comparative analysis, structural-semiotic, cultural-historical and intertextual methods. The peculiarities of postmodernism are also taken into account.

The full-length film “Empire V” by Victor Ginzburg is an adaptation of the novel “Empire V” by Victor Pelevin. Literary scholar Ksenia Dyakova suggests that Pelevin is not too fond of the connection between literature and cinema in this work:

“Pelevin raises the perennial question of the displacement of literature by cinema. He calls it “advanced postmodernism” and recommends it as a “culture of anonymous dictatorship”: “Your generation no longer knows the classical cultural codes. The Iliad, the Odyssey – they are all forgotten. The era of quotations from mass culture has come, that is, the subject of quotation is the former borrowings and quotations, torn from the original source and erased into absolute anonymity.” Of course, the idea is no longer fresh, but it is verbally perfectly arranged and logically introduced into the general concept of the book” (D'jakova 2007).

The plot of the novel and the film is quite typical of the time when vampire themes took off in cinema and literature – a young man named Roman becomes a vampire.

It is important to analyze time and space in Pelevin's works and film adaptation collaboratively; otherwise, difficulties will arise in understanding the overall picture. Croatian

literary scholar Ana Herbe in her work “Intermediality in novel and film Generation P” says the following about the space and time of Pelevin’s postmodern literature and related films:

“In Russia, the space, the relationships and the behavior of the characters will be more faithful, with more details that are more important in that culture, because they are better perceived by the “insiders” who are part of that culture. On the other hand, in America, the work will be adapted according to their perceptions and attitudes toward the culture in which the literary work is written. Therefore, we should not forget the time of adaptation. The adaptation of a literary work will be more faithful if it is created in the same period in which the work was written, because people of the same period take their environment more seriously than in the case of a significant period of time between the book and the film” (Herbe 2018).

The artistic world of the novel is divided into two components: two conventionally opposite worlds – human and vampire. The essence of these two worlds is reflected through the fate of the novel’s protagonist. The chronology of the film’s narrative is slightly disrupted, chapters are swapped, new spaces are added, but this does not harm the narrative and the original storyline is still preserved, rather it is enriched with new interesting details. Postmodern is successfully shown in the film.

The main character Roman cannot find his place in both the human and vampire worlds. Nevertheless, he wants to evolve and understand both worlds and to exist in them. The protagonist is as highly self-doubting in the film as he is in the book. One major difference is that Roman in the book is an inquisitive person, and he wants to get to the bottom of what is going on. In the film, self-doubt is brought to the forefront rather than inquisitiveness, although they should be equivalent. In the film, Roman transforms from a self-doubting to an insolent vampire; he starts demanding knowledge rather than asking for it.

Leonid Bakhrevsky in the article “Dawn is unstoppable. Pelevin’s world is a prisoner of the dark ages, but all is not lost.” writes the following about Roman’s transformation into a vampire:

“Roma became a vampire, a member of the world’s secret elite, not of his own free will. Doubts about the correctness of what is happening sometimes visit him. And so, during a study trip to the underground castle of Dracula, he learns a lot of new things. And the main truth completely robs him of his hard-won moral equilibrium” (Bahrevskij 2020).

One can even assume that Roman begins to feel nostalgia for an unsuccessful human life, and this process was perfectly described by Zhan Bodrijjar in his work “Simuljakry i Simuljacii”: “When the real is no longer what it was, nostalgia assumes its full meaning” (Bodrijjar 2015).

The film “Empire V” is further proof that director Victor Ginzburg is not only inspired by the books of Victor Pelevin, but he also clearly understands the blurred boundaries of postmodernism and knows how to successfully transform a postmodern text to the screen. The symbols hidden in Pelevin’s book take on new life on the screen, time and space are complemented, but the original storyline is preserved. The characters in the film find themselves in unusual places for the book, but their presence in new locations takes on meaning every time, because one gets the feeling that this is where they should reproduce their “Pelevin dialogues”. The main character goes through the entire path assigned by the writer, without missing a single detail of his development. This is already the second transformation of a postmodern text into a cinematic one, which Ginzburg can safely call

successful. The director brings postmodernism to the screen, while adding something of his own.

Literature

- Bahrevskij, Leonid. 2020. *Rassvet ne ostanovit'. Mir Pelevina – v plenu tjomnogo vremeni, no ne vsjo eshho poterjano*. Literaturnaja gazeta, № 45.
- Bodrijjar, Zhan. 2015. *Simuljakry i Simuljacii*. Moskva: Izdatel'skij dom «POSTUM».
- D'jakova, Ksenija. 2007. *Chitatel'skie zametki na poljah «Empire V»*. Novyj mir: nomer 9.
- Ginzburg, Viktor. 2023. *Ampir V*. Polnometrazhnaja jekranizacija.
- Herbe, Ana. 2018. *Intermedial'nost' v romane i fil'me Generation «P»*. University of Zagreb.
- Pelvin, Viktor. 2022. *Empire V*. Moskva: Jeksmo.

THE LINGUISTIC IMAGE OF THE WORLD AS THE BASIS FOR COMPARING FOLK TEXTS AND LITERARY TEXTS RELATED TO THE FOLKLORE IN THEIR GENERIC ASPECT³²

Viktória Liashuk

Matej Bel University
viktoria.liashuk@umb.sk

The linguistic image of the world (LIW) is a creatively conscious and axiologically differentiated set of individual linguistic images, which are hierarchised and structured in the framework of a certain type of texts. Folklore texts embody the traditional linguistic picture of the world, broadcast in a complex genre system based on the differentiation of prose and rhyming speech, on the size of texts and the practice of situational inclusion of some texts in others (riddles within fairy tales).

The LIW intersects with the linguistic picture of the world (LPW), first of all, in the linguistic basis of the reflection of reality. These two fundamental concepts differ in the ways and degree of emphasizing / generalizing / interpreting of the extra-linguistic reality by linguistic means. The image is connected with the linguistically creative identification of the most essential, value-laden aspects and objects and with their portrayal in characteristic and typical details, while the picture presupposes linguistic embodiment in connected images, arranged in relation to each other. Integrity and comprehensiveness are chosen as an integral feature: “The picture of the world is a holistic global image of the world, which is the result of the entire spiritual activity of a person, rather than of one specific aspect of it. The picture of the world as a global image of the world arises in a person in the course of all his contacts with the world”³³ (Postovalova 1988, 19–20).

The linguistic picture of the world (LPW), interpreted as “the reflection in language, in linguistic categories of ideas about the world, carried out by the human mentality of a given language collective”³⁴ (Volockaja, Golovacheva 1995, 2018), is part of the interdisciplinary comprehension of the active (speech) functioning of a person and a language collective as a whole (see: Bartmiński 2012; Grzegorzczkova 1990; Karčová 2014; Luchik 2019 and others). The textualisation of diverse cultural experience is a systemic reflection upon the LPW and the LIW according to their basic features. In their surface and deep structures, individual texts are oriented towards the LPW and embody it. The connection between the LIW, the LPW and the tradition in its diverse cultural manifestations is obvious. Linguistic,

³² The publication was prepared within the framework of the project VEGA 1/0766/24 A national language and its varieties in dynamics and interaction: The West Slavic and East Slavic context.

³³ The original wording of the quotation in the language of publication (Russian): “Картина мира есть целостный глобальный образ мира, который является результатом всей духовной активности человека, а не какой-либо одной ее стороны. Картина мира как глобальный образ мира возникает у человека в ходе всех его контактов с м и р о м”. All quotations in Russian are translated by the author of the present paper.

³⁴ The original wording of the quote in the language of publication (Russian): “отражение в языке, в языковых категориях представлений о мире, осуществляемое человеческим менталитетом данного языкового коллектива”.

book, folklore, literary, genre and other traditions are refracted and interact in the LPW (Liashuk 2022, 2023). All of them are connected with certain norms of behaviour, forms of consciousness, and models of human communication, which creates a basis for comparing folklore texts in the same language, as well as folklore texts in different languages (Alfjorava 2008; Lašuková (Liashuk) 2009). The LIW differentiates these traditions into core / main and peripheral ones. Therefore, texts of one genre are ordered with the participation of different traditions, as well as texts of a certain tradition include elements of other traditions. The LIW in texts of the same genre but of different traditions includes them as an opposition: *folklore riddles* and *author's riddles*, *folk tales* and *author's tales*, etc.

Language tradition develops in close connection with cultural activity, and on the basis of the opposition / dichotomy / antinomy of book (literary) tradition and oral (folklore) tradition. The LIW in texts of the same genre, distributed across these two traditions (riddles, fairy tales, etc.), becomes more complicated in the methodology of research, going beyond the framework of ethnolinguistics, the object of which is the language of folklore and the methodology of reconstruction. The choice of the LIW as a basis for comparison allows us to refer to genre-identical texts of one language or several languages to identify the core and periphery in the lexical composition through frequency parameters, which is applicable to texts of small genres—riddles, proverbs, sayings, etc. (Jadroňová 2023). With regard to fairy tales, the size of which fluctuates, it is more acceptable to proceed from situationally correlated texts / fragments as the basis of comparison in the LIW. The grammatical organisation of riddles and fairy tales in the LIW correlate: “A riddle, despite its aphoristic character, is almost always built on a brief plot—a narrative description, a dialog, a first-person statement, etc.”³⁵ (Gurski 2000, 45).

Fairy tales, which are characterised by an ordered plot and a large size, reflect some fragments of the LPW and the LIW images in one text. Partial correlation with texts of a similar plot in other languages allows us to identify correlated texts, in which the folklore and linguistic traditions are correlated, with the folklore tradition being primary. Translation allows us to trace the specifics of the linguistic correlation of the LPW and the LIW in narratively and formally identical texts in different languages. Parallel texts in different languages, which, as a rule, are formed in translation, allow us to trace the peculiarities of transmission of folklore tradition against the background and with the involvement of its own cultural tradition.

When comparing East Slavic and Slovak folk tales, we were unable to identify a text that fully coincides in terms of linguistic and plot features. However, animal tales with a single plot line or cumulative construction, which are genetically primary in genre terms, have the highest degree of similarity.

In a prose folklore text, the reflection of linguistic behaviour is connected with the transmission of a real life situation, and includes, to a certain extent, a variable set of communicative verbal models and a description of the accompanying non-verbal behaviour.

The publication of folklore texts brings folklore and book tradition closer together, influences the patterns and mechanisms of codification (Lašuková (Liashuk) 2009, Liashuk 2019). Comparison of folklore and literary texts on the basis of the LIW allows us to study

³⁵ The original wording of the quote in the language of publication (Russian): “Загадка, несмотря на свою афористичность, почти всегда строится на кратком сюжете – повествовании-описании, диалоге, высказывании от имени первого лица и др.”

Slavic literary languages in the aspect of their codification and in connection with other spheres of functioning: “Folklore traditions are synchronised with book traditions. Linguistic and folklore traditions are identified in literary language by referring to text formation standards and by drawing on diachronic material” (Liashuk 2023, 116). The LIW includes characteristics of the historical / archaic world and the timeless world, which refer to linguistic means and are interpreted in relation to the actual contemporary state of the language and its literary form / stylistic system.

Literature

- Alforava, Alena. 2008. *Ushodneslavjanskija i zahodneslavjanskija zagadki. Vobrazna-pajetychnaja sistjema*. Minsk: Belaruskaja navuka.
- Bartmiński, Jerzy. 2012. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grzegorzczkova, Renata. 1990. Pojęcie językowego obrazu świata. *Językowy obraz świata*, Bartmiński, Jerzy. (red.). Lublin: UMCS, 39–46.
- Gurski, Anton. 2000. *Belaruskija zagadki: dasledavanne zhanru*. Minsk: Belaruski knigazbor.
- Jadroňová, Mariya. 2023. *Jazykový obraz sveta v ruských a slovenských metaforických hádankách o slnku a mesiaci. Nová filologická revue*. 1, 64–85. <https://doi.org/10.24040/nfr.2023.15.1.64-85>
- Karčová, Agáta. 2014. Jazykový obraz sveta – fenomén videnia a zraku a ich axiologický rozmer. *Štefan Peciar a moderná lexikografia*. Ondrejovič, Slavomír, Satinská, Lucia, Vrábľová, Júlia (eds.). Bratislava: VEDA, 224–248.
- Lašuková (Liashuk), Viktoria. 2009. *Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej Univerzity.
- Liashuk, Viktoria. 2019. *Fol'klornoe kojne v konceptualizacii slavjanskih literaturnyh jazykov*. Minsk: Belaruskaja navuka.
- Liashuk, Viktoria. 2022. Vengerskoe zaimstvovanie tatosh v slovackej jazykovej i fol'klornoj tradicii. *Bulletin of Ugric Studies*, 2, 255–263. <https://doi.org/10.30624/2220-4156-2022-12-2-255-263>
- Liashuk, Viktória. 2023. Slavic Modern Literary Languages: Written and Folklore. *Traditions Latvijas Universitātes 81. starptautiskā zinātniskā konference. Humanitāro zinātņu fakultāte. Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika. Referātu tēzes*. Karapetjana, Indra, Kļaviņa, Paula (eds.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 115–117. <https://doi.org/10.22364/luszk.81.vlf.tk>
- Luchik, Malgozhata. 2019. Konceptual'naja, jazykovaja i pojeticheskaja kartiny mira: obshhechelovecheskoe, nacional'noe i individual'noe. *Gumanitarnyj vektor*. 5(14), 8–15. <https://doi.org/10.21209/1996-7853-2019-14-5-8-15>
- Postovalova, Valentina. 1988. *Kartina mira v zhiznedejatel'nosti cheloveka. Rol' chelovecheskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira*. Serebrennikov Boris (red.). Moskva: Nauka, 8–69.
- Volockaja, Zoja, Golovacheva, Arina. 1995. *Jazykovaja kartina mira i kartina mira v tekstah zagadok. Sbornik statej pamjati*. G. L. Permjakova, Sveshnikova, Tat'jana (sost.). Moskva: Vostochnaja literatura RAN, 218–244.

NARRATIVES ABOUT THE HOLOCAUST IN RUSSIAN-SPEAKING FOLKLORE OF THE DWELLERS OF LATGALIA

Svetlana Pogodina

University of Latvia
svetlana.pogodina@lu.lv

For centuries, the folk memory has preserved and shaped people's perceptions of themselves, their cultural identity, and simultaneously their stereotypes of *the Other*—the foreigner, the neighbor, the outsider in terms of ethnicity and confessional identity. The Jew in European and Slavic folklore acts as *the Other* precisely because of the difference in their confessional and ethnic identity.

The Holocaust brought new narratives (stereotyped oral texts) into cultural memory explaining the reason(s) why Jews (*the Others*) have been massacred during WWII. The research question here is as follows: how is the tragedy (*the Shoa*) perceived\described\explained by non-Jewish dwellers of Latgale?

Researchers have noted that many oral history texts about the Holocaust are clichéd and can be seen as oral history texts-stereotypes (Belova 2014, 294). Memories of tragic events begin to fit into the folklore narrative models of memorats (i.e., first-person memories) and fabulats (i.e., third-person memories).

The material for the present paper is based on interviews recorded during folklore expeditions that took place from 2011 to 2022 in the territory of the present-day in Latgale. Interviews were recorded in the Russian and Latvian languages.

According to the collected narratives about the Holocaust and the fate of Jews during WWII, the following main (recurring) themes can be identified: stories about Jewish life during the occupation (e.g., ghetto life); stories of mass murder in the city; stories about the rescue of Jews; stories of “divine punishment” of those involved in the murder of Jews; stories of “Jewish gold” and treasure hunts; stories about the reasons why the Nazis murdered Jews; narratives about the sites of massacres and the current state of the execution site.

One of the persistent motifs in the Holocaust narrative is the motif of the Jews' submission and non-resistance when they were led to the firing squad: *The Jews did not resist when they were led away. Adults and small children walked.* [Dag_13_02] In this context, Jews were usually compared with sheep (sheep as a sacrificial animal).

The Jew threw his hat: “Vas'ka, take my hat”. They were travelling on a cart, father was afraid to take it, because there were escorts. The other took it for himself, after a while (after the war) he built a house, they think there was something (gold\money) there (in a hat). The Jew has everything in a knot, there is gold, rings and so on. [Lud_14_23_Kuchine] This example illustrates the stereotype of Jewish gold and the notion that the Jews had hidden their gold treasures before they were shot.

One of the most common explanations of the Holocaust comes from a Western European medieval Anti-Judaic stereotype that Jews are guilty of killing Jesus Christ: *The Jews crucified Christ. That's probably why they were killed.* [Rezekne_15_ Racko]

Another folk version of mass killings uses language as an explanation: *The Germans thought that Jews are disturbing, and they speak one language (with Germans)*. [Vilani_15_03_Gorshanov] Thus, the similarity between Yiddish and German becomes the justification for the Holocaust: Jews could understand the Germans' intent, and Jews were exterminated for that very reason.

In the narratives about mass killings, the respondents emphasized the peculiarity of the place where the execution happened: *They (Jews) were deceived. They were told they would be taken to Palestine, and as soon as they turned into the woods, there was such a scream. My sister, I don't know how long it took, but there was blood on the sand, and the blood was caked in the shape of red roses*. [Vilani_15_02_Fomina]

The image of the caked blood in the form of a flower, which marks the place of tragedy (mass shootings) can be continued by another frequent motif – how the ground moved and voices were heard after the shooting: *My mother told me that after the shooting people could not sleep for a week, they heard the screams of the buried, they screamed, they did not die immediately. It shocked everyone*. [Lud_14_Grinberg]

The tragedy has left a big trace in the collective cultural memory of the local population, and the Latgalian inhabitants try to explain this trauma/experience through traditional mechanisms of understanding the surrounding world. The considered narratives reflect the logic of traditional quasi-historical folklore prose combined with individual interpretation (local knowledge).

Literature

Belova, Olga. 2014. Istoricheskaja pamjat' i sovremennyj fol'klor (na primere narodnyh rasskazov iz byvshih evrejskikh mestecek pol'sko-ukrainsko-belorusskogo pogranich'ja). *Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 283–297.

DVĒSELE A. IVANOVA ROMĀNOS „PARMAS SIRDS” UN „SACELŠANĀS ZELTS”: PUTNS VAI KRUSTA NESĒJS

Alla Saltikova

Daugavpils Universitāte
allasaltikova@inbox.lv

Alekseja Ivanova vēsturisko romānu „Parmas sirds” (2003) un „Sacelšanās zelts” (2005) mākslinieciskajā pasaulē cilvēka dzīves ceļš, vesela etnosa un pat valsts liktenis tiek izskatīts kā priekšstats par tautas un katra atsevišķa cilvēka garīgo potenciālu. Urālu reģiona īpašo lomu Krievijas vēsturē nosaka arī šajā reģionā dzīvojošo cilvēku ārkārtīgi sarežģītā paš-identifikācija. Šo zemju apgūšanas tēma 15. gs. krievu kultūrā praktiski nav apjēgta (Ivanov 2018), tāpēc daudzas lietas vēl joprojām nav nosauktas īstajos vārdos. Piem., Urālos dzīvojošu krievu un to daudzo pagānu cilšu savstarpējās attiecības.

Urālu daudzdimensionālo pasauli rakstnieks rekonstruē, aprakstot mitoloģiskos tēlus un pagāniskās tradīcijas. Viens no svarīgākajiem instrumentiem pagānisko un kristīgo universu izpratnei romānu tekstos ir *dvēseles koncepts* (Stepanov 1997). Dvēseles tēlu autors apvelta ar specifiskām psihoemocionālām un semantiskām iezīmēm.

Romānā „Parmas sirds” protagonistis kņazs Mihails un vesela viņa atbalstītāju grupa iziet savu ceļu starp diviem, no pirmā acu uzmetiena savstarpēji izslēdzošiem ideoloģiskiem universiem – pagāniskais un kristīgais. Romānā dvēsele visbiežāk iegūst putna tēlu (sk. (1) un (2) piemēru).

- (1) *Dvēsele-krauklis dzīvo ar senčiem, Dvēsele-ūpis dzīvo ar gariem, Dvēsele-piekūns dzīvo ar dieviem. Dvēsele-gulbis ir tur, virs dieviem, kur dzīvo likteņi. Bet pēdējā dvēsele dzīvo ar cilvēkiem un ir atšķirīga: kādam tā ir pīle, kādam – zvirbulis, kādam – vanags.* (Ivanov 2003, 14)
- (2) *Piena ceļš ir Putna ceļš, pa kuru uz savām no zemes neredzamajām debesīm aiziet mirušo dvēseles-putni.* (Ivanov 2003, 466)

Personāži dvēseli uztver kā kaut kādu substanci, kura pēc cilvēka fiziskās nāves nepārstāj pastāvēt, bet turpina eksistēt dabā citā formā, un visi mirušie nonāk vienā un tajā pašā senču valstībā (sk. (3) piemēru).

- (3) *Drosmīgo mansi un izturīgo komi Dvēseles-putni gar saulrietu kopā aizlidoja uz savām piekūnu debesīm.* (Ivanov 2003, 490)

Tomēr līdz ar kristietības ienākšanu pagānu garīgajā visumā parādās paradīzes un elles ideja (sk. (4) piemēru).

- (4) *Labs cilvēks, – permieši pieņēma Kristu. – Pareizi dievus godā un atbilstoši savu likteni saprot. [...] Neapšaubāmi, Voipels visus četrus viņa dvēseles-putnus aiznesis uz augšējām debesīm, bet piekto – balodi – ieliks krūtīs veselam un skaistam mazulim.* (Ivanov 2003, 53)

Tādējādi kristieši bija spiesti adaptēties esošajā pasaules ainā, jo tieša konfrontācija veicinātu pagānu pretošanos, kuri nebija gatavi atteikties no tradīcijām, kas gadsimtiem ilgi reglamentēja visus viņu dzīves aspektus.

Kņaza Mihaila un Titčertas savstarpējo attiecību mīlestības līnija arī ir piesaistīta metaforai *dvēsele-putns*. Simbols savieno ontoloģiskos un metaforiskos tēlus. Gulbis kā daudzu

kultūru svētais putns (Ma Lishi 2021) kļūst par galvenā varoņa mīlestības simbolu pret pagānu princesi (sk. (5) piemēru).

- (5) *Permas ceturtajās, augstākajās debesīs mīt dvēsele-liktenis, dvēsele-gulbis. [...] Pienāk laiks, un tas pievienojas baram, [...], bet pienāk cits laiks, un tas pamet baru, meklē pāri un dzīvo ar savu otro pusi.* (Ivanov 2003, 285)

Dvēseles-putna tēls mākslinieciskajā pasaulē veido garīgo kodolu, kas apvieno dievišķās debesis ar cilvēcisko zemi. Ivanovs dvēseles konceptu izmanto kā putna tēlu, lai atainotu Urālos dzīvojošo pagānu cilšu mentāli psiholoģisko un nacionālās kultūras specifiku. Autors šīs transformācijas parāda caur galvenā varoņa likteni, kurš romāna beigās sevī apvieno gan kristīgo, gan pagānisko.

Romāns „Sacelšanās zelts” ir veltīts notikumiem, kuri notika Urālos 18. gs. beigās, un tajā tiek turpināta dvēseles koncepta izpēte. Visas galvenā varoņa sarežģītās eksistenciālās problēmas, tajā skaitā arī izvēles problēma, tiek risinātas ciešā saiknē ar tradicionālo, dabisko, pagānisko un jau gandrīz nostiprinājušos kristīgo pirmsākumu. Čusovajas krastos dzīvojošās tautas industriālo sociumu un kultūras savdabību Ivanovs attēlo caur reliģisko doktrīnu. Krievu pareizticīgās pasaules uztveres un vietējo somugru mistikas sintēze veido īpašu marginālu šķeltnieku vidi, kurai pretojas galvenais varonis Ostaša, kuru tēvs audzināja dzīvot saskaņā ar ticību un sirdsapziņu, kā pienākas īstenam kristietim (sk. (6) un (7) piemēru).

- (6) *Vientuļo mūku mītne gan ir mūsu, kristiešu, taču sargā to [...] pagānu gari.* (Ivanov 2021, 254)

- (7) *No hitņikiem (zelta ieguvēji) baidījās vairāk nekā no slepkavām (dyuezyboo). Kur zelts, tur arī dēmoni, un hitņiki slēpa krustus, bet bez krusta cilvēks cilvēkam ir nekas.* (Ivanov 2021, 176)

Šajā tekstā par sižetu veidojošo elementu kļūst frāze *dvēsele-krusts*. Tieši krusts un ticība (Ivanov 2021, 148) kā augstākā sakrālā vērtība protagonistam palīdz izdzīvot virkni personīgo tikumisko pagriezienu un izvairīties no bojāejas (sk. (8) un (9) piemēru).

- (8) *Tētis teica, ka cilvēks ir vājš, tāpēc klāt pie saprāta viņam ir dota vēl arī ticība, tāpēc klāt pie pieredzes ir dota lūgšana, pie baržas – ikona, bet pie plosta – plostnieka dzimšanas krusts.* (Ivanov 2021, 185)

- (9) *Kungi, pateicos par ticību, bez tās jau sen būtu šeit sajucis prātā no bailēm...* (Ivanov 2021, 211)

Ostašam-plostniekam krusts, kuru pielūdza kā svētu tēlu, simbolizēja ideju, saskaņā ar kuru nāve un ļaunums beigās tomēr tiks uzveikti. Ticība un lūgšana palīdz viņam izrauties no dirņika (*дырника*) un hitņikiem (*хитников*) un aizbēgt no vogulas dēmoniem, vienlaicīgi saglabājot savu dvēseli.

Caur skrupulozu viena cilvēka iekšējās pasaules izpēti rakstnieks mēģina atbildēt uz ontoloģisku mūsdienu jautājumu: kur ir mūsdienu krievu sociuma sarautās apziņas saknes?

Literatūra

Ivanov, Aleksej V. 2003. *Serdce parmy*. Moskva: ACT, 507. Ivanov, Aleksej V. 2018. *Nikogda odna jepoha ne mozhet byt' ob"jasneniem drugoj. Zhurnal Jeksmo*. Pieejams: <https://eksmo.ru/articles/aleksey-ivanov-nikogda-odna-epokha-ne-mozhet-byt-obyasneniem-drugoy-ID13085296/>

Ivanov, Aleksej. 2021. *Zoloto bunta*. Moskva: Aļpina non-fikshen, 708.

Ma Lishi. 2021. *Simvolicheskiy obraz lebedja v russkoj lingvokul'ture*. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/simvolicheskiy-obraz-lebedya-v-russkoj-lingvokulture/viewer>

Stepanov, Ju. 1997. *Konstanty: Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya*. Moskva: Shkola "Jazyki russkoj kul'tury", 40–76.

ADAPTATION OF ENGLISH LOANWORDS IN MARKETING DISCOURSE: A COMPARATIVE STUDY ON THE MATERIAL OF RUSSIAN-LANGUAGE MARKETING BLOGS

Iuliia Troitskaia

Jean Moulin University Lyon 3
iuliia.troitskaia@univ-lyon3.fr

This study is a synchronic and comparative analysis of borrowings from English in Russian language marketing blogs. The aim is twofold, first, to identify and analyse the tendencies of orthographic adaptation of borrowings, and second, to compare the spelling of borrowings with the recommendations established by normative dictionaries, in particular – the use of double consonants.

The continuous emergence of English language neologisms in marketing, which later find their way to other languages as borrowings, offers a ground for studies based on terminological corpora (Göke 2017, 491). Moreover, the genre of marketing blogs, which blends spoken and written language, employs anglicisms reflecting evolving socio-cultural trends in language (Alyunina 2021, 88–90). This presents an opportunity for studies on variation and norms in linguistic borrowing.

The corpus of our study, comprising 506 articles (or 426,645 words), includes articles from five marketing blogs from 2021 to 2023. The articles in these blogs are created by marketing professionals and are aimed at professionals in the field. We used the tool *OneClick Terms* to extract the most frequent terminology, thus facilitating the selection of borrowings. Despite its limitations, this method enabled us to identify linguistic trends in a large corpus. We did not include calques which are outside the scope of this orthographic adaptation study.

The total number of distinct borrowings, thus, found was 292. Further, the borrowings were classified and checked using three dictionaries (D’jakov 2010; Lopatin, Ivanova 2023; Akademos).

Tendencies for orthographic adaptation of borrowings

The orthographic adaptation of English borrowings in our corpus was mediated by different methods of incorporating the borrowed material, namely **transcription** (18.84 %), **direct borrowing** (16.78 %), **mixed type** (practical transcription, 16.44 %) and **transliteration** (14.38 %). Other ways have also been identified: **compound nouns** where one word is a direct borrowing, and the other one is a Russian word:

- (1) SEO-продвижение ‘SEO promotion’, SMM-стратегия ‘SMM strategy’, *welcome-цепочка* ‘welcome chain’,

words derived from borrowings:

- (2) аватарка ‘avatar’, гифка ‘gif’, постить ‘to post’

and some others that are beyond the scope of this study and will not be analysed here. The above means were used equally with no tendency for a preferential strategy.

Some examples include:

- (3) **transcription**: баттл 'battle', бренд 'brand', хештер 'hashtag', бэкап 'backup';
- (4) **direct borrowing** (non-adapted borrowings): API, САС, e-commerce, КПИ;
- (5) **mixed type** (practical transcription): брендинг 'branding', вебинар 'webinar', дисклеймер 'disclaimer', линкбилдинг 'link building';
- (6) **transliteration**: блог 'blog', оффер 'offer', скроллинг 'scrolling', сниппет 'snippet'.

Conformity with the orthographic norm of the Russian language

In our corpus, 119 loanwords (40.75 %) had entries in the normative spelling dictionaries, and 20 loanwords had different spelling or were partially absent (6.85 %). Borrowings transferred by transcription, transliteration or practical transcription (mixed type) are of the greatest interest for the study of orthographic adaptation of anglicisms, namely the conformity of their spelling to the norms of the Russian language. It is here that we noted discrepancies in the transfer of different vowels, consonants or combinations, in particular, in the transfer of double consonants. We agree with Nechaeva (2011, 30) that particular attention should be devoted to specific orthographic problems of foreign-language words, including the use of double consonants.

The use of double consonants in Russian, especially in borrowed words, is a difficult problem for spelling and pronunciation. The essence of the difficulty lies in the ambiguity of the rules for writing consonants in words with double consonants borrowed from other languages. These rules depend on several factors: etymology of the word, morphological properties and phonetic properties, in particular the position of the consonant in the word that can be either strong or weak (Nechaeva 2011, 39–40).

The **strong position** is the position of a consonant in a word that is most favourable for doubling a consonant. It is usually an intervocalic position after a stressed vowel. In the strong position, double consonants can be represented by either their long or short variant in the borrowing, whereas the **weak position** is the position of a consonant in a word in which it is pronounced briefly. Such positions include the end of a word, position next to another consonant and some others. In the weak position, double consonants are less frequently used and can be presented as singles (ibid).

In our corpus, 52.63 % of such borrowings (with double consonants in English, e.g. *offer*, *banner*) had entries in the normative dictionaries, and only one anglicism from this group had a different spelling in the dictionaries. 78.95 % of anglicisms had entries in the Dictionary of anglicisms of the Russian language. This can be explained by the fact that the main task of the dictionary is to record spelling variants of the borrowed words to reflect their modern usage.

The borrowings we identified can be divided into several groups. We will not analyse all of them, but just describe the two most representative and numerous. Firstly, those borrowings registered in the dictionaries meet the norms of writing a double consonant, and the use of a double consonant can be explained by its strong position (intervocalic position after a stressed vowel):

- (7) ассессор 'assessor', баннер 'banner', скроллинг 'scrolling', триггерный 'trigger/triggering', Хэллоуин 'Halloween'.

The following examples of borrowings are not registered in the dictionaries but correspond to the norms of writing a double consonant, because the consonant is in an intervocalic position after a stressed vowel:

- (8) оффер 'offer', сниппет 'snippet', сторителлинг 'storytelling'.

The following borrowings have entries in the normative dictionaries:

- (9) баттл 'battle', офлайн 'offline'.

As for the first anglicism, it has an entry, but with a single consonant *т* 't'. Another borrowing *мидл* 'middle' is not listed in the dictionaries, but it meets the norms of writing a single consonant. This can be explained by the fact that there is no morphemic boundary within the word, i.e. it does not pass inside the consonant, and by the weak position. In addition, the choice in favour of a single consonant may be related to the phonetic feature of these words. Consonants can be pronounced briefly, without lengthening.

To sum up, we examined how English borrowed words conform to the Russian orthographic norms, focusing on double consonants. While many loanwords align with the norms, some do not. We found discrepancies in double consonant transfer, posing challenges due to factors such as etymology and phonetics, especially in strong positions after stressed vowels. Some borrowings unlisted in the normative dictionaries still conform. However, the listed borrowings may deviate, often with single consonants instead of doubles, due to factors such as morphemic boundaries, a weak position or phonetic influences. Our study shows the complexity of orthographic adaptation, emphasizing the need for further developments.

Literature

- Alyunina, Yulia. 2021. *Semantiko-pragmaticcheskie funkicii anglicizmov v russkikh i francuzskikh blogah o mode*. Moskva. Available at: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-03675260> [Accessed on 07.05.2024.].
- D'jakov, Anatolij. 2010. Slovar' anglijskikh zaimstvovanij russkogo jazyka. Available at: <http://anglicismdictionary.ru/Slovar> [Accessed on 07.05.2024.].
- Göke, Regina. 2017. The language of marketing. Mautner, Gerlind, Rainer, Franz (eds.). *Handbook of Business Communication*. Berlin, Boston: De Gruyter, 491–511.
- Lopatin, Vladimir, Ivanova, Olga (red.). 2023. *Russkij orfograficheskij slovar'*. Moskva: AST-Press. Nauchno-informacionnyj orfograficheskij akademicheskij resurs "Akademos". Available at: <https://orfo.ruslang.ru/search> [Accessed on 07.05.2024.].
- Nechaeva, Ija. 2011. *Aktual'nye problemy orfografii inozazychnyh zaimstvovanij*. Moskva: Azbukovnik. OneClick Terms. Available at: <https://terms.sketchengine.eu/> [Accessed on 07.05.2024.].